

สาส์นสมเด็จ

ลายพระหัตถ์

สมเด็จกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

และ

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

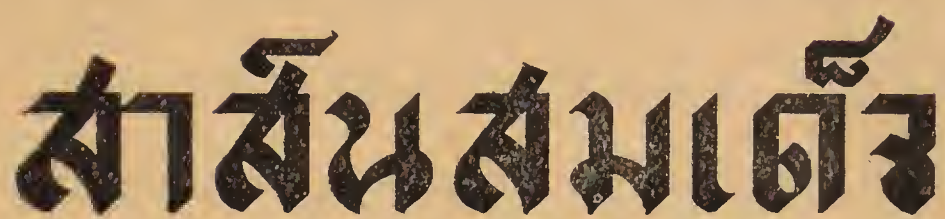
(ภาค ๘)

พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ

หม่อมเจิม ดิศกุล ณ อยุธยา

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

๑๕ สิงหาคม ๒๔๙๓

สาส์นสมเด็จ

ลายพระหัตถ์

สมเด็จกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

และ

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(ภาค ๔)

พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ

หม่อมเจิม ดิศกุล ณ อยุธยา

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

๑๕ สิงหาคม ๒๔๙๓

คำนำ

โอรสและธิดาของหม่อมเจิม ดิศกุล ณ อยุธยา มีรับสั่งมายังกรมศิลปากรว่าในงานศพหม่อมมารดาซึ่งกำหนดในวันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม มีพระประสงค์จะทรงพิมพ์หนังสือเรื่องสาส์นสมเด็จ คือลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีไปมาโต้ตอบกัน ขอให้กรมศิลปากรช่วยจัดถวาย กรมศิลปากรมีความยินดีรับจัดถวายให้สำเร็จตามพระประสงค์

เรื่องสาส์นสมเด็จนี้ มีต้นฉบับและสำเนาอยู่ที่หอสมุดดำรงราชานุภาพ เป็นตัวอักษรพิมพ์ดีดโดยมาก ที่เป็นลายพระหัตถ์จริง ๆ ก็มีบ้าง เก็บอยู่ในแฟ้มรวม ๒๓ แฟ้ม เริ่มต้นตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๗๕ จนถึงพุทธศักราช ๒๔๘๖ ทายาทของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทั้งสองพระองค์ประทานให้เป็นสมบัติของหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรได้นำลายพระหัตถ์สาส์นสมเด็จนี้ลงพิมพ์ในหนังสือวารสารศิลปากร อันเป็นนิตยสารของกรม ปรากฏว่ามีผู้พอใจอ่านมาก เพราะมีเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับอักษรศาสตร์ ศิลปวรรณคดี โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และอื่น ๆ อีก ได้เคยรวมพิมพ์เป็นเล่มแล้ว จัดเป็นภาค ๑ ภาค ๒ และภาค ๓ ส่วนที่พิมพ์ในคราวนี้ มีอนุสนธิต่อจากฉบับที่พิมพ์มาแล้ว จึงจัดเป็นภาค ๔

กรมศิลปากรขอถวายอนุโมทนาพระกุศลบุญราศี ซึ่งโอรสและธิดาของหม่อมเจิม ดิศกุล ณ อยุธยา ได้ทรงบำเพ็ญอุทิศสนองคุณแด่หม่อมมารดาด้วยความกตัญญูกตเวที และโปรดให้พิมพ์หนังสือนี้เป็นที่ระลึกอนุสรณ์ ขออำนาจแห่งพระกุศลทั้งปวงนั้นจงดลบันดาลให้หม่อมเจิม ดิศกุล ณ อยุธยา ประสบอิฐวิบุลมนุญผลในสุคติภพทุกประการ เทอญ

กรมศิลปากร

๙ สิงหาคม ๒๔๙๓

คำปรารภ

ในงานศพหม่อมเจิม ดิศกุล ผู้เป็นมารดาเลี้ยงของข้าพเจ้า น้อง ๆ ต้องการจะพิมพ์หนังสือเรื่อง "สาส์นสมเด็จ" แจกสนองพระคุณมารดาของเธอ เพราะเห็นกันว่า ๑. หม่อมเจิม เป็น ดิศกุล ๒. หม่อมเจิม ได้หม่อมเจ้าเพลารถ จิตรพงศ์ มาเป็นเขย ฉะนั้น การพิมพ์หนังสือนี้ จึงเป็นการสนองพระเดชพระคุณแก่ผู้ทรงประทานกำเนิดแก่สกุลทั้งสองนี้ไปด้วย ๓. เสด็จพ่อทรงเขียนหนังสือนี้ในเวลาที่เสด็จประทับอยู่ในเมืองปีนังเป็นเวลาถึง ๑๐ ปี แม้หม่อมเจิมจะมิได้ตามเสด็จออกไปอยู่ด้วย ก็ได้ออกไปเฝ้าเยี่ยมเสมอมิได้ขาด จึงมีเรื่องราวของหม่อมเจิมอยู่ในหนังสือนี้ด้วยไม่น้อย

ข้าพเจ้า และ หญิงเหลือ (พัฒนายุ) เป็นผู้รับใช้เสด็จพ่ออยู่เป็นประจำวันฉันใด หม่อมเจิมก็เป็นผู้ตั้งเครื่องประจำวันอยู่ฉันนั้น ฉะนั้น ข้าพเจ้าและหม่อมเจิมจึงมีความผูกพันธ์กันเป็นพิเศษ และเมื่อเราได้ช่วยกันถวายการพยาบาลเสด็จพ่อในครั้งหลังที่สุดแล้ว หม่อมเจิมก็ได้อยู่เป็นเพื่อนข้าพเจ้าที่ตำหนักใหญ่อีกนาน ข้าพเจ้าจะเจ็บไข้หรือมีการงานอะไรที่ต้องทำ หม่อมเจิมก็มิได้ทอดทิ้งมาช่วยดูแลเสมอ จนต้องห่างเหินกันไปด้วยการป่วยไข้ ถ้าโลกหน้ามีอยู่จริง และเราจะมีทางได้พบปะกันจริง ข้าพเจ้าก็อยากจะ

นึกอิจฉาหม่อมเจิมที่ได้ไปเฝ้าเสด็จพ่อก่อนข้าพเจ้า แต่ถ้าคิดถึงขัยถึงวัยแล้วก็เป็นอันถูกต้อง

ข้าพเจ้าขออนุโมทนากุศลที่น้อง ๆ ได้ทำให้หม่อมมารดาของเธอ ซึ่งสมแก่ความรักลูกของหม่อมเจิมเป็นอย่างยิ่ง และข้าพเจ้าขออุทิศกุศลส่วนของข้าพเจ้าที่ได้ทำไว้แล้วด้วยดี จงได้บรรดาลให้หม่อมเจิมได้พบผลอันเรียกว่า "ความสุข" ในสัมปรายภพนั้นเทอญ

พูนพิศมัย

พ.ศ. ๒๔๙๓

หม่อมเจิม ดิศกุล ณ อยุธยา

ชาตะ วันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๓

มรณะ วันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓

ประวัติของแม่

แม่เกิดมาในสกุล "สนธิรัตน" บิดาของแม่ชื่อ ทิม ภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระยาอุไทยมนตรี ศรีสุรราชบดินทรนรินทรมาตยามหาพิไชยสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองปราจิณบุรี มารดาของแม่ชื่อ ลำดวน แม่มีน้องเป็นหญิงอีก ๑ คน แต่ได้สิ้นชีวิตเสียแต่เมื่อยังเยาว์ ฉะนั้น แม่จึงเป็นบุตรคนเดียวของคุณยายเมื่อคุณตาถึงอนิจกรรม

เพื่อที่จะให้ผู้อ่านประวัติของแม่นี้ได้ทราบว่าสกุล "สนธิรัตน" เป็นมาอย่างไร จึงขอคัดประวัติของบรรพบุรุษของแม่ดังปรากฏในหนังสือ "เรื่องตั้งเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร" ที่พิมพ์เมื่อปีมะแม พ.ศ. ๒๔๗๔ มาลงไว้ด้วยดังต่อไปนี้

เจ้าพระยาในรัชกาลที่ ๑

เจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน)

เจ้าพระยารัตนาพิพิธ นามเดิม สน ตำแหน่งสมุหนายก เดิมเป็น พระอักขรสุนทร เสมียนตรากระทรวงมหาดไทย และเป็นข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๑ มีข้อความในจดหมายเหตุปูนบำเหน็จรัชกาลที่ ๑ ว่า นายสนเป็นข้าใต้ละอองธุลีพระบาท มีความอุตสาหะจงรักภักดีทำราชการช้านานมา จนเสด็จพระราชดำเนินงานพระราชสงครามแห่งใด ก็ได้โดยเสด็จพระราชดำเนิน ทำ

ราชการฉลองพระเดชพระคุณต่างพระเนตรพระกรรณทุกครั้งมิได้เว้นว่าง ก็ได้ราชการไม่มีสิ่งเคืองใต้ละอองธุลีพระบาทแต่สักครั้งหนึ่งหามิได้ มีความชอบมาก (สมควร) จะให้ไปผ่านเมืองครองเมืองอันใหญ่ แต่ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าจะไกลใต้ละอองธุลีพระบาทนัก ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงขอพระราชทานให้เป็นเจ้าพระยารัตนาพิพิธ ว่าที่สมุหนายก ให้มีสัตโทนคนใช้เฉลี่ยงถานหามเครื่องอุปโภคบริโภค ตามอย่างสมุหนายกแต่ก่อน

ในหนังสือเรื่องลำดับเสนาบดี ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เรียงถวายในรัชกาลที่ ๕ มีความว่า เมื่อครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เถลิงถวัลยราชสมบัติปราบดาภิเษกแล้ว โปรดตั้งหม่อมสนซึ่งเป็นหลวงอักขรสุนทร เสมียนตราบุตรขุนนางครั้งกรุงเก่า เป็นที่เจ้าพระยารัตนาพิพิธ ที่สมุหนายกอยู่มาจนถึงปลายแผ่นดิน ท่านถึงอสัญกรรมแล้ว ท่านมีบุตรชายหญิงทำราชการมาก คือ พวกเจ้าพระยาธรรมา เสือ (ซึ่งจะกล่าวต่อไปในรัชกาลที่ ๔) พระยาเสนาพิพิธ หมี พระยามหาอำมาตย์ มั่ง (คือ เจ้าพระยาธรรมา ซึ่งจะกล่าวต่อไปในรัชกาลที่ ๕) บุตรผู้หญิงที่ทราบต่อไปคือ ท้าวสมศักดิ์ นก และเจ้าจอมมารดา ปุก ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าจามรี ในรัชกาลที่ ๓ (เจ้าพระยารัตนาพิพิธ เกิดเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๒๗๘ ถึงอสัญกรรมในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๔๘ อายุ ๗๐ ปี ท่านเป็นต้นสกุล "สนธิรัตน" ในบัดนี้)

เจ้าพระยาในรัชกาลที่ ๔

เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (เสือ)

เจ้าพระยาธรรมา ฯ เสนาบดีจตุสดมภ์กรมวัง นามเดิม เสือ เป็นบุตรเจ้าพระยารัตนาพิพิธ เดิมจะเป็นอะไรมาก่อนไม่ทราบ ปรากฏเมื่อเป็นพระยาเพ็ชรพิชัย

ในหนังสือเรื่องลำดับเสนาบดี ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ว่า แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด ฯ ให้พระยาเพ็ชรพิชัย เสือ บุตรเจ้าพระยารัตนาพิพิธ เป็นเจ้าพระยาธรรมา ฯ ได้ ๑๑ ปี ถึงอสัญกรรมในรัชกาลที่ ๔ นามสมญาเจ้าพระยาธรรมา ฯ มีสร้อยดังนี้ เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี ศรีสุวิรมหามัตยวงศ์ ราชพงศนิกรานุรักษ์ มหาสวามิภักดิบรมราโชปการาภิรมย์ สรรโพดมกิจวิจารณ์ มหามนเฑียรบาลบดินทร ราชนิเวศนินทรามาตย์ อันเตปุริกนาถเสนาบดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ บุตรของท่านคือ พระยามหาเทพ แสง และเจ้าจอมพุ่ม รัชกาลที่ ๓

เจ้าพระยาในรัชกาลที่ ๕

เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (มั่ง)

เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี เสนาบดีจตุสดมภ์กรมวัง นามเดิม มั่ง สนธิรัตน เป็นบุตรเจ้าพระยารัตนาพิพิธ เป็นน้องเจ้าพระยาธรรมา ฯ เสือ ในรัชกาลที่ ๔ เดิมจะเป็นตำแหน่งใดมา

ก่อนไม่ทราบ มาทราบเมื่อเป็นพระราชพินิจจัยในรัชกาลที่ ๓ ในรัชกาลที่ ๔ เป็นพระยาอุไทยมนตรี ผู้ว่าราชการเมืองปราจีณบุรี แล้วเป็นพระยามหาอำมาตย์ในรัชกาลที่ ๔ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ โปรด ฯ ให้เป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี จะทรงตั้งปีเดือนวันใดไม่พบจดหมายเหตุแต่คงอยู่ในตอนต้นรัชกาล เมื่อคราวบรมราชาภิเษกครั้งหลัง พ.ศ. ๒๔๑๖ เป็นเจ้าพระยาธรรมา ฯ แล้ว บางทีจะเป็นพร้อมกับเจ้าพระยายมราช เฉย หรือราว ๆ กัน บุตรของท่านคือ พระยาอุไทยมนตรี ทิม และ พระยาบริมทิศพิชัย สุด

แม่เป็นบุตรกำพร้าพ่อแต่เมื่อมีอายุได้เพียง ๖ ปี และคุณยายได้พาไปอยู่ที่บ้านป้าของแม่ชื่อ เพิ่ง คนหนึ่งและชื่อ ชี อีกคนหนึ่งในตรอกคำ ซึ่งเป็นที่ตั้งของกองลหุโทษ ถนนมหาชัยในปัจจุบันนี้ แม่ได้อยู่กับคุณยายและป้า ๆ ต่อมาอีก ๕ ปีคุณยายก็ถึงแก่กรรมด้วยโรคอหิวาต์ ฉะนั้น เพียงอายุ ๑๑ ปีแม่ก็เป็นกำพร้าทั้งพ่อและแม่ และได้รับความอุปถัมภ์ต่อมาเพียงจากป้าเท่านั้น

แม่มีพี่ต่างมารดา ๓ คน เป็นหญิง ๒ ชื่อ ปลั่ง คนหนึ่งชื่อ ปุ้ย คนหนึ่ง และมีพี่ชายคนเดียวชื่อ ท้วม เมื่อแม่อายุครบ ๑๓ ปี พี่ที่ชื่อปลั่งจึงมาขอรับตัวไปจากป้าเพิ่ง เพื่อไปเข้าพิธีโกนจุกและเลยให้อยู่ด้วยที่บ้านซึ่งอยู่ตรงข้ามกับตรอกคำนั่นเอง ก็ในเวลานั้นการศึกษาสำหรับกุลสตรีทั้งหลายยังเรียกได้ว่าไม่แพร่หลาย แม่จึงไม่ได้รับการศึกษาในเรื่องหนังสืออะไรเลยนอกจากการบ้านการ

เรือนซึ่งเท่ากับช่วยผู้ที่มีอุปการคุณไปในตัว และชีวิตของแม่ก็เริ่มด้วยความเพียรและอดทนตั้งแต่นั้นมา

ป้าปลั่งเป็นผู้ที่รู้จักมักคุ้นกับคุณย่า เจ้าจอมมารดาชุ่มในรัชกาลที่ ๔ และมักไปหาคุณย่าอยู่เสมอด้วยบ้านป้าปลั่งกับวังเก่าของเสด็จพ่อที่เชิงสพานดำรงสถิตย์เดี๋ยวนี้ก็ไม่ห่างไกลกันนัก และในการไปหาคุณย่านี้เองป้าปลั่งได้ให้แม่ติดตามไปด้วยเสมอ แม่จึงได้มีโอกาศที่จะได้รู้จักกับบุคคลอื่น ๆ มากขึ้น ในระหว่างนั้นเองคุณย่าเลี้ยงหลานชายอยู่องค์หนึ่งชันษา ๔ ขวบ พระนามว่าหม่อมเจ้ารัชลาภจิรวุฒิ ดิศกุล หรือเรียกกันเล่นๆ ว่า ท่านชายอี๊ดเป็นโอรสองค์ที่ ๔ ของเสด็จพ่อกับหม่อมแม่เฉื่อย พี่ชายอี๊ดกำลังประชวรบิดและไม่ค่อยยอมเสวยข้าว เมื่อแม่มาที่วังกับป้าปลั่ง จึงเข้าช่วยเลี้ยงบ้าง ป้อนข้าวบ้าง จนพี่ชายอี๊ดติดพระทัยและให้ป้อนข้าวให้เสวยเสมอ คุณย่าเห็นดังนั้นจึงได้ขอแม่กับป้าปลั่ง ฉะนั้นชีวิตของแม่จึงเปลี่ยนแปลงไปอีกครั้งหนึ่งเมื่ออายุยังน้อยโดยกลายมาเป็นคนเลี้ยงพี่ชายอี๊ด และอยู่กับคุณย่า พี่ชายอี๊ดสิ้นชีพิตักษัยเมื่อชันษาได้ ๘ปี คุณย่าจึงมอบตัวแม่ให้ไปเป็นคนรับใช้ของหม่อมแม่เฉื่อย แม่เคยพรรณนาให้ลูก ๆ ฟังเสมอว่าคั้นชีวิตที่สำคัญของแม่คั้นหนึ่งก็คือตอนที่ได้มารับอุปการคุณจากหม่อมแม่เฉื่อย เพราะแม่ได้ประสพแต่ความเมตตากรุณาอย่างยิ่งจากท่านซึ่งคอยเอาใจใส่ดูแลทุกข์สุขของแม่อยู่ตลอดเวลา และในที่สุดหม่อมแม่เฉื่อย ซึ่ง

แม่ใช้คำสรรพนามเรียกว่า "นาย" ด้วยความเคารพและรักอยู่จนตลอดชีวิตก็ได้ถวายแม่ เมื่อแม่มีอายุครบ ๑๗ ปี ให้เป็นหม่อมของเสด็จพ่อ

แม่มีลูก ๗ คน เป็นชาย ๓ หญิง ๔

๑) หม่อมเจ้าหญิงบรรลุศิริสาร แม่เรียกว่า "หญิงเภา" สิ้นชีพิตักษัยเมื่อชันษาได้ ๑๕ ปี

๒) หม่อมเจ้าหญิงอัปภัศราภา แม่เรียกว่า "หญิงแก้ว" เศกสมรสกับหม่อมเจ้าอนันตนรไชย เทวกุล

๓) หม่อมเจ้าชายนิพัทธพันธุดิศ แม่เรียกว่า "ชายนิพัทธ" สมรสกับนางสาวรำไพ กันตามระ

๔) หม่อมเจ้าหญิงรัชมาลินี แม่เรียกว่า "หญิงนิด" เศกสมรสกับหม่อมเจ้าธัญญูลักษณ์ สุขสวัสดิ์

๕) หม่อมเจ้าอาชวดิศ แม่เรียกว่า "ชายใหม่" เศกสมรสกับพระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง

๖) หม่อมเจ้าหญิงกุมารี เฉลิมลักษณ์ แม่เรียกว่า "หญิงกุมารี" เศกสมรสกับหม่อมเจ้าเพลารถ จิตรพงศ์

๗) หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ แม่เรียกว่า "ชายป่าน"

ในสมัยก่อนนั้นย่อมเป็นที่นิยมในตระกูลผู้ดีทั่วไปในการที่จะส่งบุตรีเข้าไปรับการอบรมจรรยามารยาทในสำนักเจ้านายในวัง เพื่อเรียนรู้ขนบธรรมเนียมที่ดีและประเพณีทั้งหลาย ก็เมื่อพี่หญิงเภา

เป็นลูกคนใหญ่ของแม่และได้รับความรักจากแม่เป็นพิเศษก็น่าจะกล่าวได้ว่าแม่คงอยากจะเลี้ยงทนุถนอมด้วยตนเอง แต่ถึงเช่นนั้นเมื่อเป็นพระประสงค์ของเสด็จพ่อ แม่ก็ยอมพรากจากลูกโดยส่ง "หญิงเภา" ให้เข้าไปอยู่กับเจ้าจอมมารดาแส ในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นน้องต่างมารดาของคุณย่า แต่ในที่สุดความทุกข์และโศรกเศร้าอันใหญ่หลวงของแม่ก็ยังเกิดขึ้นเพราะพี่หญิงเภานี้เอง เมื่อพี่หญิงเภาชัณษาได้ ๑๕ ปี ถูกสุนักข์บ้ากัดที่จังหวัดนครปฐมและต่อมาไม่นานก็สิ้นชีพลงด้วยพิษร้ายนี้ แต่ก็ต้องนับว่าเป็นเกียรติประวัติของแม่ที่การสิ้นชีพของลูกหญิงคนใหญ่ของแม่นี้เองเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้จัดตั้งสถานปาสเตอรขึ้นในกรุงเทพ ฯ เป็นครั้งแรก และในปัจจุบันที่สถานเสาวภาก็ยังมีรูปปั้นพี่หญิงเภาเป็นเด็กเกล้าผมจุกตั้งอยู่เป็นอนุสรณ์

เมื่อ "หญิงแก้ว" อายุได้ ๘ ปี คุณย่าก็ได้นำไปถวายตัวแด่สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ต่อมาได้ส่ง "หญิงนิด" เข้าไปอยู่กับเจ้าจอมมารดาแส และได้อยู่กับท่านเรื่อยมาจนตลอดชีวิตของท่าน แม่ได้ถวาย "ชายป่าน" กับเสด็จอาว์ขาว พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าภัณฑ์ริปชา ในเจ้าจอมมารดาแส ต่อเมื่อเสด็จอาว์ขาวสิ้นพระชนม์ลง เมื่อชายป่านอายุได้ ๑๑ ปี จึงได้กลับมาอยู่กับแม่ ลูก ๆ ที่แม่ได้เลี้ยงและอบรมเองจริงจึงมีเพียง ๓ คนเท่านั้น คือ ชายนิพัทธ ชายใหม่ และหญิงกุมารี

ได้กล่าวมาแล้วแต่ตอนต้นว่าแม่นั้นไม่ได้รับการฝึกฝนให้เป็นคนมีวิชาในทางหนังสือเลย ตั้งแต่เล็กก็เป็นกำพร้าทั้งพ่อและแม่และที่เติบโตขึ้นมาได้ดีก็เป็นด้วยความอุปการะของผู้อื่นทั้งที่เป็นญาติและมิใช่ญาติ ฉะนั้น ในทางอุปนิสสัยของแม่ ลูก ๆ จึงได้เห็นว่าแม่เป็นคนมีความอดทนอย่างแรงกล้าและถือมั่นในกตัญญูต่อผู้มีพระคุณเป็นที่สุด ด้วยคติธรรมอันนี้ลูก ๆ ทุกคนตั้งแต่เล็กจึงได้รับการอบรมจากแม่ให้มีความกตัญญูเป็นที่ตั้ง ให้มีความสามัคคีกลมเกลียวในพี่น้องโดยมีความซื่อสัตย์สุจริตต่อกันและกันอยู่เสมอ แม่มีคติในการเลี้ยงดูลูกอีกอย่างหนึ่งว่าคนเรานั้นถ้าได้กินอิ่มแล้วจิตใจก็สงบผ่องใส ความคิดโปร่ง ไม่ประกอบกรรมทำชั่ว ฉะนั้น ลูก ๆ ของแม่จึงจำได้ติดใจมาตั้งแต่เล็กจนโตทุกคนว่าในการอยู่กับแม่นั้นไม่จำเป็นต้องอนาทรร้อนใจในเรื่องอาหารการกิน เพราะแม่จะเป็นผู้คอยเอาใจใส่ดูแลให้เป็นอย่างดีอยู่เสมอ

เมื่อกล่าวถึงความกตัญญูของแม่ก็จำเป็นที่จะต้องเล่าว่าแม่ได้ตอบแทนบุญคุณของแต่ละท่านและพระองค์จนสุดกำลัง เมื่อแม่มีบ้านเรือนเป็นส่วนของแม่เองในภายหลัง ก็ได้รับเป็นผู้อุปการะย่าเพิ่งของแม่ พี่ปลั่งและพี่ปุ่ย โดยรับมาอยู่ด้วยในบริเวณวังวรดิศจนกระทั่งย่าเพิ่งและพี่ปลั่งถึงแก่กรรม สำหรับคุณย่าแม่ก็ได้คอยรับใช้โดยทำตนเป็นข้าจนวาระสุดท้ายของท่าน ส่วนหม่อมแม่เฉวยนั้น ลูก ๆ ของแม่ได้ฟังคำสรรเสริญด้วยความรักและเคารพ

ยิ่งจากแม่อยู่เสมอ แม่มิได้เคยเปลี่ยนคำเรียกชื่อหม่อมแม่เฉื่อยเป็นอย่างอื่นเลยจนตลอดชีวิตนอกจากคำว่า "นาย" หรือ "นายเฉื่อย" เท่านั้น แม่เล่าให้ลูกฟังบ่อยครั้งว่าชีวิตของแม่ที่ดีบริบูรณ์ขึ้นก็เป็นเพราะความเมตตาของหม่อมแม่เฉื่อยโดยตรง และโดยเหตุฉะนี้แม่จึงอุทิศตนเป็นคุจพี่เลี้ยงของเจ้าพี่ทุกๆ พระองค์ที่เป็นโอรสและธิดาของหม่อมแม่เฉื่อยด้วย ไม่ว่าในเวลาใด ในกรณีย์ใดที่แม่จะทำตนเป็นประโยชน์ถวายได้ เช่น เวลาประชวร เป็นต้น แม่ก็จะคอยถวายความดูแลอยู่เสมอมิได้ขาด ดังที่เจ้าพี่ทุก ๆ พระองค์ก็คงจะทรงทราบดีอยู่แล้ว ส่วนเจ้าพี่เจ้าน้องององค์อื่น ๆ แม่ก็ได้คอยพยายามเอาพระทัย และช่วยเหลือทุกโอกาศที่จะทำได้ ในการปฏิบัติตนเช่นนี้ แม่จึงได้รับพระเมตตาและไมตรีจิตเป็นการตอบแทนจากทุกพระองค์มิได้เว้น สำหรับเสด็จพ่อไม่จำเป็นต้องกล่าวก็ได้ว่าแม่ได้อุทิศถวายแล้วทุก ๆ อย่างในเวลาที่มีพระชนม์อยู่ เพราะพระคุณของเสด็จพ่อที่ทรงมีต่อแม่นั้น แม่ถือว่ายิ่งกว่าบุญคุณของผู้ใดทั้งสิ้น

การที่แม่ได้มีโอกาสสนองพระเดชพระคุณเสด็จพ่ออย่างใกล้ชิดตลอดมาเป็นเวลาช้านาน แม่เคยเล่าให้ลูก ๆ ฟังว่า แต่เดิมแม่ก็ทำหน้าที่รับใช้ทั่วไปอย่างธรรมดาคนหนึ่ง ครั้นถึง พ.ศ.๒๔๕๘ เมื่อเสด็จพ่อประชวร จำต้องกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และจะเสด็จไปประทับพักผ่อน ณ เมือง

ประจวบคีรีขันธ์นั้น ได้ทรงมอบหมายให้เจ้าพี่หญิงพูนพิศมัยเป็นผู้จัดเรื่องผู้คนตามเสด็จ เจ้าพี่หญิงพูนได้ทรงเลือกแม่ให้ตามเสด็จไปด้วย และเมื่อเสด็จพ่อทรงมีแม่เป็นผู้รับใช้โดยใกล้ชิด จึงทรงทราบในคุณค่าของแม่ และโปรดให้แม่คอยรับใช้ช่วยเจ้าพี่หญิงพูนและเจ้าพี่หญิงเหลือ พัฒนายุ ตลอดมา แม่ได้มีโอกาศตามเสด็จประพาศตามหัวเมืองต่าง ๆ บ่อยครั้ง ได้รู้จักกับบุคคลนานาชนิดที่มาเฝ้าเสด็จพ่อ จึงทำให้เป็นคนกว้างขวางโดยทั่วไป

เมื่อเสด็จพ่อสิ้นพระชนม์ไปแล้ว แม่ก็รู้สึกว่าเป็นอันหมดภาระในการที่จะคอยเป็นผู้รับใช้ ทั้งลูก ๆ ก็เติบโตมีเหย้ามีเรือนไปแล้วทุกคน นอกจาก "ชายปาน" ซึ่งเป็นลูกสุดท้อง และทุกคนก็มีอาชีพเป็นหลักฐานสามารถหาเลี้ยงตัวได้พอสมควร ไม่ลำบาก แม่จึงใช้เวลาไปในทางเที่ยวเตร่หาความสุขสำราญตามฐานะและอายุ แต่ถึงเช่นนั้นก็ตามแม่ยังคอยช่วยเหลือลูก ๆ ในการดูแลเคหะสถานบ้านเรือนอยู่ตลอดเวลา เลี้ยงหลานบ้าง เลี้ยงเหลนบ้าง อันเป็นความสุขของแม่อย่างหนึ่ง แม่มีชีวิตอยู่จนได้เห็นหลานที่มีชีวิตอยู่บัดนี้ ๑๐ คน เหลน ๓ คน คือ ชั้นหลาน

ก. ลูกของ "หญิงแก้ว"

๑. ม.ร.ว. หญิงบุศยทิพย์ เทวกุล สมรสกับนายนรงค์ฤทธิ์ บุญ–หลง

(แถวยืน จากซ้ายไปขวา) ม.จ. นิพัทธพันธุดิศ ดิศกุล ม.จ. กุมารีเฉลิมลักษณ์ จิตรพงศ์

ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล ม.จ. อาชวดิศ ดิศกุล

(แถวนั่งเก้าอี้ จากซ้ายไปขวา) ม.จ. อนันตนรไชย เทวกุล ม.จ. อัปภัศราภา เทวกุล

หม่อมเจิม ดิศกุล ณ อยุธยา (อุ้ม ม.ร.ว. บุญญลักษณ์ สุขสวัสดิ์)

ม.จ. รัชมาลินี สุขสวัสดิ์ ม.จ. ธัญญลักษณ์ สุขสวัสดิ์

(แถวนั่งบนพื้น จากซ้ายไปขวา) ม.ร.ว. สะไบทิพย์ หังสสูต ม.ร.ว. ระย้าทิพย์ เทวกุล

ม.ร.ว. บุศยทิพย์ บุญ-หลง ม.ร.ว. ทายทิพย์ จามรมาน

รูปถ่ายเมื่อหม่อมเจิม ดิศกุล ณ อยุธยา อายุครบ ๖๐ ปี

พ.ศ. ๒๔๘๓

๒. ม.ร.ว. หญิงสะไบทิพย์ เทวกุล สมรสกับนาย
ชาลี หังสสูต

๓. ม.ร.ว. หญิงตาบทิพย์ เทวกุล สมรสกับนาย
ชลอ จามรมาน

๔. ม.ร.ว. หญิงระย้าทิพย์

ข. ลูกของ "ชายนิพัทธ"

๑. ม.ร.ว. หญิง (ยังไม่ได้ตั้งชื่อ) ดิศกุล

๒. ม.ร.ว. หญิง (ยังไม่ได้ตั้งชื่อ) ดิศกุล

ค. ลูกของ "หญิงนิด"

ม.ร.ว. ชายบุญญลักษณ์ สุขสวัสดิ์

ม.ร.ว. หญิงนงลักษณ์ สุขสวัสดิ์

ง. ลูกของ "หญิงกุมารี"

ม.ร.ว. ชายจักรรถ จิตรพงศ์

ม.ร.ว. หญิงกัลยา จิตรพงศ์

ส่วนชั้นเหลนนั้นคือ

ก. ลูกของ ม.ร.ว. หญิงบุศยทิพย์ บุญ-หลง

๑. เด็กชายบุญญฤทธิ์ บุญ-หลง

๒. เด็กชาย (ยังไม่ได้ตั้งชื่อ)

ข. ลูกของ ม.ร.ว. หญิงตาบทิพย์ จามรมาน

๑. เด็กชายณัฐ จามรมาน

แม่ได้รับความสุขอย่างคนมีอายุมาได้เพียง ๖ ปี ก็เริ่มมีความรู้สึกอ่อนเพลียและมีวันรู้สึกไม่สบายมากขึ้น ลูก ๆ ได้เคยทราบจากแม่ว่าในทางบรรพบุรุษของแม่มีโรคอัมพาตเป็นกรรมพันธุ์ อาทิเช่น คุณตาและป้าปู่ยก็เจ็บและถึงแก่กรรมด้วยโรคนี้ จึงคอยระวังแม่อยู่เสมอที่จะให้ได้รับการรักษาในทางยาเพื่อป้องกันไว้ แต่ด้วยโชคชะตากรรม อยู่ดี ๆ วันหนึ่งในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๙๒ แม่มีอาการเหมือนเป็นลมมือเย็นเท้าเย็นนอนซึมไป เมื่อตื่นได้สติขึ้นก็ปรากฏว่าแม่ใช้แขนซ้ายกับเท้าซ้ายไม่ได้แล้ว หลวงประกิตเวชศักดิ์มาตรวจพบเหตุของโรคว่าเส้นโลหิตเล็กในสมองแตก ได้พยายามเยียวยาทุกวิถีทาง แต่ก็หมดหนทางแก้ไขที่จะให้กลับดีได้ดังเดิม และแม่ก็เดินไม่ได้ตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา ตลอดเวลาที่แม่ป่วยอยู่รวม ๑ ปี กับ ๓ เดือน ความทรงจำของแม่ยังคงดีอยู่เช่นเคย ฉะนั้นถึงแม้ว่าแม่จะเดินเหินไม่ได้เลย ลูก ๆ ก็ยังดีใจที่แม่ยังคงมีชีวิตอยู่เป็นเพื่อน แต่อีกครั้งหนึ่งการณ์ก็เป็นไปอย่างมิได้คาด แม่รู้สึกอ่อนเพลียมากกว่าธรรมดาเมื่อวันที่ ๓ พฤษภาคม ปีนี้ มีอาการเบื่ออาหารและนอนไม่หลับ ครั้นถึง วันที่ ๕ ถึงกับพูดไม่ได้และหลับซึมอยู่ตลอดเวลา เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม เวลา ๔.๑๐ นาฬิกา ก็ถึงแก่กรรมด้วยความสงบ ท่ามกลางลูกและหลานซึ่งแม่รักอย่างสุดซึ้ง

ลูก ๆ ไม่สามารถที่จะหาถ้อยคำอันใดมาบรรยายถึงความว้าเหว่และความเศร้าสลดใจที่ศูนย์เสียแม่ไปในครั้งนี้ได้ เมื่อครั้งเสด็จพ่อสิ้นพระชนม์ยังได้ปลอบใจตัวเองว่าไม่มีเสด็จพ่อแต่แม่ก็ยังอยู่ เหมือนขาดร่มโพธิ์ก็ยังมีร่มไทรให้อาศรัย มาครั้งนี้ไม่มีอะไรเหลือให้พักพิงเสียเลย ทั้งนี้ก็เพราะแม่ได้ทำตนเป็นเพื่อนที่ประเสริฐและเป็นแม่ที่ดีที่สุดของลูก

ในโอกาสที่จะทำการฌาปนกิจศพแม่ ลูก ๆ จะเว้นเสียมิได้ที่จะต้องขอกล่าวขอบพระเดชพระคุณเจ้านายทุกพระองค์ที่ได้ทรงพระเมตตาต่อแม่เมื่อเจ็บไข้และที่ได้ทรงพระอุตสาหะเสด็จไปทรงบำเพ็ญพระกุศลประทาน กับทั้งขอขอบพระคุณทุก ๆ ท่านที่ได้มีจิตอารีย์ไปเยี่ยมเยียนเมื่อแม่มีชีวิตอยู่และยังไปเยี่ยมศพอีกเมื่อแม่ถึงแก่กรรมไปแล้ว รวมทั้งเจ้าพี่เจ้าน้องทุกองค์ที่ได้เสด็จไปทรงบำเพ็ญกุศลประทานแม่โดยผลัดเปลี่ยนเวรกันจนทั่ว อนึ่ง ลูก ๆ ต้องขอขอบพระคุณหลวงประกิตเวชศักดิ์ไว้เป็นพิเศษที่ได้กรุณารับเป็นแพทย์ประจำแม่ตั้งแต่เริ่มล้มเจ็บ ซึ่งถ้าไม่ใช่เป็นเพราะฝีมือของคุณหลวงแม่ก็คงจะไม่ได้มีอายุยืนยาวอยู่เป็นเพื่อนลูกต่อมาได้ถึง ๑ ปีกับ ๓ เดือนเป็นแน่

ในการจัดพิมพ์หนังสือ "สาส์นสมเด็จ" นี้ขอขอบพระเดชพระคุณพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรไว้ ณ ที่นี้ด้วยที่ได้ทรงพระกรุณาแนะนำให้พิมพ์สารบาญติดท้ายหนังสือไว้เพื่อ

อำนวยความสะดวกสำหรับการค้นคว้าในภายหลัง นอกจากนี้ขอขอบพระทัยเจ้าพี่หญิงพูนที่ทรงพระกรุณาแต่งคำปรารภในหนังสือนี้ประทานแม่ ซึ่งพระคุณของแต่ละพระองค์ลูกทุกคนของแม่จะขอจดจำจารึกไว้ด้วยความกตัญญูมิรู้ลืม

ในที่สุดนี้ ลูก ๆ ขออุทิศส่วนกุศลทั้งปวงที่ได้กระทำมาแล้วด้วยดี ทั้ง กาย วาจา ใจ ให้กับแม่ผู้มีพระคุณกับลูกเหลือที่จะพรรณนา ถ้าผลแห่งบุญนี้จะอำนวยให้แม่ได้ไปสู่สุคติในสัมปรายภพ และบรรดาลให้ลูกทั้งหลายได้เกิดเป็นลูกของแม่อีกในชาติหน้าลูกๆ ก็จะถือว่าเป็นกุศลกรรมอันใหญ่หลวงหาสิ่งใดเปรียบเสมือนมิได้

วันที่ ๑ สิงหาคม ๒๔๙๓

สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ
สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
ทรงถ่ายด้วยกันที่ปีนังเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐

สาส์นสมเด็จ

บ้านซินนามอน ปินัง

วันที่ ๒๐ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉันเขียนจดหมายฉบับนี้ในเวลากำลังพวกฮินดูทำพิธีไธปูสัมประจำปี ซึ่งหม่อมฉันได้เคยทูลเสนอรายงานไปเมื่อคราวปีกลายนี้ แต่คราวนี้มีใครคน ๑ แต่งอธิบายส่งไปลงพิมพ์ในหนังสือ Straits Echo เมื่อวันที่ ๑๙ หม่อมฉันอ่านได้ความพิสดารขึ้นกว่าที่ได้ทูลไปแล้ว จึงเห็นควรจะทูลเสนอเพิ่มเติม ดังต่อไปนี้

๑. พิธีไธปูสัมนี้ เป็นพิธีของพวกถือลัทธิศิวเวท (เหมือนพราหมณ์พิธีและพราหมณ์โหรดาจารย์ของเรา) ทำกลางเดือนยี่ทุกปี กำหนดงานเป็น ๔ วัน ๆ ที่ ๑ (ขึ้น ๑๕ ค่ำ) แห่รูปพระเป็นเจ้าไปยังโรงพิธี วันที่ ๒ เป็นวันไชปน สำหรับคนที่ได้บนบวงไปแก้บน วันที่ ๓ เป็นวันฉลองมงคล มีการฟ้อนรำ และเลี้ยงคนทั้งหลาย วันที่ ๔ แห่พระเป็นเจ้ากลับ มีจุดดอกไม้ไฟบูชา พิเคราะห์

คู่ครงกับพิธีโล้ชิงช้าและแห่พระนเรศวรของเรานั่นเอง

๒. พวกฮินดูที่ไปในงานนี้ งดความรังเกียจกันและกันด้วยต่างวรรณ แม้จำพวกคนจัณฑาลจะถูกต้องเสียดสีกับพราหมณ์ก็ได้ไม่ถือกัน ส่วนบุคคลต่างชาติต่างภาษาใครจะไป พวกฮินดูก็ยินดีต้อนรับเป็นแขกไม่รังเกียจ และไม่บังคับเช่นให้ถอดรองเท้าเป็นต้น ยอมให้เข้าไปในเทวสถานได้โดยสะดวก

๓. เหตุใดพวกฮินดูในปีนั้ง จึงแห่และบูชารูปพระขันธ-กุมารเรียกว่า สุพรหมนิยัม (Subramniam) เป็นประธานนั้น อธิบายว่าพวกอื่นแห่รูปพระศิว แต่พวกเจติชาวอินเดียฝ่ายใต้ที่มาเป็นเศรษฐีด้วยตั้งธนาคาร ให้คนกู้เงินตามเมืองในแหลมมลายูนี้ ว่าในกาลครั้ง ๑ พระขันธกุมารได้เคยแบ่งภาคลงมาเกิดในตระกูลเจติเป็นเหตุให้มีความเจริญรุ่งเรือง จึงพากันนับถือพระขันธกุมารด้วยประการฉะนี้

๔. ประเพณีของพวกเจตินั้น แม้จะร่ำรวยสักเท่าหนึ่งเท่าใดก็ไม่แต่งตัวเหมือนพวกอื่น ชอบโกนศีรษะใช้แต่ผ้าขาวนุ่งผืน ๑ ห่มผืน ๑ แต่มักเอาผ้าห่มคาดพุงอยู่ตัวเปล่า ต่อจำเป็นจึงใส่เสื้อ เครื่องประดับชอบแต่มีสร้อยทองคล้องคอกับใส่แหวนเพชร การกินอยู่ก็เป็นอย่างมัธยัสถ์ นัยว่านอนบนหลังหีบไม่อยู่บ้านเรือนใหญ่โต และไม่มีออฟฟิศที่ทำการ ถ้าจะต้องประชุมกันหรือจะต้องมีที่ทำการ

ต่างหาก ก็พากันไปทำที่เทวสถาน เพราะฉะนั้นพวกเจติไปตั้งที่ไหน พอมีกำลังก็สร้างเทวสถานเป็นที่ทำการกุศล และประกอบกิจธุระของตนไปด้วยกัน ใช่แต่เท่านั้นการทำพิธีเช่นพิธีไซปสัมนี้ พวกเจติเป็นผู้ออกเงินทั้งนั้น จึงเสมอว่าเป็นผู้อุปถัมภ์พวกฮินดูทั้งปวงด้วย

๕. หม่อมฉัน ได้พา หลานแมวกับหลานน้อยไปดูแห่เทวรูปอีกครั้ง ๑ เมื่อวันเสาร์ที่ ๑๙ การแห่ก็เหมือนอย่างได้ทูลไปแล้วเมื่อปีกลายนี้ ได้ฟังเสียงแตรกัมพูอีกครั้ง ๑ ดูเหมือนคนที่เป่าจะเป็นผู้ชำนาญ เสียงคล้ายช้างร้องจริงอย่างท่านทรงปรารภมาในลายพระหัตถ์ เครื่องประดับรถเงินสิ่ง ๑ ซึ่งท่านเคยทรงสังเกตในรูปฉายาลักษณ์ที่หม่อมฉันถ่ายส่งไปถวายปีกลายนี้ ว่าเป็นฉัตร นั้น วันนี้หม่อมฉันได้เห็นถนัดเป็นของแขวน หาใช่มีคันปักกับพื้นไม่ แต่ก็มาจากฉัตรนั่นเอง ของที่ได้เห็นแปลกมีอีก ๓ อย่าง คือ มีคบไฟใส่กรวยเงินเป็นด้ามถือนำกระบวนแห่อย่าง ๑ มีพวกชายหนุ่มฟ้อนรำนำรถอย่าง ๑ โคคู่ที่เทียมรถแต่งเครื่องหรูหราผ้าปักคลุมเขาแต่งดอกไม้สดและเท้าใส่กำไลเงินอย่าง ๑

๖. หม่อมฉันเข้าไปในเทวสถาน ไปยืนดูพวกฮินดูเคารพพระเป็นเจ้า เห็นมีกิริยาเคารพต่าง ๆ หลายอย่างอยู่ข้างจะแปลกนอกจากประณมมือไหว้และกราบอย่างเบญจางคประดิษฐ์ และอัษฎางคประดิษฐ์ ยังมีกิริยาไหว้อย่างอื่น บางคนพอไปยืนประณม

มือไหว้แล้วเอาแขนไคว่กัน เอามือประที่หน้าผากและที่แก้มของตนทั้ง ๒ ข้าง ย่อเข่าเยิ่น ๆ หลายครั้ง แล้วยกมือประณมส่งไปถึงท้ายทอยในเวลาบริกรรมจนจบ ดูแปลกกว่าที่ได้เคยเห็นมาแล้ว

วันจันทร์พรุ่งนี้ พราหมณ์ยะหัมพรัม รับจะมาพาหม่อมฉันไปดูงานส่วนฉลองบุญในเวลาค่ำ ถ้าเห็นอะไรแปลกจะถวายรายงานต่อไปในจดหมายฉบับหน้า พร้อมกับรูปฉายาลักษณ์ที่ได้ถ่ายในวันแห่ซึ่งยังกำลังพิมพ์อยู่ จะส่งกับจดหมายฉบับนี้ไม่ทัน

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๖ เรื่องพระยาดำรงราช พลขันธ์ ถวาย เครื่องราช อิสริยาภรณ์ เป็น พุทธบูชา นั้น หม่อมฉันนึกว่าเจตนาของเธอก็เพื่อจะแสดงว่าจะบวชจนตลอดอายุ และบางทีจะให้เป็นเครื่องห้ามใจตัวเองมิให้คิดสึก แต่พิเคราะห์ตามทางนิตินัยดูชอบกลอยู่ ด้วยเครื่องราชอิสริยาภรณ์เป็นเครื่องหมายศักดิ์ อันจะพรากจากตัวได้ด้วยเวนคืนหรือเรียกคืนหรือที่สุดถึงมรณภาพ พระยาดำรงราชพลขันธ์จะเอาศักดิ์นั้นไปโอนให้ผู้อื่นไม่ได้ เพราะฉะนั้นการที่ถวายเป็นพุทธบูชาเป็นแต่ถวายแพรแถบท่อน ๑ กับเงินที่ทำดวงตรา ส่วนเครื่องราชอิสริยาภรณ์ยังอยู่กับตัวพระยาดำรงราชพลขันธ์โดยนิตินัย อีกประการ ๑ ที่เอาเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไปห้อยพระประธานไว้เช่นนั้น เป็นทางที่จะเกิดโจษกันอื้อฉาวให้ร้อนใจ และของอาจจะหายไปได้โดยง่าย ถ้าเอาใส่หีบหรือใส่ตู้ไว้ยังจะดีกว่า

ในระหว่างสัปดาหะนี้ แต่งงานเจ้าชายนนทิยาวัตกับเจ้าหญิงสุวภาพเพราพรรณ หม่อมฉันเข้าใจว่าพระยาอนุรักษ์ราชมณเฑียรคงจะไปทูลรายงานให้ทรงทราบแล้ว จึงไม่เขียนในจดหมายฉบับนี้

เมื่อวันเสาร์ที่ ๑๙ นี้ คุณนายเกสร เสนหามนตรี พาลูกสาวมาส่งโรงเรียน คุณหญิงเหิม ๆ ก็มาด้วย ได้มาหาหม่อมฉันทั้ง ๒ คน คุณหญิงเหิม ๆ มาพักอยู่ที่ Cinnamon Hall เหมือนมาคราวก่อน แต่คุณนายเกสรมีลูกเต้ามาด้วยหลายคนไปพักอยู่ที่อื่น คุณหญิงเหิม ๆ ว่ากลับออกมาจากกรุงเทพ ฯ ได้ ๒ วันก็ออกมาปีนัง เล่าถึงหญิงอี่พาไปเที่ยวดูสนุกพอใจมาก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

* * *

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๓ มกราคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ชายแอ๊วกลับจากปีนัง เชิญลายพระหัตถ์ซึ่งลงวันที่ ๑๒ ไปให้แล้ว

พระดำรัสชี้แจงถึงบทวลัญช์นั้นพอใจสิ้นสงสัยแล้ว รูปเป็นท้าวคนก็เป็นวิษณุบาทของพวกพราหมณ์ ไม่ใช่พระพุทธบาทของพวกพุทธศาสนิก

พระดำริในเรื่องคำไทยของเรา ซึ่งคลุกเคล้าอยู่ด้วยภาษาอื่น ๆ นั้น เป็นข้อกระตุ้นใจให้คิดต่อ ว่าภาษาอะไรจะย่างเข้ามาปนจากทางไหนเมื่อไร เป็นกรณีที่น่าคิดอยู่มาก แต่ก็ยากมากทีเดียว ตามวิถีจิตที่เดินไปแล้วเวลานี้ ได้เจาะดูแต่ภาษาสันสกฤตกับบาลีก่อน ภาษาสันสกฤตเข้ามาก่อนภาษาบาลีนั้นเป็นการแน่ ดังที่ได้ตรัสประทานตัวอย่างให้เห็น เช่นพระสงฆ์ของเราแปลคำสัตถาว่าพระศาสดา เห็นด้วยเกล้าว่าภาษาสันสกฤตจะเข้ามาได้ถึงสองทาง คือมาพร้อมกับลัทธิไสยศาสตร์ทางหนึ่ง กับมาทางพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานอีกทางหนึ่ง เพราะลัทธินั้นใช้ภาษาสันสกฤต คิดเห็นว่าจะมาทางพระพุทธศาสนา ไม่ใช่มาทางศาสนาพราหมณ์ ด้วยมีพยานอยู่ที่พิธีอุปสมบท อาจารย์ยังบอกสรณคมน์เป็นพุทธังควยกับพุทธัม เพิ่งจะเลิกเสียเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง อาจมาทางเขมรก็ได้ เพราะได้เห็นซากพุทธสถานลัทธิมหายานมีในเมืองเขมรมากนัก หรือจะสืบต่อมาจากจีนก็ได้ เพราะพวกจีนพวกมงคลและพวกธิเบตถือลัทธิมหายานด้วยกันทั้งนั้น ภาษาบาลีก็เข้ามานานแล้วเหมือนกัน ถ้าหากเป็นพระสงฆ์ลังกานำเข้ามาครั้งเมืองสุโขทัยยังมีอำนาจเป็นอิสระอยู่ ก็ถึงหกร้อยปีมาแล้ว แต่อย่างไรก็ดี เราถือพระ

พุทธศาสนาทางลัทธิมหายานก่อนนั้นเป็นแน่ แล้วเอามาแปลงเป็นหินยานที่หลัง ดั่งจะเห็นได้ในบทสวดมนต์ เช่น สัมพุทเธ วิปัสสิสส์ นโม เม สัพพพุทธาน เหล่านี้เห็นได้ว่ารูปเป็นของมหายาน จะต้องแปลจากภาษาสันสกฤตเข้าสู่ภาษาบาลี ใครแปลก็ไม่ทราบ เราจะแปลหรือทางลังกาจะแปลนำเข้ามาก็ไม่ทราบ ที่ยังเหลือเป็นภาษาสันสกฤตอยู่ทั้งสูตรก็มีจำได้ มหาชัยหรืออะไร ซึ่งฝ่าพระบาทเคยหาคนเข้าไปสวดถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงสดับทำนอง ยังประเพณีที่ถือกันปรากฏอยู่ เช่นเข้าใจว่าพระนิพพานเป็นเมืองแก้วนั้นก็คือเมืองสุขาวดีของลัทธิมหายาน ทำโบสถ์หันหน้าไปตะวันออกนั้นก็เป็นลัทธิมหายาน เพราะเขาถือว่าพระอมิตาภะประทับอยู่ ณ สุขาวดีทางทิศตะวันตกแห่งโลกเรา เมื่อไหว้พระจะได้ตรงถูกทิศที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ที่สุดจนกระดิ่งแขวนหลังคาโบสถ์วิหารก็เอาอย่างมาจากคำกล่าวทางมหายาน ว่าพุทธวิหารที่สถิตพระพุทธอมิตาภะ ประดับประดาด้วยกระดิ่งพรวน พึ่งวิเวกวังเวงในเมื่อลมพัด กับทั้งสวนในสุขาวดีก็มี มยูร โกญจา โกกิลา เหมือนสวนท้าวเวสสวัณในภาณยักษ์ ภาณยักษ์อาจแปลมาจากหนังสือสันสกฤตทางมหายานอีกก็ได้ ผู้รู้พวกเราแต่ก่อนรู้ดีทั้งบาลีสันสกฤต คำใช้ในหนังสือเก่า ๆ ไม่มีผิดเลย รู้จักเลือกด้วยว่าคำภาษาใดจะเพราะก็ใช้คำภาษานั้น เช่นในปฐมสมโพธิ เมือง

ราชคฤหก็หาเอาราชคหไม่ พระเจ้าอชาตศัตรูก็หาเอาอชาตสัตตุไม่ ส่วนเมืองสาวัตถีสิหาเอาศราวัสติไม่ เพราะท่านเห็นรุงรังเลือกเอาแต่ภาษาที่ฟังเกลี้ยงหู ตกมาถึงผู้รู้ชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ภาษาสันสกฤตไม่กระดิกหูเลย เข้าใจไปว่าคำสันสกฤตเป็นคำคิดแผลงจากคำบาลีไปเสียด้วยซ้ำ ไม่เข้าใจว่าเป็นภาษาอันหนึ่งซึ่งมีหลักฐานอยู่อีกต่างหาก เพราะฉะนั้นคำสันสกฤตเก๊ ๆ เช่นสมเสยพ อนุสาววิรีย์ จึงเกิดขึ้นเป็นอันมาก น่าขายหน้า

ขอบพระเดชพระคุณที่ทรงพระเมตตาโปรดให้ชายแอ๊วนำสมุดรูปศิลาจำหลักฝีมือจาม ซึ่งขุดได้ใหม่ที่ทัพน้ำเข้าไปให้ดูพิจารณาเห็นเทวรูปกับครุฑนั้นเหมือนของเขมรอย่างเลวๆ ที่เป็นรูปฐานตรงลูกแก้วจำหลักเป็นปุ่ม ๆ ทอดพระเนตรเห็นเป็นนมคน ดูก็ชอบกล อาจเป็นได้ตามพระดำริ แต่ยังไม่เคยเห็นมีแบบแผนที่ไหนและทำไมจึงทำเป็นนมคนคิดไม่ออก รูปคชสีห์ทรวดทรงก็ทีเขมรแต่เขมรไม่มี รูปมังกรเหมือนทางชวา รูปยักษ์นั้นและดีมากกว่าเพื่อน ท่วงทีจมูกตาหนวดเคราทางยักษ์บ้านเรา เครื่องอาภรณ์ไปทางละคอนชวา ซึ่งละคอนเราเค้าก็ไปทางชวาเหมือนกันข้อที่ตรัสทักถึงมวยหลังนั้นถูกแล้ว ประเพณีพวกเราทางนี้สังเกตได้ง่าย ถ้าเกล้ามวยบนกระหม่อมเป็นตัวเจ้านาย ถ้าเกล้ามวยท้ายทอยเป็นเสนาและไพร่ เสียใจ ฝีมือจามตามหลังเขมรและชวา

ไม่แยกทางไป ถ้าได้โอกาสใครออกมาจะฝากสมุดนั้นมาถวายคืน

พึ่งชายแอ๋วคุยถึงความรื่นรมย์ตื่นเต้นปีนังมาก เธอเห็นจะออกสนุกมากทีเดียว ที่ได้มาเที่ยวปีนัง และแอ๊กติฟมาก พอกลับถึงกรุงเทพ ฯ วันนั้นก็ไปหาเกล้ากระหม่อมวันนั้น บอกว่าชวนหญิงโสฬศให้มาด้วยกันก็ไม่มา ว่าฟกรถไฟ ฝ่าพระบาททรงพระดำริเอาชายใหม่เข้าโรงเรียนนั้นดีแล้ว ดีกว่าอยู่ทำงานของฝ่าพระบาทแต่เพียงเล็กน้อย

ทีนี้จะกราบทูลต่อเติมเรื่องแตรกัมพู ที่ว่าทำขึ้นโดยเลียนเสียงช้างนั้นเป็นการแน่นอน ในเทศนาเวสสันตรชาดกกัณฑ์มหาราช ซึ่งกรมสมเด็จพระปรมานุชิตทรงพระนิพนธ์ก็มีว่า "ฝ่ายพระคชินทเรศ เศวตคชาพิเชียรพิชัยปัจจัยนาค ก็เปล่งเสียงก้องโกญจศัพทประกาศกาหฬคำรณนฤโฆษ" แต่เป็นความกลับกันว่าพระยาช้างเปล่งเสียงเหมือนแตร ตกลงว่าเสียงช้างก็เหมือนเสียงแตร เสียงแตรก็เหมือนเสียงช้าง ทั้งสองอย่างต้องเลียนจากกัน ช้างมีมาก่อน แตรมีมาทีหลัง ต้องตัดสินว่าแตรทำเอาอย่างเสียงช้าง ทำไมจึงทำแตรเอาอย่างเสียงช้าง คิดเห็นว่าเวลาก่อนโน้นช้างเป็นกำลังอันเข้มแข็งของกองทัพ เช่นกับ "แตงก์" ในทุกวันนี้ อาจขยายศัตรูให้ย่อยยับได้ด้วยกำลังกองช้าง เพราะฉะนั้น ฝ่ายปรปักษ์แม้ได้ยินแต่เสียงช้างร้องก็ทำให้ขวัญหนี ด้วยกลัวจะถูกย่ำยีด้วยกองช้าง อาศัยเหตุอันนี้จึงคิดทำแตรขึ้นปลอมเสียงช้าง

ใช้เป่าในกองทัพเมื่อเดินไป แม้ความจริงจะมีช้างแต่น้อย เมื่อเป่าแตรเข้าประกอบกับเสียงช้างจริง ๆ ด้วย ย่อมทำให้ฝ่ายปรปักษ์ซึ่งได้ยินแต่เสียงมีใจครั่นคร้าม โดยสำคัญว่ามีช้างมาก มูลเหตุแห่งแตรคงจะเป็นดังนี้

เกล้ากระหม่อมขอถวายรูปท้าวสุรนารีที่นายเฟโรจีปั้น อันตัดจากหนังสือพิมพ์มาเพื่อทอดพระเนตร ปั้นดีพอใช้ เมื่ออ่านหนังสือได้รูปว่าตั้งและฉลองกันแล้วก็ตกใจ อะไรหล่อแล้วเสร็จเร็วจริง ได้เห็นเมื่อต้นเดือนกำลังทำหุ่นปลาสเตออยู่ยังไม่แล้ว จึงไปฟังข่าวที่นายเฟโรจี ได้ความว่าเอารูปปลาสเตอทาเป็นสีทองสัมฤทธิ์ไปตั้งที่ไหนดูไม่ออก เห็นจะสูงอยู่เพราะเห็นหลังคามุงกระเบื้องหนุนหลังอยู่เบื้องต่ำ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

* * *

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

ในจดหมายที่ถวายไปเมื่อวันที่ ๒๐ หม่อมฉันทูลเล่าถึงงานพิธีไรปสัมของพวกฮินดูที่ทำในปีนี้ยังไม่สิ้นกระแสความ ในจดหมาย

ฉบับนี้จึงจะถวายรายงานเป็นอนุสนธิต่อมาอีกตอน ๑

หม่อมฉันได้ทูลอธิบายไปในจดหมายฉบับก่อน ว่าการพิธีไธปูสัมกำหนดงานเป็น ๔ วัน คือวันกลางเดือนยี่แห่รูปพระเป็นเจ้าไปยังเทวสถานถนนน้ำตกที่ทำการพิธี วันแรมค่ำ ๑ เป็นวันใช้บน วันแรม ๒ ค่ำเป็นวันฉลองบุญ วันแรม ๓ ค่ำแห่รูปพระเป็นเจ้ากลับ มีการจุดดอกไม้เพลิงบูชา รายการเรื่องแห่และเรื่องบูชาพระเป็นเจ้าที่ในเทวสถานหม่อมฉันได้ทูลไปแล้ว ในจดหมายฉบับนี้จะทูลรายการเรื่องใช้บน ซึ่งหม่อมฉันเพิ่งได้เห็นในปีนี้

ลักษณการใช้บนนั้น นัยว่าต้องเริ่มทำพิธี ณ เทวสถานหรือศาลเทพารักษ์ในตำบลที่ผู้บนบวงอยู่ หม่อมฉันได้ไปดูการทำพิธีนั้น ณ ศาลเทพารักษ์ริมถนน Kelawei ไม่ห่างจาก Cinnamon Hall นัก พิเคราะห์ลักษณการ ดูเหมือนใครจะใช้บนจะต้องไปบอกเจ้าพนักงานล่วงหน้าไว้ก่อน เพราะมีตัวครูและผู้ช่วยคอยอยู่ที่ศาลสัก ๓ คน ส่วนผู้จะใช้บนก็มีพวกพ้องไปด้วยราวสัก ๑๐ คน ศาลที่หม่อมฉันไปดู ตัวเจดีย์มีโตมรเทพศัสตรา ทำด้วยเหล็กรูปคมเหมือนใบโพ ปักไว้ที่โคนต้นไม้ใหญ่เล่ม ๑ และมีหลักเหล็กข้างบนเป็นแป้นผูกลูกพรวนรอบสำหรับสั่นประโคม เวลาบูชาปักไว้ด้วยอีกหลัก ๑ นอกจากนั้นเอาถังเหล็กสำหรับใส่สิเมนต์วางตะแคง (เพื่อบังลม) จุดประทีปไว้ในถังนั้นดวง ๑ ที่ชาลหน้าศาลวางเครื่องพลีกรรมต่าง ๆ มีกล้วยและมะพร้าวเป็นต้น กับทั้งหม้อน้ำ

หม้อน้ำนม ตะคันใส่ไม้หอมและเครื่องหอมจุดไฟให้เป็นควันกับตะคันจุดประทีปโหมกูณฑ์อีกอัน ๑ มีเข็มเงินสำหรับแทงตัวในการใช้บน (เหมือนและเท่ากับเข็มเสียบเนื้อซาเต๊ะ) ปักไว้ที่ลูกกล้วยเครื่องสักการ การพิธีทำในที่เปิดเผยใครจะไปห้อมล้อมดูก็ไม่ห้าม

ผู้จะใช้บนคนที่หม่อมฉันไปดู เป็นชายหนุ่มอายุราว ๒๐ ปี นุ่งผ้าสีเหลืองผืน ๑ ถอดเสื้อเหลือแต่ตัวเปล่า ไปลงน้ำดำหัวเปียกโชกทั้งตัวก่อน แล้วจึงมายืนประณมมือเข้าพิธีที่หน้าศาลเทพารักษ์ เริ่มการพิธี ตาครูร่ายมนตร์ถวายสักการะบูชาอยู่หลายบท แล้วมายืนตรงหน้าผู้ที่จะใช้บน ถือตะคันเผาเครื่องหอมรอไว้ข้างหน้า ให้ควันปลิวไปเข้าทางปากและจมูกผู้ใช้บน แล้วเอาขี้ธูปหรืออะไรที่เป็นผงโปรยเข้าปากเป็นคราว ๆ (เห็นจะสำหรับให้ดูดเลือดเมื่อเวลาแทงเข็ม) เรื่อยไปในขณะนั้น พรรคพวกผู้ใช้บนก็เข้าห้อมล้อมเป็นหัตถบาส คน ๑ อ่านมนตร์ นอกนั้นเป็นลูกคู่ร้อง เฮ้ว ๆ รับเป็นจังหวะไปช้านาน สันนิษฐานว่าพิธีตอนนี้ จะสะกดให้คนใช้บนสิ้นสติจนใจลอย (ทำนองเดียวกับที่ฝรั่งเรียกว่า เมสเมอไรส์ Mesmerise) เพื่อจะแทงเข็ม แต่เผอิญคนใช้บนที่หม่อมฉันไปดูเห็นจะเป็นคนใจแข็ง ต้องรมควันและร้องเฮ้ว ๆ อยู่นาน เอาน้ำราดหัวด้วยอีกหลายหนก็ไม่สิ้นสติ คราวนี้ตาครูเปลี่ยนกระบวรเอาควันไปรมที่หน้าผู้ช่วยของแกคน ๑ พอประเดี๋ยวไอ้คนนั้นก็

สั่นรัว แล้วเทพารักษ์เข้าสิงโลดเต้นโวยวายไปต่าง ๆ เข้าจับกุมผลักไสผู้ใช้บนอยู่สัก ๕ นาทีแล้วเจ้าก็ออก แต่คนใช้บนก็ยังไม่สิ้นสติต้องเปลี่ยนกระบวรอีก คราวนี้พรรคพวกเข้าล้อมจนชิดตัวร้องเฮ้ว ๆ กรอกหูถี่หนักเข้า ตาครูก็รมควันเรื่อยไปแล้วเอาขี้ธูปโปรยเข้าในปากคนใช้บน อีกสัก ๑๐ นาทีจึงสิ้นสติตัวสั่นทั้งยืนสมประสงค์ ตาครูจึงเอาเข็มแทงลิ้นทลุแต่ริมปากข้าง ๑ ไปหาอีกข้าง ๑ เข็มคาอยู่ข้างนอกปาก ต้องทำพิธีสะกดอยู่กว่าชั่วโมง ๑ จึงสำเร็จ เห็นจะเป็นความเจ็บปลายนั้นเองปลุก พอแทงเข็มแล้วคนใช้บนก็กลับได้สติ ตาครูเอาเครื่องพลี เรียกว่า "กวที" (Kavadi) มาส่งให้แบก กวทีนั้นดูเหมือนจะเป็นของทำไว้สำหรับใช้ทุก ๆ ปี ฐานทำด้วยไม้จริง รูปสัณฐานเหมือนกับฐานลับแลโต๊ะกิมตึ๋ง แต่ตอนตัวลับแลนั้นเอาไม้ไผ่ผูกโค้งคล้ายกับรุปกูบช้างเปิดทั้ง ๒ ด้าน ดาดหลังคาด้วยใบมะพร้าวประดับผลไม้และดอกไม้มีหม้อน้ำมนตร์ (เหมือนอย่างที่หม่อมฉันส่งไปถวาย) ใส่น้ำกับนมประสมกัน เอาผ้าผูกปากแขวนไว้คู่ ๑ ผู้ใช้บนรับกวทีแบกขึ้นบ่าเดินประทักษิณศาลเทพารักษ์ ๓ รอบ แล้วจึงออกเดินไปยังเทวสถานถนนน้ำตก ซึ่งระยะทางราวสัก ๑๐๐ เส้น พวกพ้องก็พากันติดตามไป หม่อมฉันได้เห็นแก่ตาเพียงเท่าที่ทูลมานี้ ต่อไปนี้จะเล่าตามอธิบายที่ได้เห็นในหนังสือพิมพ์ ว่าเมื่อเดินไปผ่านเทวสถานหรือศาลเทพารักษ์อันมีอยู่ตามระยะทาง ต้องแวะบูชาทุกแห่ง

(เห็นจะให้หยุดพักนั่นเอง) ครั้นไปถึงเทวสถานที่ถนนน้ำตก เข้าไปประทักษิณรูปพระเป็นเจ้าอีก ๓ รอบ แล้วออกจากเทวสถานนั้นไปยังเทวสถานอีกแห่ง ๑ ซึ่งอยู่บนภูเขาไม่ห่างกันนัก นัยว่าตอนขึ้นภูเขานี้ผู้ใช้บนปลกเปลี้ยถึงพวกพ้องต้องเข้าช่วยประคองขึ้นไป เมื่อไปถึงเทวสถานบนภูเขา บูชาแล้วผู้ทำพิธีเทวสถานนั้นจึงถอดเข็มให้ กล่าวกันว่าการที่เอาเข็มแทงใช้บนนั้น แทงลิ้นบ้าง แทงแก้มบ้าง แทงกล้ามเนื้อข้างหลังบ้าง แทงเข็มเล่มเดียวบ้าง หลายเล่มบ้าง สุดแต่ได้บนบวงไว้ เมื่อถอนเข็มออกแล้วให้พักและหาอาหารไปให้กินที่บนเขานั้นก่อน แล้วจึงพาลงมาอาบน้ำชำระตัวที่ลำธาร เป็นเสร็จการใช้บนเพียงนั้น ดูมันน่าสมเพช

ตอนค่ำในวันที่ ๒๑ เดิมหม่อมฉันคิดจะไปดูการฉลองบุญตาพราหมณ์ ยะหัมพรัมรับว่าจะมาพาไปเวลายาม ๑ เผอิญฝนตกจึงไม่ได้ไปดู ผู้ที่ได้ไปเขามาเล่าว่าเข้าไม่ถึง เพราะเขาห้ามรถต้องให้เดินกรำฝนไปแต่ไกล ไปสิ้นอุตสาหะที่ต้องเบียดเสียดพวกสัปปุรุษชนดูเหลือทนจนต้องกลับ แต่ตอนเช้าหม่อมฉันได้ไปเที่ยวดูร้านเพื่อหาของถวายท่าน มีร้านขายเครื่องโลหะอย่างอินเดีย ๓ ร้าน ตรวจดูไม่เห็นมีของแปลกประหลาดหรือที่เป็นของฝีมือดี จึงซื้อแต่หม้อน้ำมนตร์ใบ ๑ ราคา ๖๐ เซนต์ส่งมาถวาย ค่ำวันที่ ๒๒ ได้พาหลานไปนั่งดูดอกไม้ไฟที่สโมสรกอล์ฟอันเป็นที่เหมาะ ดอกไม้ไฟเป็นทำนองเดียวกับที่จุดเมื่องานรับเสด็จสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง

กลับจากยุโรปเมื่อคราวหลัง หรูหราน่าดูดี แต่ไปเกิดความด้วยหลานน้อยกลัวเสียงพลุถึงร้องไห้ ดูได้สักหน่อยก็ต้องกลับ

หม่อมฉันได้ส่งรูปฉายาลักษณ์การพิธีไธปสัม ซึ่งหม่อมฉันถ่ายเองบ้าง ให้ชายใหม่ไปถ่ายบ้าง ถวายมาพร้อมกับจดหมายฉบับนี้ ๑๔ แผ่น มีบันทึกอธิบายรูปเหล่านั้นถวายมาด้วย ได้ให้ชายใหม่ถ่ายรูปคนใช้ยืนเมื่อเข็มแทงแล้วรูป ๑ แต่ชายใหม่กำลังเสียวไส้มือสั่นเลยไม่ได้รูปนั้น เสียดายอยู่

นานมาแล้วท่านได้เคยตรัสชวนให้วินิจฉัยถึงเรื่องสร้อยชื่อวัดราชประดิษฐ์ฯ เหตุด้วยในบัตรหมายใช้ว่า "สถิตย์มหาสีมาราม" แต่ไปปรากฏในคำจารึกใช้ว่า "สถิตย์ธรรมยุติการาม" หม่อมฉันมาพบประกาศรัชกาลที่ ๔ ฉบับ ๑ พิมพ์สำเนาไว้ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ปีจอ จุลศักราช ๑๒๓๖ หน้า ๓๐๑ ในประกาศฉบับนี้แห่ง ๑ ว่า "พระราชทานนามไว้ว่า วัดราชประดิษฐ์สถิตย์มหาสีมาราม" อีกแห่ง ๑ ว่าถ้าจะกราบทูลหรือเขียนบัตรหมาย "ให้ใช้ว่า วัดราชประดิษฐ์ฯ หรือว่าให้สิ้นชื่อว่า วัดราชประดิษฐ์สถิตย์มหาสีมาราม ให้ยืนยงคงอยู่" ประกาศลงวันจันทร์เดือน ๙ ขึ้นค่ำ ๑ ปีมะโรง สัมฤทธิศก ก่อนสวรรคตเพียง ๒ เดือนครึ่ง เป็นหลักฐานว่าสร้อยธรรมยุติการามเกิดขึ้นก่อนสร้อยมหาสีมาราม สันนิษฐานว่าที่มีสร้อยเป็น ๒ อย่างนั้น อาจจะเป็นด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๒ อย่างนี้ คือเดิมใช้สร้อย "ธรรมยุติการาม";

แล้วทูลกระหม่อมทรงโปรด ฯ ให้เปลี่ยนเป็น "มหาสีมาราม" เมื่อภายหลัง หรือมิฉะนั้นจะมิทั้ง ๒ สร้อยมาแต่เดิม ท่านองเดียวกับชื่อวัดพระนามบัญญัติหรือวัดมกุฎกษัตริย์ สร้อยธรรมยุติการามสำหรับใช้แต่ในจารึก แสดงพระราชประสงค์ว่าจะให้เป็นวัดธรรมยุติอยู่เป็นนิจ สร้อยมหาสีมารามสำหรับให้ใช้เป็นสามัญ ไม่ให้คนเห็นไปว่าทรงอุปถัมภ์พระสงฆ์ธรรมยุติกายิ่งกว่าพระมหานิกาย

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับวันที่ ๒๓ อ่านเพลิดเพลินดีมาก ขอทูลสนองความในลายพระหัตถ์บางข้อ

เรื่องคำภาษาต่างประเทศที่มาปะปนกับภาษาไทยนั้น ว่าตามหลักฐานที่ปรากฏ คำภาษาจีนกับภาษาไทยปนกันมาแล้วตั้งแต่ก่อนไทยลงมาอยู่ประเทศสยาม มีคำที่ใช้ด้วยกันทั้ง ๒ ชาติปรากฏอยู่หลายคำ ว่าแต่ที่นึกได้ในเวลานี้คือ "ช้างและม้า" เป็นต้น ภาษาทางอินเดียที่มาถึงประเทศนี้แต่ก่อนเป็นเมืองไทย มีจารึกชั้นเดิมเช่นที่พระปฐมเจดีย์ ใช้ภาษามคธ ด้วยพระพุทธศาสนาแรกมาถึงเป็นลัทธิหินยาน ต่อภายหลังมาเมื่อรับลัทธิมหายาน พวกมหายานจึงได้พาภาษาสันสกฤตมาเปลี่ยนภาษามคธ ในศิลาจารึกที่เซเดส์แปลแผ่น ๑ ปรากฏว่าในกาลครั้ง ๑ ที่เมืองละโว้มีพระสงฆ์ทั้งฝ่ายมหายานและหินยาน ความที่ปรากฏนี้เข้ากันกับที่ท่านทรงพระวินิจฉัยข้อที่ผู้บวชต้องรับพระไตรสรณคมน์เป็น ๒ ภาษา (หม่อมฉันยังเสียดายไม่หาย ที่สมเด็จพระมหาสมณไปเลิกรับ

พระไตรสรณคมน์อย่างสันสกฤตเสีย) สันนิษฐานว่าความรู้ภาษามคธคงเสื่อมไปเสียคราว ๑ ต่อพวกลังกาวงศ์เข้ามาเมื่อครั้งพระร่วงจึงมาฟื้นภาษามคธขึ้น ด้วยถือลัทธิหินยานใช้พระไตรปิฎกภาษามคธ แต่ก็ไม่อาจล้างภาษาสันสกฤตได้ จึงปนกันอยู่ทั้ง ๒ ภาษา

เรื่องรูปภาพ จามที่หม่อมฉันส่งไปถวาย ทอด พระเนตรนั้น เมื่อส่งไปแล้วจึงนึกขึ้นได้ว่าเหตุใดจึงทำลูกแก้วเป็นนมคน ด้วยฐานนั้นทำรูปครุฑไว้ที่มุมส่อว่าเป็นฐานเทวรูปพระนารายณ์ รูปนมคนนั้นเห็นจะหมายความว่าเกษียรสาคร คงมีรูปอนันตนาคราชอยู่ที่อื่น ประกอบกับฐานหรือเทวรูปนั้น

รูปท้าวสุรนารีที่เฟโรจีขึ้นน่าชมอยู่ เหตุที่ทำรูปปลาสเตอร์ไปตั้งฉลองนั้น หม่อมฉันเข้าใจว่าเห็นจะเป็นเพราะยังไม่มีทุนพอจะหล่อเป็นรูปทองสัมฤทธิ์ จึงทำรูปปลาสเตอร์ไปตั้งเรี่ยไรเพื่อทำทุน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย
วันที่ ๓๐ มกราคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๐ เดือนนี้ ได้รับประทานแล้ว

ตามพระดำรัสอธิบายถึงเรื่องพิธี "ไธปสัม" เพิ่มเติมไปคราวนี้ ทำให้ได้ความรู้ดีขึ้นอีกมาก พวกเจ็ตตี้ประพฤติมักน้อยบริโภคเพียงผ้านุ่งผืนหนึ่งผ้าห่มผืนหนึ่ง อยู่เรือนเล็กนอนบนหลังหีบ เอาเทวาลัยเป็นที่ทำการนั้นเอง จึงทำให้ได้เป็นเศรษฐี ถ้าหากประพฤติเป็นคนขี้โอ่สุรุ่ยสุร่าย อานุภาพพระขันธกุมารก็เห็นจะช่วยไม่ได้

ฉัตรสี่มุมรถเป็นของแขวนไม่มีคันก็เป็นฉัตรแขวน ไม่เป็นอื่นไปได้ คบไฟใส่กรวยเงินนั้นชอบกล ไปเข้าทางแบบฝรั่ง ไม่มาทางไทย ชายหนุ่มฟ้อนรำหน้ารถก็คือระบำหน้าช้างอย่างอินทรชิตแปลง การแต่งโคเทียมรถนั้นเป็นของปรกติ โคชนของเราทางแถบหัวเมืองตะวันตก เขาแห่ไปชนก็แต่งกันไปหรูเหมือนกัน

ตรัสเล่าถึงกิริยาเคารพ มาสะดุดใจอย่างหนึ่งที่ทำแขนไขว้ เกล้ากระหม่อมเคยนึกสงสัยว่าที่เรียกพระรำพึงนั้น หมายถึงรำพึงอะไรตรงไหน ได้เรียนถามสมเด็จพระวันรัตน ท่านว่ารำพึงธรรมนั่นสิ เกล้ากระหม่อมถามซ้ำว่ารำพึงถึงว่าพระธรรมเป็นของลึกซึ้งจนจะไม่ทรงแสดงพระธรรมเทศนา ทำให้ร้อนถึงพระพรหมต้อง

ลงมาอาราธนานั้นหรือมิใช่ ท่านตอบว่านั่นแหละ เกล้ากระหม่อมค้านว่าถ้าเป็นตรงนั้นก็ควรเป็นอาการนั่งไม่ใช่ยืน ท่านก็นิ่งไป ต่อมาอีกนาน เกล้ากระหม่อมสงสัยคำ "สวัสติกะ" ขึ้น จึงพลิกดิกชนะรีสันสกฤตดู เขาแปลว่าเป็นเครื่องหมาย Lucky อย่างหนึ่ง มีลักษณไขว้กันเป็นกากบาท มีทางสี่แพร่งเป็นต้น ตลอดจนแขนไขว้ก็เป็นสวัสติกะ ทำให้สะดุ้งใจขึ้นว่าพระรำพึงจะหมายทำเป็นสวัสดีแก่ผู้สร้างเสียดอกกระมัง มาได้ฟังตรัสเล่าถึงพวกแขกทำเคารพด้วยกิริยาไขว้แขนเป็นเหตุประกอบให้แน่ใจขึ้นอีกว่าทำสวัส-ติกะแท้แล้ว กิริยาประนมมือไหว้ขึ้นไปจนถึงบนกระหม่อมนั้น ก็เป็นเคารพอย่างหนึ่งซึ่งจะเป็นการกระทำอย่างสูงสุด คงจะทรงระลึกได้ รูปเปรตที่เขียนกันก็ดี ที่ทำรูปหุ่นเช่นเปรตวัดทองก็ดี มีมือไหว้อยู่เหนือกระหม่อมทั้งนั้น ฉายาลักษณเทวรูปของจามซึ่งเซเดส์ถวายแล้วโปรดประทานไปดูก็มีรูปประนมมือขึ้นเหนือหัวถึงสองรูป บทเพลงซอของเชียงใหม่ก็มีจำได้ว่า "ยกมือขึ้นเหนือหัว ขอเป็นจุ่ม (จอม) ดอกบัวบานอยู่กลางน้ำ" แต่กิริยาไหว้อย่างสูงชนิดนั้นเดี๋ยวนี้เราไม่ได้ทำกันเสียแล้ว

ได้นึกถึงภาษาที่เข้ามาปนภาษาไทยต่อไป นึกได้ถึงคัมภีร์ที่เรียกว่า "อมรโกศ" เขาว่าเป็นดิกชนะรีหรือแกรมเมอภาษาสันสกฤตอะไรอย่างหนึ่ง เป็นองค์พยานว่าต้องเคยมีคัมภีร์สันสกฤตอยู่ จึงได้มีเครื่องมือนั้นไว้สำหรับใช้ไข ทางศาสนาพราหมณ์

ก็คงได้มีการสั่งสอนเราเหมือนกัน จึงได้มีเรื่องอนิรุทธรามเกียรติ ปรากฏอยู่ คำ สุริยัน ขุขัน ลัสเตียน (เปาลัสตยัน) เป็นคำสันสกฤต ปนทมิฬเสียด้วยซ้ำ พราหมณ์เราเป็นพราหมณ์ผ่านมาทางทมิฬ ย่อมทรงทราบอยู่แล้ว มนตร์ที่พราหมณ์เราใช้อยู่บัดนี้เป็นภาษาทมิฬก็มีมาก ภาษาจีนก็เข้ามาถึงสองทาง ที่มาทางเหนือก็มี เป็นภาษาจีนหลวง เช่น ไยชา หยก เป็นต้น เป็นภาษาแต้จิ๋วก็มีมาก เห็นจะมาทางใต้ในภายหลัง ภาษาอะไรก็ไม่มากเท่าภาษาเขมร ดูเป็นเท่ายาทั้งหลายเสียทีเดียว แต่ก็จะต้องเป็นเช่นนั้นอยู่เอง เพราะเรามีเวลาติดอยู่แก่เขามาก มีศัพท์ที่เพิ่งรู้ใหม่ควรจะทูลถวาย เพราะติดจะขันอยู่ ด้วยเห็นร่างพระราชบัญญัติเขาเขียน "การประมง" เกิดสะดุดใจว่านี่มันหมายความว่าอะไร เป็นภาษาอะไร รูปเป็นทีสันสกฤต มง ควรจะมีตัว ค์ การันต์ พบกรมหมื่นพิทยาลงกรณจึงลองถามดู เธอว่าเธอค้นภาษาสันสกฤตแล้วไม่พบ นึกขึ้นมาได้ว่าเคยเห็นเขาตีอวนขนาดเล็กเขาเรียกว่าตีมง แล้วก็นึกคำพูดกันว่า "คลุกคลีตีมง" ขึ้นได้อีก เห็นทีจะเป็นภาษาเขมร จึงเปิดดิกชนะรีเขมรขึ้นดู "มง" แปลว่าตาข่าย แล้วให้คำประกอบไว้อีกว่า "มงพิงพาง" แปลว่าข่ายแมงมุม นึกอดหัวเราะไม่ได้ โพงพางของเรานั้นก็คำเขมร คือมงพิงพางนั้นเอง โพงพางแปลว่าแมงมุม สันเคราะห์ไปที

พระองค์หญิงขาวประชวรมาก พิษพระบังคนเขาเข้าเจือพระโลหิต การรักษาพยาบาลลำบากยุ่งเก่ง มีคนจงรักภักดีเธอมาก ต่างแย่งกันเป็นเจ้าไข้ ไม่มีใครบงการสิทธิ์ขาด

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระนาม

ได้ถวายรูปท้าวสุรนารีมาอีกรูปหนึ่ง ที่นี้ให้ความเข้าใจได้ว่าตั้งอุดประตูชุมพล

น.

★ ★ ★

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๘๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

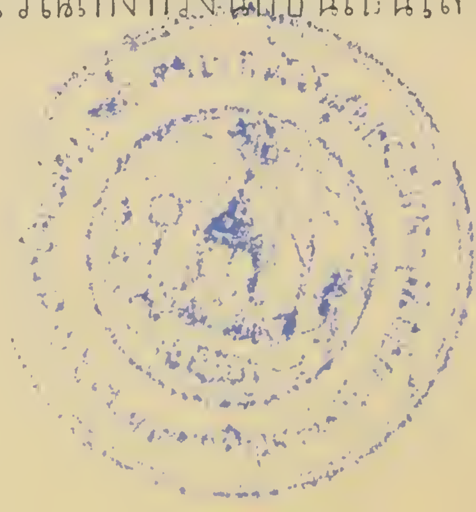
หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๓๐ มกราคม อธิบายเรื่องพระพุทธรูปรำพึงที่โปรดประทานมา คิดดูซอยกลนักหนา ถ้าจะเอาเข้าเปรียบกับคติในทางพระพุทธศาสนาที่เรารู้กันอยู่ น่าจะว่าหมายความที่พระพุทธองค์ทรงเคารพพระธรรมได้ตอกกระมัง พระพุทธรูปอย่างมหายานมีอยู่ ๒ ปาง ปางหนึ่งยกพระหัตถ์ตั้งอย่างที่เราเรียกว่าห้ามสมุทรหรือห้ามญาติ เขาว่าเป็นปางทรงอำนวยพร (มีชื่อเรียกในภาษาสันสกฤต แต่หม่อมฉันจำไม่ได้และ

ไม่มีอะไรสอยที่นี่) หม่อมฉันเรียกว่า "ปางโปรดสัตว์" อีกอย่างหนึ่งเอาปลายพระหัตถ์ลง ผ่าพระหัตถ์ออกข้างหน้า เขาเรียกว่าอภัยมุทรา หม่อมฉันเรียกว่า "ปางประทานอภัย" พระพุทธรูปไขว้พระหัตถ์ที่พระอุระที่สมเด็จพระวันรัตทูลอธิบายว่ารำพึงพระธรรมนั้นจึงเห็นว่าน่าจะเป็นเคารพพระธรรม

หม่อมฉันอ่านหนังสือหมู่นี้ พบอธิบายลักษณพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิเพชรเขาเรียกในภาษาสันสกฤตว่า วชิราสนะ ก็นึกขันว่าเราคงรู้คำเดิม จึงเรียกว่าขัดสมาธิเพชร

อธิบายศัพท์ ประมง และ โพงพาง ที่ท่านพบนั้นดีนัก

สัปดาหะนี้ประสบเวลาแล้งไม่มีเรื่องอะไรแปลก ๆ ที่จะทูลบรรเลง เกือบจะต้องบอกจำนน เมื่อสักสองสามวันมานี้หม่อมฉันได้เห็นเขาพิมพ์รูปภาพเสาธงที่ป้อมเผด็จดัสกรในหนังสือพิมพ์ภาษาไทยฉบับ ๑ มีหนังสือบอกความไว้ว่าเป็นของชั้นบรรพบุรุษ ได้เคยเห็นก็นึกประหลาดใจ ด้วยรู้สึกว่าเรื่องสร้างเสาธงนั้น เราได้เคยปรึกษากันในตอนสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จยุโรปครั้งแรกเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง ลองคำนวณเวลาดูได้ ๓๑ ปี ถ้าพูดตามภาษาศาสตราจารย์คัลเลนเฟลก็อย่างว่าสร้างเมื่อวานซืนนี้เอง แต่เมื่อคิดถอยหลังขึ้นไปก็ยิ่งเห็นประหลาดที่เราได้เคยเห็นบุรพการีของเสาธงนั้นถอยหลังขึ้นไปจนถึงชั้นทวด คือเสาธงที่ทูลกระหม่อมทรงสร้างขึ้นในบริเวณเก๋งกรุงจีนอันเป็นเสาธงแรกมีในพระบรมมหาราชวัง ต่อ

มาเมื่อสร้างพระที่นั่งใหม่ ย้ายเสาธงไปตั้งที่สนามหน้าพระที่นั่งใหม่ ครั้นสร้างพระที่นั่งจักรี ย้ายเสาธงไปตั้งที่หน้าหอรัษฎากร ไม้เสาธงนั้นผุจะต้องเปลี่ยนใหม่จึงคิดทำเสาเหล็กและย้ายไปตั้งที่ป้อมเผด็จดัสกร น่าลองถามพิศูจน์คนที่มีตัวอยู่ในสมัยนี้ ใครจะจำถอยหลังขึ้นไปได้จนถึงเสาธงเสาไหน

เมื่อวันที่ ๑ เดือนนี้ หม่อมฉันได้ยินความแปลกและท่านยังไม่ทรงทราย แต่เรื่องมันเป็น "ปิดเกียร์" อยู่สักหน่อย ถ้าไม่พอพระหฤทัยก็ขอประทานโทษด้วย คือมิสเตอร์คูลตัส กงสุลเยเนอราลอังกฤษในกรุงเทพ ๆ ซึ่งเคยเป็นอุปทูตเมื่อก่อน เซอร์โจเซียห์ ครอสบี มาถึงนั้นเขาจะกลับไปประเทศอังกฤษชั่วคราว ผ่านมาทางปีนังจึงแวะมาลาหม่อมฉันโดยฐานที่เคยคุ้นและชอบกันมาแต่ก่อน เมื่อสนทนากันไปถึงเรื่องเซอร์โจเซียห์ ครอสบี เข้ามาเป็นราชทูต หม่อมฉันพูดขึ้นว่าได้ยินเขาเล่ากันว่าเมื่อเซอร์โจเซียห์ครอสบีเข้าเฝ้าท่านครั้งแรก เมื่อทูลถวายพระราชสาสนตามแบบราชการด้วยภาษาอังกฤษแล้ว ทูลท่านด้วยภาษาไทยต่อไปไม่ให้ต้องมีล่าม เป็นการแปลกกับราชทูตคนก่อน ๆ คูลตัสบอกว่าวันนั้นเขาก็เข้าไปเฝ้าด้วย ความจริงเป็นอย่างที่หม่อมฉันได้ยิน แล้วเขาเลยสรรเสริญพระองค์ต่อไป ว่าพระอัธยาศัยและมารยาทเป็นสง่าผ่าเผยสมแก่พระเกียรติยศ ต่อมาเขายังได้สังเกตอีกเมื่องานเฉลิมพระชนมพรรษา มีการประชุมที่สวนศิวาลัย ท่านเสด็จ

ทรงพระดำเนินทักทายปราศรัยข้าราชการจำพวกต่าง ๆ โดยพระมารยาทน่าชม แล้วเลยถามหม่อมฉันถึงเรื่องพระประวัติและการทรงศึกษาของท่านแต่ก่อนมา ด้วยมีความเลื่อมใส หม่อมฉันเห็นแปลกอยู่ด้วยท่านถูกชาวต่างประเทศสังเกต จึงทูลมาให้ทรงทราบไว้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

★ ★ ★

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทรายฝ่าพระบาท

เมื่อเมล์วันอังคารที่แล้วมา คอยหาลายพระหัตถ์อยู่วันนั้นตลอดจนวันพุธก็หามีลายพระหัตถ์มาถึงไม่ ให้นึกวิตกว่าจะทรงประชวรไม่สามารถทรงลายพระหัตถ์ได้ ตลอดถึงวันศุกร์เข้าไปทำราชการในพระบรมมหาราชวัง พระยาบริหารนิติธรรมข้าราชการในกรมราชเลขานุการจึงนำลายพระหัตถ์ พร้อมทั้ง หม้อน้ำมนตร์ มาส่งให้ ก็เป็นอันเข้าใจได้ว่าเพราะหม้อนั้นเองจึงมิได้ประทานลายพระหัตถ์ไปทางไปรษณีย์ คงจะประทานฝากใครเข้าไป ถามพระยา

บริหารก็ได้ความแต่ว่ามีคนนำมาส่งที่ออฟฟิศหลวงเป็นเด็กหนุ่ม เลยรู้ได้แต่เพียงเท่านั้นเอง

อ่านความตามลายพระหัตถ์ยังติดใจเรื่องภาษาต่างประเทศที่มาปนภาษาไทยอยู่มาก ตามที่กราบทูลมาก่อน ว่าภาษาสันสกฤตอาจมาได้สองทาง คือทางจีนและทางเขมรนั้น ครั้นได้ฟังตรัสว่าภาษาบาลีมาสองครั้ง คือมาทางพระปฐมเจดีย์กับทางสุโขทัย ทำให้นึกขึ้นอีกได้ว่าภาษาสันสกฤตมาได้สามทาง คือทางศรีวิชัยขึ้นปักษ์ใต้อีกทางหนึ่ง

เรื่องพิธีไชยสัมซึ่งตรัสเล่าเพิ่มเติม ทั้งประทานรูปฉายาลักษณ์ประกอบไปด้วยนั้น ดีหนักทีเดียว เมื่อได้เห็นรูปรถที่ถ่ายใกล้ก็ลาทันที ที่กราบทูลยืนยันเอาพู่ว่าเป็นฉัตรนั้นผิดถนัดทีเดียว อ้ายที่เป็นปล้องขาวดูรูปถ่ายไกลเข้าใจว่าเป็นช่องอากาศ จึงเห็นเป็นฉัตร ที่แท้ก็เป็นของกรองติดกันเป็นพืด เห็นจะมาแต่อุบะดอกไม้ การแก้ขนนั้นพิสดารมาก ดูจะคล้ายกับเจ๊กเข้าเจ้าแทงเข็มแห่กันไปในถนนที่ในกรุงเทพ ฯ แต่ก่อน ดูน่าทุเรศเต็มที บ้านเราก็ห้ามแล้ว ทำไมฝรั่งที่ปีนังเขาจึงไม่ห้าม ในอินเดียก็มี เคยเห็นหนังสือเล่าว่าเอาขอเหล็กเกี่ยวหลังชักรอก นั่นเขาก็ได้ห้ามแล้ว

หม้อน้ำมนต์ซึ่งทรงพระเมตตาซื้อฝากประทานเข้าไปนั้น รูปร่างกะทัดรัดน่าเอ็นดูมาก เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ได้จัด

เก็บเข้าตู้ไว้กับที่ติดเทียน ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทานไปคราวก่อน แม่โตเห็นทักว่าไม่มีฝา เกล้ากระหม่อมว่าฝาเบ็นของใหม่ แกก็นึกได้ทันทีว่าหม้อน้ำสุวรรณสามก็ใช้ใบบัวปิด

ดีนักทีเดียว ที่ได้ทรงประสบประกาศเรื่องสร้อยชื่อวัดราช-ประดิษฐ์ เกล้ากระหม่อมผูกใจจะใคร่ทราบอยู่มิได้ทอดธุระ เชื่อว่าประกาศที่ตรัสบอกนั้นเบ็นประกาศ พระราชทาน สร้อยชื่อวัดราช-ประดิษฐ์ เปลี่ยนจากสถิตธรรมยุติการาม เบ็นสถิตมหาสีมาราม เหตุก็คงทรงพระราชดำริเห็นว่าชื่อจำกัดจำเพาะธรรมยุติกนิกายนั้นไม่งดงาม

รูปฐานฝีมือจาม ซึ่งลูกแก้วฉลักเบ็นนมนั้น ทรงพระดำริว่าหมายถึงกษีรสาครก็ชอบกลอยู่ ตราไว้สังเกตดูที่อื่นต่อไปอีก รูปที่มุมฐานซึ่งเห็นอยู่สองมุมนั้นเบ็นรูปครุฑมุมหนึ่ง เบ็นรูปสิงห์มุมหนึ่ง

เมื่อคืนนี้พระพรหมพิจิตรมาหาแม่โต บ่นอุบอิบว่าพระสาโรชบังคับให้ไปจู๊กกระจายเสียง จะไปจู๊กอย่างไร จะถูกหรือผิดก็ไม่รู้ แกคงตั้งใจจะมาหารือเกล้ากระหม่อม แต่ไม่กล้าเข้าหา นายสมบุญ โชติจิตร ไปถลกเรื่องพิธีตรียัมพวาย เขาเอามาลงหนังสือพิมพ์พึ่งดูก็เต็มที

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ ฉบับลงวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ แล้ว ที่จดหมายของหม่อมฉันกับหม้อน้ำมนตร์ฮินดูที่ส่งไปถวายไปเถลไถลอยู่หลายวัน และที่สุดได้ทรงรับจากราชเลขาธิการนั้น ประหลาดน่าพิศวงนักหนา คงเป็นด้วยหม้อน้ำมนตร์เป็นเหตุพาจดหมายไถลไปด้วย ถึงกระนั้นดูก็ยังเป็นการลึกลับ แต่เมื่อได้ทรงรับแล้วก็เป็นแล้วไป

ทางที่ภาษาสันสกฤตเข้าไปเมืองไทยนั้น ไปจากประเทศศรีวิชัยด้วยอีกทาง ๑ เป็นแน่ไม่มีที่สงสัย

เรื่องพระพรหมพิจิตรไปพูดวิทยุแสดงเรื่องการช่างนั้น ลูกหญิงของหม่อมฉันได้อ่านหนังสือพิมพ์แล้วมาบอกให้หม่อมฉันทราบ ได้ปรารภกันว่านี่จะไปทูลหารือท่านก่อนหรือไม่ มาได้ความในลายพระหัตถ์ว่าไม่ได้ไปทูลหารือ ลูกหญิงเล่าเนื้อความปาฐกของพระพรหมพิจิตร แกว่าฝีมือช่างเดี๋ยวนี้เลวกว่าฝีมือช่างโบราณ ข้อนี้ทำให้หม่อมฉันนึกขึ้นถึงวิชาความรู้อย่างอื่น ๆ ดูมันมีเวลาเจริญและเสื่อมเป็นยุคเป็นคราวคล้ายกับสัณฐานลูกคลื่น จะยกอุทาหรณ์ดังเช่นความรู้ภาษามคธ เมื่อตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา เลวลงเพียงใด เห็นได้ในศุภอักษร "สาขานาวา" ที่มีไปลังกาทวีป

มาถึงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ อาศัยทูลกระหม่อมเป็นสำคัญความรู้ภาษามคธก็กลับคืนดีขึ้นได้ ว่าต่อไปถึงบทกลอนที่ปรากฏตัวอย่างอยู่ก็แต่งดีเป็นยุค ๆ คือยุคยวนพ่ายแล้วถึงยุคสมุทรโฆษ ครั้นมาถึงตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาแรกชอบเล่นกลอนเพลงยาวกันขึ้น สืบมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์สำนวนจึงดียิ่งตั้งแต่รัชกาลที่ ๒ มาจนตลอดรัชกาลที่ ๓ แล้วก็เสื่อมลง กระบวรช่างก็จะเป็นทำนองเดียวกัน มียุคดีและยุคเลวตามเหตุการณ์ในสมาคมสมัยนั้น ๆ แต่มีข้อสำคัญอย่างหนึ่งอยู่ที่ความนิยม สมัยใดการอันใดความนิยมเสื่อมลง การอันนั้นก็เสื่อมลง แต่คนในสมัยนั้นเองก็ยังถือการที่เสื่อมว่าเป็นดีและเลวในการที่เสื่อมด้วยกัน ดูเป็นธรรมดาดังนี้

ในสัปดาหะที่ล่วงมาเป็นเวลาตรุษจีน หม่อมฉันสังเกตพวกจีนที่ปีนัง ทำพิธีตรุษจีนผิดกับจีนในกรุงเทพ ฯ หลายอย่าง จะเป็นด้วยรัฐบาลฝ่ายอังกฤษเข้าเกี่ยวข้องห้ามปรามหรืออย่างไรหม่อมฉันไม่ทราบ เป็นต้นว่าการจุดประทัดจุดกันเฉพาะเวลาสองยามวันซิวอิด นอกจากนั้น มีการเส้นสรวงบรรพบุรุษทำในบ้านเรือน ต่อนั้นก็ไปเยี่ยมเยียนกันในวันปีใหม่ การตกแต่งบ้านเรือนแต่งผิดกันตามชั้นบุคคล บ้านผู้มีทรัพย์แขวนผ้าปักทอง (อย่างเช่นแขวนหน้ามุ้ง) ที่ประตูเรือน ถ้าเป็นคนชั้นขัดสนลงไปก็ขึงผ้าแดงแทนต่อชั้นเลวจึงปิดกระดาษแดงเขียนตัวหนังสือ เพราะตามบ้านผู้

สูงศักดิ์ เขามีป้ายลงรักปิดทองแขวนประจำที่บนหลังประตูอยู่แล้ว หม่อมฉันได้ไปเยี่ยมจีนพวกพ้อง ลักษณการเยี่ยมนั้น แขกเอาการ์ดไปส่งใบ ๑ ฝ่ายเจ้าของบ้านหาเครื่องว่างไว้สำหรับเลี้ยงสิ้นเขตพิธีใน ๕ วัน

เวลานั้นละครม้าฮาร์มสตัน (Harmston) มาเล่นอยู่ที่ปีนัง เกิดปัญหาปรึกษากันในครัวเรือนว่าจะไปดูหรือไม่ หม่อมฉันไม่ไว้ใจว่าจะมีอะไรแปลกประหลาดน่าดู จึงให้ชายใหม่พาหลานสองคนที่ยังไม่เคยเห็นละครม้าไปดูก่อน กลับมาเล่าให้ฟังเห็นขันด้วยเล่นตามเคย จนชวนให้คิดถึงหม่อมราโชทัย เลยตกลงไม่ไปดู

เมื่อสองสามวันมานี้ หม่อมฉันอ่านหนังสือฝรั่งคน ๑ ชื่อแฮริส เป็นผู้ส่งข่าวหนังสือพิมพ์ไตมส์มาแต่ก่อน เล่าเรื่องไปเที่ยวเมืองพม่า พรรณนาถึงเมืองมัณฑเล ว่าครั้งพระเจ้าเมงดงสร้างเมืองมัณฑเลเมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๔๐๓ นั้น สร้างแต่ตัวเมือง ส่วนปราสาทราชมนเทียรให้รื้อของเก่าที่เมืองอมรบุระมาสร้าง เพราะฉะนั้นปราสาทราชมนเทียรเป็นของเก่ากว่าเมืองมัณฑเลดังนี้ ท่านได้เคยเสด็จไปทอดพระเนตรเห็นได้ทรงทราบและทรงสังเกตหรือไม่ แม้เป็นของสร้างเมื่อเมืองอมรบุระเป็นราชธานีก็ไม่ใช่แปลว่าเป็นของเก่าก่อนขึ้นไปอีกเท่าไดนัก เพราะเมืองอมรบุระนั้นพระเจ้าปดุงสร้างตรงกับรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์เท่านั้นเอง

หม่อมฉันพบเรื่องที่จะทูลเสนออีกเรื่อง ๑ ด้วยเมื่อเร็ว ๆ นี้ไปดูหนังฉายเรื่องนางเคลโอปาตราเมืองอียิปต์ เมื่อดูมาแล้วเกิดอยากรู้เรื่องประวัติของนางเคลโอปาตราให้พิสดารขึ้น จึงไปยืมหนังสือที่หอสมุดสำหรับเมืองขึ้นมาอ่าน ได้ความรู้เป็นสาขาแปลกข้อ ๑ ว่า ตามคติศาสนาของพวกชาวอียิปต์ แต่เดิมนั้นถือว่าเทพเจ้าอวตารลงมาเป็นสัตว์เดรัจฉาน เพราะฉะนั้นชั้นเดิมชอบบูชาสัตว์เดรัจฉานที่สำคัญว่าทรงเทพเจ้าเป็นสรณะ และทำรูปสัตว์เหล่านั้นด้วยศิลาเป็นเจดีย์ มีรูปเหยี่ยว รูปจระเข้ รูปแกะ รูปลิง รูปงู รูปโค แม้จนรูปแมวเป็นต้น ครั้นเมื่อล่วงพุทธกาลสัก ๒๐๐ ปี พระเจ้าอาเล็กซานเดอร์มหาราชเป็นกรีคมะซิโดเนีย มีอานุภาพขึ้นในยุโรปยกกองทัพไปเที่ยวปราบปรามนานาประเทศ ได้เมืองอียิปต์และเมืองอื่น ๆ ในยุโรปทางตะวันออกตลอดมาจนเมืองเปอร์เซียและคันธารราษฎร์ในอินเดีย ไว้ในราชอาณาเขต ตั้งแม่ทัพคนสำคัญกับทั้งพวกพลกรีคอยู่ปกครองประเทศนั้น ๆ ทุกประเทศ เมื่อพระเจ้าอาเล็กซานเดอร์สิ้นพระชนม์ มีราชบุตรยังเยาว์อยู่ ๓ องค์ ยกขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินก็ถูกทำร้ายเป็นลำดับกันมา จนหมดสิ้นเชื้อสายของพระเจ้าอาเล็กซานเดอร์ พวกนายพลที่ได้เป็นอุปราชครองอาณาเขตไหน ต่างก็ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดินแยกอาณาเขตกันปกครอง พวกกรีคที่มาตั้งอาณาเขตในคันธารราษฎร์มาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้นามว่า ชาวโยนก นายพลกรีคที่ปกครองประเทศ

อียิปต์ชื่อปะโตเลมีตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองอาเล็กซานเดรีย ชายทะเลเมดิเตอเรเนียนที่ปากน้ำไนล์ ครองราชสมบัติสืบวงศ์ลงมา ๑๔ ชั่วกษัตริย์ตลอดเวลากว่า ๓๐๐ ปี ในระหว่างนั้นมีพวกกรีคพากันไปตั้งภูมิลำเนาเลยเปนพลเมืองอยู่มาก เมืองอียิปต์จึงมีพลเมืองพวกใหญ่เปน ๒ พวก คือพวกกรีคและพวกอียิปต์ พวกกรีคพาศาสนาของตนที่นับถือเทพเจ้าต่าง ๆ โดยทำรูปอย่างมนุษย์ไปถือในอียิปต์ ครั้นจำเนียรกาลนานมา เมื่อพวกกรีคและพวกอียิปต์ได้ส้องเสพสมาคมคุ้นกันหนักขึ้น การถือคติศาสนาก็เกิดปะปนกันกลายเปนถือว่ารูปเทพเจ้าที่จุติมายังเกิดในโลก ผิดกับมนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน จึงเกิดความคิดทำเทวรูปตัวเปนคนหน้าเปนสัตว์ต่าง ๆ เปนเหยี่ยวบ้าง เปนจระเข้บ้าง หรือมิฉะนั้นหน้าเปนคนตัวเปนสัตว์เดรัจฉาน เช่น สฟิงค์ เปนต้น เปนของเกิดมีขึ้นต่อเมื่อพวกกรีคไปอยู่ปะปนกับพวกอียิปต์ด้วยประการฉะนี้ รูปเช่นว่าเราได้เห็นกันอยู่จนชินตา แต่หม่อมฉันยังไม่ทราบมูลเหตุพึ่งมาทราบ ในจดหมายนี้ จึงทูลมาให้ทรงทราบด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย
วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทรายฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓ เดือนนี้ ได้รับประทานแล้ว ในลายพระหัตถ์นั้นโปรดประทานคำ "วชฺราสน" ไป ดีเหลือเกิน เกล้ากระหม่อมทราบนานแล้วว่าคำอาสนนั้น ใช้ได้ทั้งแท่นและทั้งท่านั่งด้วย ได้เคยพบชื่ออาสนต่าง ๆ เช่น "กมลาสน" "สีหาสน" เป็นต้นมาแล้วหลายอย่าง แต่ชื่อ "วชฺราสน" ยังไม่เคยได้พบได้ยินเลย พอได้ฟังพระดำรัสในลายพระหัตถ์จับใจก็ชะมักเขม้นเปิดดิกชนะรีสันสกฤตดูก็พบทันที ดีใจตรวจดูคำแปลด้วยอยากรู้เต็มแก่ ในทางแปลแท่นเขาแปลว่า diamond seat or throne ดูก็สมควรอยู่แล้วที่จะแปลเช่นนั้น ส่วนในทางแปลท่านั่งเขาแปลไว้ว่า a particular way of sitting รู้สึกเคืองฉิวขึ้นมาทีเดียว จะบอกท่าให้ดีกว่านี้อีกสักหน่อยไม่ได้ แต่อย่างไรก็ดี เชื่อแน่ว่าบรรพบุรุษของเราคงได้เรียนรู้มาดีแล้ว ไม่มีผิดอยู่ในนั้น

ขอทูลถวายคำเขมรซึ่งเพิ่งคิดออกให้ทรงทราบอีกคำหนึ่ง คือ "อับปรีย์สีกบาล" สีเขมรว่ากิน เพราะฉะนั้นก็ได้ความว่า อับปรีย์กินหัวเราง่าย ๆ นี่เอง

เมื่อสองสามวันมานี้ ไปเยี่ยมพระงั่ว แล้วก็แวะขึ้นไปหาสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์สนทนากัน ท่านเล่าให้ฟังถึง

เรื่องท่านแปลหนังสือพระลังกาที่ถวายฝ่าพระบาท แปลตกในศัพท์ว่า "ทมิรงิ" รู้ได้ว่าไม่ใช่ภาษาบาลีที่ตัว ง. ออกเสียง สำคัญว่าเป็นภาษาลังกา ได้ถามกระทั่งพระสาธุศีลสังวรก็ไม่ได้ความ ในที่สุดคิดได้ว่าพระนามฝ่าพระบาท คือ "ดำรง" นั้นเอง พูดกันแล้วก็หัวเราะกัน เห็นกันว่าถ้าเขียน "ตมรังโค" เสียจะดีกว่ามาก แต่เกล้ากระหม่อมก็มานึกได้ว่า ที่เขียน "ทมิรงิ" นั้น จะเป็นทางของเขาที่ถนัดประกอบด้วยสระอิ เช่น ติลก ก็เป็นติลกิ

เรื่องเสาธงที่ย้อมเผดจดัสกรนั้น เกล้ากระหม่อมได้เห็นในหนังสือพิมพ์ และนึกขันมาก่อนได้รับลายพระหัตถ์แล้ว เสาธงชั้นทวดนั้น เกล้ากระหม่อมจำได้เหมือนเพิ่งรื้อเสียเมื่อสักสามสี่ปีมานี้เอง มีสองเสา เสาข้างตะวันออกเป็นเสาอย่างจีนทาแดง ใช้ชักธงตราประจำพระองค์ตามรัชกาล ในเวลาทำบุญพระบรมอัฐิ เสาข้างตะวันตกเป็นเสาอย่างฝรั่ง ทาปล้องขาวปล้องดำ ใช้ชักธงสแตนดาดทุกวัน ในเวลากลางคืนเสาจีนชักโคมคอนนกแก้วสองดวง เสาฝรั่งชักโคมคันถังหันดวงเดียวคอนกับหางนกยูง ขอให้ทรงคอเรกต์ว่าที่จำได้เช่นนี้ถูกหรือไม่ เมื่อวันไปเลี้ยงพระถวายผ้าจำนำพรรษาที่วัดราชประดิษฐ์ พบองค์ธานีลองถามดู จำไม่ได้ว่าได้เคยเห็นเสาธงในพระบรมมหาราชวังมีที่ไหนเลย

เรื่องที่เกล้ากระหม่อมถูกชาวต่างประเทศสังเกตนั้น ไม่นึกหลากใจ เพราะโผล่ออกมาจากรูให้เขาเห็นตัว เขาก็ดูเปนธรรมดา แต่ประเดี๋ยวก็จะกลับเข้ารูหายไปอย่างเดิม

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

★ ★ ★

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

เมื่อคราวเมล์วันศุกร์ที่ ๑๕ หม่อมฉันได้ฝากส้มเข้าไปถวาย ซึ่งหวังใจว่าจะได้ทรงรับแล้ว แต่ที่ทูลไปในจดหมายว่าเปนส้มอียิปต์นั้นผิดไป เขามาบอกว่าส้มอียิปต์ก็เขียนไปตามเขาบอก ต่อมาเห็นกระดาษห่อส้มเมื่อภายหลังจึงทราบว่าเปนส้มเมืองจัฟฟา อันเปนท่าเรือขึ้นไปเมืองจะรูซาเลม ในอาณาเขตปาเลสตินส์ ส้มจัฟฟานี้ขึ้นชื่อลือเลื่องอยู่ในยุโรป หม่อมฉันเพิ่งทราบว่าส่งออกมาขายถึงทางนี้

อนึ่งเมื่อสองสามวันมานี้คนขับรถยนตร์ของหม่อมฉัน ไปซื้อตุ๊กตาญี่ปุ่นทำอย่างหนึ่งเปนตัวหอย มาให้หลานหม่อมฉันเล่น

หม่อมฉันเห็นเข้าออกพิศวง จะมีขายที่ในกรุงเทพ ฯ แล้วหรืออย่างไรไม่ทราย เห็นเป็นของประหลาดช่างคิดจึงซื้อส่งมาถวาย ๓ ตัว ตุ๊กตานั้นภายนอกเป็นแต่กาบหอย ลักษณะจะเล่น ต้องเอาน้ำใส่ถ้วยแก้วอย่างสูงหรือขวดโหล ให้มีน้ำสูงสัก ๒๐ เซนติเมตรหรือกว่านั้น เอาหอยทิ้งลงไปคราวละตัว ๑ แล้วคอยดูมันแผลงฤทธิ์ ถ้าลูกหญิงอี่ยังไม่เคยเล่นตุ๊กตาอย่างนี้คงชอบ

มีเรื่องแปลกที่จะทูลบรรเลงในสัปดาหะนี้อีกเรื่อง ๑ คือที่ชายทะเลตรงหน้าบ้านหม่อมฉันออกไปสัก ๕ เส้น เขาทำเขื่อนและถนนเอสเปลเนด ปักเสาไฟฟ้าเป็นระยะยาวเกือบ ๑๐ เส้น สำหรับเป็นที่คนนั่งเล่นเดินเล่น เดี๋ยวนี้เป็นที่ประชุมทำนองเดียวกับถนนราชวงศ์ เวลาตอนเย็นไปจนค่ำคืนมีของกินต่าง ๆ ขายและมีคนไปเที่ยวเตร่กันมาก วันหนึ่งหม่อมฉันเดินออกไปเที่ยวเล่นกับหญิงเหลือ เที่ยวดูหาบของกินที่ทำขายไปเห็นเจ๊กขายขนมจีนน้ำยาอยู่หาบ ๑ มีคนซื้อนั่งล้อมกินกันอยู่ดูเอร็ดอร่อย นึกประหลาดใจด้วยขนมนั้นแม่เรียกชื่อว่าขนมจีนก็ไม่เคยเห็นจีนทำขายมาแต่ก่อน ออกสงสัยว่าขนมจีนที่เรากินกันในเมืองไทยจะเป็นของทำขายไทยอย่างหมี่ท่าช้าง เมื่อมาเห็นเข้าที่นี่ นึกจะลองกิน แต่เห็นกระบวรที่เจ๊กเจ้าของหาบปรุงขายไม่สะอาดก็เกิดรังเกียจ แต่นึกขึ้นในขณะนั้นว่าจะต้องได้ส่วนทำรายงานเรื่องขนมจีนน้ำยาของเจ๊ก ทูลท่าน จึงแต่งคนให้ไปซื้อเครื่องขนมจีนนั้นแยกเป็นอย่าง ๆ มาพิจารณาเมื่อเวลาจะ

กินอาหารเย็น ตัวเส้นขนมจีนเหมือนกับที่ขายในเมืองไทยไม่มีผิด เหมือคนนั้นมีหอมหัวใหญ่อย่าง ๑ แตงกวาอย่าง ๑ ผักกาดอย่าง ๑ ดอกบัวอย่าง ๑ หั่นเบ็นชิ้นเล็ก ๆ มีน้ำพริกหรืออะไรอย่าง ๑ ดูเหมือนกับน้ำพริกลูกมะมาดของเรา ส่วนตัวน้ำยานั้น หม่อมฉันเอามาดมดูกลิ่นเหมือนแกงต้มส้มต้มกะปิ วานให้หญิงเหลือชิมรส พอจิบเข้าไปพักตร์เหยยอกว่ารับไม่อยู่ ได้ชันสูตรเพียงนั้น ถ้าจะลงความสันนิษฐานดูเหมือนขนมจีนจะเบ็นของจีนจริง แต่เหมือดกับน้ำยาหรือน้ำพริก จะมาคิดแก้ไขเปลี่ยนแปลงตามชอบใจของชาวเมืองทางนี้ จึงต่างกันดังทูลมา

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๓ หม่อมฉันนึกเรื่องตำนานเสาธงได้อีก จึงขอทูลสนองและเสนอต่อไป เสาธงชั้นทวดที่ท่านทรงพรรณนามานั้นถูกต้องกับที่หม่อมฉันจำได้ทุกอย่าง หม่อมฉันลืมเสียอย่าง ๑ ที่เสาธงจีนชักโคมคู่ในเวลาค่ำ ต่อเห็นอธิบายที่ประทานมาจึงนึกขึ้นได้ คราวนี้จะทูลตามที่นึกได้ต่อไป ธงตราแผ่นดิน ๓ รัชกาลก่อนนั้นมีเบ็น ๒ สี ถ้าชักในวันประสูติพื้นสีแดง ถ้าชักวันสวรรคตพื้นสีน้ำเงินแก่ เสาธงชั้นทวดยังมีต่อออกไปตามป้อมหลังคาตัดยนกำแพงพระบรมมหาราชวัง จะเบ็นกี่ป้อมจำไม่ได้ โดยปรกติจะชักธงพระจอมเกล้าเสมอทุกวันหรืออย่างไรก็จำไม่ได้ จำได้แต่ว่าวันประสูติและวันสวรรคตของพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลก่อน ๆ ชักธงตราแผ่นดินเช่นทูลมาตามป้อมเหล่านั้น และ

มีธงบริวารด้วย ยังมีเรื่องตำนานเสาธงต่อไปอีก (หม่อมฉันจะได้ทราบจากที่ไหนเวลานี้นึกไม่ออก) ว่าเมื่อมีเสาธงขึ้นที่ในพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวังแล้ว คนทั้งหลายก็เข้าใจกันว่าเสาธงนั้นเป็นเครื่องหมายพระราชอำนาจ ครั้นต่อมาเมื่อฝรั่งเข้ามาทำหนังสือสัญญาและตั้งกงสุลอังกฤษ กงสุลอเมริกัน กงสุลฝรั่งเศสที่ในกรุงเทพฯ พวกกงสุลเหล่านั้นพากันตั้งเสาชักธงชาติของตน ณ สถานกงสุลเหมือนอย่างทำที่เมืองจีน คนทั้งหลายเห็นพากันตกใจลือกันว่ากงสุลจะเข้ามาตั้งประชันพระราชอำนาจ ความทราบถึงทูลกระหม่อมทรงพระราชดำริแก้ไขความตื่นเต้นนั้น ด้วยดำรัสสั่งให้เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ทำเสาธงชักธงช้างขึ้นตามวังและตามบ้าน เมื่อมีเสาชักธงแพร่หลายความตื่นเต้นก็สงบลง เรื่องนี้มีหลักฐานที่หม่อมฉันจะอ้างได้ ด้วยเมื่อหม่อมฉันรับมรดกบ้านเรือนของคุณตา (ที่ใกล้เชิงสะพานดำรงสถิต) เวลานั้นเสาธงยังมีอยู่ ตอนบนผุคุณตาเอาลงเสียแล้วเหลือแต่ตอนล่าง และหม่อมฉันยังนึกจำได้ว่าเคยเห็นเสาธงที่วังเจ้านายและบ้านขุนนางแห่งอื่นอีกบ้าง บางทีท่านก็จะทรงจำได้บ้างดอกกระมัง ข้อที่พระองค์ธานียอมตกเรื่องประวัติเสาธงในพระบรมมหาราชวังนั้น พระชันษาของเธอจะราว ๕๐ ปี ขอให้ทรงลองสืบสาวต่อไปถึงคนชั้นอายุระราง ๕๐ จน ๖๐ จะมีคนจำได้เพียงชั้นไหน หม่อมฉันนึกว่าเสาธงที่ตรงหน้าพระที่นั่งจักรีนั้น จะต้องถึงชั้นอายุ ๗๐ ปีจึงจะจำได้ แต่เสาธงอยู่ตรงหน้า

หอรัษฎาซ้านาน คนชั้นอายุ ๕๐ ควรจะจำได้ หรือจะเป็นเพราะเสาธงอยู่ห่างถนนหนทาง คนที่เดินเข้าออกกับพระบรมมหาราชวังจะไม่ได้เอาใจใส่สังเกตก็เป็นได้ดอกกระมัง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

★ ★ ★

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๐ ได้รับประทานทราบความทุกประการแล้ว

พระพรหมพิจิตรแกไปถลกว่ากระไร ลงหนังสือพิมพ์อะไร เกล้ากระหม่อมไม่ได้พบไม่ได้เห็น ตามที่ทรงรู้สึกว่าวิชาความรู้ดูเป็นมีเวลาเจริญและเสื่อมเป็นยุคเป็นคราวคล้ายกับสัณฐานลูกคลื่นนั้นถูกแล้ว คลื่นย่อมเจริญด้วยลมฉันใด วิชาก็ย่อมเจริญด้วยความต้องการฉันนั้น กระบวรช่างทางศิลป (อารติสติก) นั้น อย่าหาแต่เราเลย ฝรั่งก็บ่นกันเหมือนกันว่าเดี๋ยวนี้เสื่อมลง เพราะไปวุ่นกันเสียในทางวิทยาศาสตร์ มีเครื่องบินเป็นต้น พูดถึงศิลปเกล้า

กระหม่อมอ่อนใจไปเสียอีกทางหนึ่ง คำว่าศิลปเดี๋ยวนี้ ออกจะเข้าใจกันไปกลายเป็นว่าผู้หญิงแก้ผ้า

เรื่องตรุษจีน ฝ่าพระบาทประทับอยู่ปีนังได้ช่องดีที่จะพึงทอดพระเนตรเห็นหลายอย่าง เพราะที่ปีนังมีจีนอยู่หลายชั้น ในกรุงเทพฯ ไม่มีช่องที่จะได้เห็นจีนชนิดอื่นนอกจากจีนที่อยู่ตามโรงแถว

เรื่องเมืองมัณฑเลนั้น รู้สึกโดยตาเห็นว่าเป็นของใหม่ด้วยว่าอะไร ๆ ก็เป็นสี่เหลี่ยมจตุรัศรไปหมด เห็นได้ว่าเป็นของกะสร้างขึ้นใหม่ทั้งหมด ไม่ใช่ของค่อยเป็นค่อยไป ได้ทักในข้อนี้เขาก็บอกให้ว่าเพิ่งสร้างใหม่จริง อินชเนียซาติอิตาลีเป็นผู้กะอำนวยการสร้าง แต่เขาไม่ได้บอกว่าปราสาทราชมนเทียรนั้นรื้อเอามาจากอมรปุระ แม้เกล้ากระหม่อมได้เห็นปราสาทราชมนเทียรทั้งนั้นก็จริงแต่ไม่มีความรู้ในชั้นเชิงฝีมือช่างทางพม่าก็ย่อมทราบไม่ได้ ว่าอะไรเป็นเก่าเป็นใหม่

จะทูลให้ทรงทราบอย่างหนึ่ง โดยได้ทรงทราบแล้ว ว่าที่เรียกเมืองปะกันนั้นตรงกับที่เราเรียกเมืองพุกาม กรมหมื่นวิวิธทรงอธิบายว่า เรียกปะกัน แต่เขียนปะกัม จึงเป็นพุกาม เกล้ากระหม่อมพึ่งตรัสก็เข้าใจ อำนาจแห่งนฤคหิต จะอ่านเป็น กัง ก็ได้ กัน ก็ได้ หรือ กัม ก็ได้

เรื่องรูปภาพอียิปต์ ซึ่งตัวเป็นคนหัวเป็นสัตว์ หรือตัวเป็นสัตว์หัวเป็นคน ซึ่งผู้แต่งตำนานว่าเกิดขึ้นต่อเมื่อพวกกรีคเข้าปะปน

กับอียิปต์นั้น ยังสงสัยอยู่มาก ว่าสงสัยยังอ่อนไป ที่แท้ไม่เชื่อทีเดียว ได้เคยเห็นแยบวัดเก่า ๆ ซึ่งร้างอยู่ในแถวแม่น้ำไนล์เขาถ่ายมา ลวดลายที่มีรูปคนหัวเป็นนกเป็นหมาข้ามีแล้วเป็นแน่นอน จะว่าให้แน่ยิ่งกว่านั้นขึ้นไปอีก มีวิหารเทวดาองค์หนึ่ง เรียกชื่ออะไรนึกไม่ออกเสียแล้ว ว่ากันว่าเก่าแก่และมีศักดิ์สิทธิ์มาก มีรูปใหญ่จำหลักด้วยศิลาตั้งเป็นประธานอยู่ในวิหาร เป็นรูปคนหัวเป็นสิงห์ แม้สฟิงตัวใหญ่ที่ใต้ฐานเป็นวิหารนั้น ก็ทำก่อนยุคกรีโค– อียิปเตียน

เมื่อวันที่ ๑๖ หญิงมารยาตรนำลายพระหัตถ์กับส้มอียิปต์ของประทานไปให้ เห็นผลส้มก่อนอ่านลายพระหัตถ์ ไม่รู้จักว่าผลอะไร ครูปร่างราวกับผลมะงั่ว ถามหญิงมารยาตรได้ความว่าส้มอียิปต์แปลกมาก ได้ให้ไปปอกมารับประทานเดี๋ยวนั้น ชุ่มอร่อยมากถูกปากเกล้ากระหม่อม เพราะเกล้ากระหม่อมชอบผลไม้ที่เจือเปรี้ยว ขอบพระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ขอถวายบังคมฝ่าพระบาท

เมื่อวันที่ ๑๗ ไปเผาศพคุณหญิงธรรมสารเนติ ที่วัดประยุรวงศ์ เขาแจกหนังสือพระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ พอใจมาก เจ้าภาพเขาจะส่งมาถวายฝ่าบาทด้วยหรือเปล่าไม่ทราบ ถ้าไม่ได้ทรงรับเกล้ากระหม่อมจะจัดหาส่งมาถวายเล่มหนึ่ง เกล้ากระหม่อมจะเล่าถึงความเก่าแก่งุ่มง่ามของเกล้ากระหม่อมถวาย ในงานเผาศพรายนี้ ทีแรกนึกว่าจะเอาเรืออะไรไป

ขอเรือยนต์กระทรวงวังเขาสักลำหนึ่งหรือ ซึ่ ไม่จำเป็น ก็วนเขา เปล่า ๆ ไปเรือจ้างก็ได้ ที่นั่นกว่าจะข้ามที่ไหนดี ท่าวัดเลียบหรือ อะพุทโธ่ สะพานพระพุทธยอดฟ้ามีแล้ว ไม่ต้องเรือเลย ควรหรือ เป็นไปได้ดังนี้ แล้วแต่จะโปรด

วันที่ ๑๘ พระองค์ขาวสิ้นพระชนม์ สรงน้ำแล้วเชิญพระ ศพเข้าไปไว้ ณ หอธรรมสังเวช ในพระบรมมหาราชวัง (อยู่ตรง หอเก่า) มีความยินดีที่ทรงทำพินัยกรรมไว้ มีหมอความถือต้อง ตามแบบแผน ตัดความลำบากเขาไปได้ถนัดทีเดียว

วันที่ ๑๙ ท่านโป๊ะถึงชีพิตักษัย น่าอเนจอนาถเหลือเกิน เธอเป็นโรคหืดประจำตัวมานานแล้ว หมู่นี้หนาวกลับมาอีก จึงทำ ให้อาการของเธอกำเริบขึ้นโดยปัจจุบัน อาบน้ำศพแล้วนำไปพักไว้ วัดมงกุฎ ว่าจะฝัง

ข่าวคราวมีแต่อัปมงคล ขอประทานยุติเท่านั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

★ ★ ★

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๐ ขอทูลสนอง

ความในลายพระหัตถ์ซึ่งเป็นข้อข้ำก่อน คือเรื่องที่เสด็จข้ามไปวัดประยุรวงศ์นั้น ในเวลาเมื่อหม่อมฉันอ่านลายพระหัตถ์ตรงนั้น ใจก็นึกอยากรู้ตามไปว่าในที่สุดจะตกลงเสด็จเรืออะไร และลงท่าไหน จนถึงออกชื่อสะพานพระพุทธยอดฟ้า จึงนึกได้ว่าที่จริงไม่ต้องลงเรือ จึงขอทูลให้ทรงทราบว่าไม่งุ่มง่ามแต่ท่านพระองค์เดียวเท่านั้น

เรื่องที่พระยาธรรมสารเนติ ฯ พิมพ์หนังสือพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ แจกนั้นเป็นการดีอยู่ เขามีฉบับของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ซึ่งตกต่อมาถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์บิดาของเขา แล้วเลยเป็นมรดกตกอยู่แก่ตัวเขา ใช่เป็นต้นฉบับ หนังสือฉบับนี้หม่อมฉันเคยยืมมาสอบกับฉบับของหอพระสมุด ฯ ซึ่งคัดลำเนามาจากฉบับหอหลวง แต่ฉบับที่พิมพ์ขึ้นเจ้าภาพยังไม่ได้ส่งมาให้หม่อมฉัน และหม่อมฉันเกรงว่าเขาจะไม่ส่ง ถ้าท่านโปรดหาประทานมาได้สัก ๒ ฉบับจะเป็นพระเดชพระคุณนักหนา

เรื่องที่จะทูลบรรเลงในสัปดาหะนี้ หม่อมฉันไปพบเค้าเงื่อนในพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ แห่ง ๑ ที่ในหนังสือราชกิจจานุเบกษาปีจอ พ.ศ. ๒๔๑๗ อีกแห่ง ๑ เป็นเหตุให้คิดปรารภขึ้น คือเรื่องทหารที่เรียกว่า "เกณฑ์หัดอย่างยุโรป" พิเคราะห์ตามอธิบายของศัพท์ที่เอามาประสมกันนั้น "ทหาร" หมายความว่า พลรบ "เกณฑ์" หมายความว่า เฉพาะจำพวกหนึ่งซึ่งได้เลือกสรร มิใช่ทหารอย่างสามัญ "หัด" หมายความว่า ทหารพวกนั้น

ไม่ใช่แต่แต่งตัวและถือศัสตราวุธอย่างพวกทหารอาสาเช่นพวกนั่งกลาบาต มีวิชาอย่างหนึ่งอย่างใดที่จะต้องหัดให้ชำนาญด้วย "อย่างยุโรป" เป็นอธิบายต่อมาจากศัพท์ก่อนว่า หัดตามแบบทหารฝรั่ง ดังนี้ วินิจฉัยข้อต้น คำว่า "ยุโรป" นั้นเป็นสำเนียงอังกฤษหรืออเมริกันเรียก ไทยเราเรียกกันแต่โบราณตามสำเนียงแขกว่า "อิหรอป" เช่นดินปืนชนิดหนึ่งเรียกกันว่า "ดินอิหรอป" ส่อให้เห็นว่าคำยุโรปนั้นเราเรียก "อิหรอป" อยู่ก่อน มาเปลี่ยนเรียกว่า "ยุโรป" เมื่อชั้นหลัง ชวนให้คิดปัญหาว่าทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรปจะมีขึ้นเมื่อใด

ว่าตามหลักฐานในพงศาวดาร ที่เรียกว่า ทหารอาสา นั้นมีมาก่อนเก่า มักเป็นพวกต่างภาษาที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในพระนครศรีอยุธยา ซึ่งได้รับความยกเว้นไม่ต้องทำราชการเหมือนอย่างไทยที่เป็นพลเมือง เวลามีงานราชสงคราม พวกเหล่านั้นรับไปช่วยรบพุ่งเป็นการสนองพระเดชพระคุณ มีตัวอย่างเช่นพวกโปรตุเกศไปช่วยรบพม่าครั้งสมเด็จพระชัยราชาธิราชเป็นต้น พวกอาสาจาม อาสาญี่ปุ่นและอาสาพวกอื่น ๆ ก็เป็นทำนองเดียวกัน เมื่อไปรบพุ่งก็รบตามถนัดของตน พวกอาสาโปรตุเกศจึงได้นามว่าทหารแม่นปืน การที่เกณฑ์ไทยให้ฝึกหัดเป็นทหารตามแบบฝรั่ง ปรากฏในพงศาวดารว่าแรกมีในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เกณฑ์คนให้นายทหารฝรั่งเศสคน ๑ ชื่อ

เชวาเลีย เดอ ฟอแบงค์ เป็นผู้ฝึกหัดประจำรักษาป้อมวิชัยประสิทธิ์ที่เมืองธนบุรี แต่คงไม่เรียกว่าเกณฑ์หัดอย่างยุโรป เพราะตามภาษาฝรั่งเศสเรียก ยุโรป ว่า อรบ เมื่อสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ไทยไล่พวกฝรั่งเศสไปจากไทย ทหารเกณฑ์หัดพวกนั้นก็เป็นอันเลิก และไม่ปรากฏในพงศาวดารว่ามีทหารไทยที่เอาอย่างยุโรปต่อมา จนถึงรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์ บริษัทรัฐบาลอินเดียของอังกฤษแต่งให้ ครอเฟิด เป็นทูตเข้ามากรุงเทพ ฯ มีทหารแขกอินเดียที่หัดอย่างฝรั่ง อังกฤษเรียกว่าทหารสิปอย เข้ามาในเรือกำปั่นรบด้วย ดูเหมือนจะได้เห็นทหารอย่างฝรั่งที่ในกรุงรัตนโกสินทร์เป็นครั้งแรกในคราวนั้น เมื่อครอเฟิดกลับไปแล้วพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรด ฯ ให้จัดไทยเป็นทหารแต่งตัวอย่างสิปอยขึ้นพวก ๑ ไทยเรียกว่า "ทหารสิป่าย" หม่อมฉันได้เคยเห็นรูปภาพในหนังสือฝรั่งแต่งเรื่องเมืองไทยสมัยนั้น มีทหารสิป่ายยืนแถวอยู่สัก ๓๐ คน แต่จำนวนทหารสิป่ายทั้งหมดจะมีเท่าใด และในเวลานั้นยังไม่มีครูฝรั่ง ใครจะเป็นผู้หัดและจะใช้ราชการอย่างใดไม่ปรากฏ หม่อมฉันสันนิษฐานว่า ที่ทูลกระหม่อมทรงจัดทหารรักษาพระองค์ (พวกตาหว่างที่เรารู้จักกัน) สำหรับยืนเฝ้าทวารพระราชฐานนั้น จะทรงอนุโลมมาจากทหารสิป่ายนั้นเอง แต่ก็ยังไม่เรียกว่า ทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรป ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อเตรียมป้อมปราการต่อสู้

ญวณและอังกฤษ ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด ฯ ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดญวนและเขมรเข้ารีตเป็นทหารปืนใหญ่ และให้สมเด็จเจ้าพระยา ฯ เมื่อยังเป็นที่พระยาศรีสุริยวงศ์จัดพวกมอญฝึกหัดเป็นทหารปืนเล็กอย่างฝรั่ง สำหรับรักษาป้อมปราการ แต่ครูฝรั่งก็ยังไม่มี มีแต่พวกมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาตั้งแล้ว และได้ช่วยท่านทั้ง ๒ นั้นแปลตำรับตำราภาษาอังกฤษ ตำราปืนใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งเมื่อรัชกาลที่ ๓ ก็ยังปรากฏอยู่ มามีคำเรียกว่า "ทหารอย่างยุโรป" แรกปรากฏในความที่พรรณนาการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหนังสือพงศาวดารของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่า เมื่อวันเสด็จออกท้องพระโรงนั้น มี "ทหารอย่างยุโรป" ยืนแถวที่หน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ๒๐๐ คน จะเป็นทหารที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงควบคุมกองร้อยหนึ่ง ที่สมเด็จเจ้าพระยา ฯ ควบคุมกองร้อยหนึ่ง หรือจะมีทหารไทยอย่างยุโรปอีกกรมหนึ่งซึ่งจัดขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๓ ข้อนี้สงสัยอยู่ นอกประตูพิมานชัยศรีมีทหารอาสาสิบหมู่ (คือพวกนั่งกลาบาต แต่ให้ยืน) รายทางต่อไปอีก ๑,๐๐๐ คน พวกนี้คือทหารอาสาอย่างเดิม

คำว่า "ทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรป" น่าจะเกิดขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ด้วยมีในจดหมายเหตุบางกอกคาเลนดาร์ของ

หมอบรัดเล ว่าในปีกุนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์นั้นเอง มีนายร้อยเอกทหารอังกฤษคน ๑ ชื่ออิมเปย์ Impey (ที่เป็นครูของหลวงรัดรณยุทธ์ เล็ก ที่เป็นครูของเรา) เข้ามาจากอินเดียมาขอรับราชการ จึงโปรด ฯ ให้จ้างไว้ฝึกหัดทหารไทย ข้อนี้เป็นหลักฐานว่า ทหารกรมต่าง ๆ ที่ฝึกหัดตามแบบฝรั่ง และใช้คำบอกทหารเป็นภาษาอังกฤษ เริ่มเกิดขึ้นแต่ปีกุนนั้น ส่วนทหารเก่าที่ฝึกหัดมาแต่รัชกาลที่ ๓ ปรากฏว่าทหารญวน (พวกพระยาบันลือ) ย้ายไปเป็นทหารวังหน้า และเข้าใจว่าพวกทหารมอญย้ายไปเป็นทหารมรีน ขึ้นอยู่ในสมเด็จเจ้าพระยา ฯ เมื่อเป็นที่สมุหพระกลาโหม ด้วยเริ่มจัดการทหารเรือขึ้นในครั้งนั้นเหมือนกัน ส่วนพวกทหารบกที่ให้ครูอิมเปย์หัดนั้น เกณฑ์คนในกรมต่าง ๆ ส่งไปเป็นทหาร ฝึกหัดจัดการบังคับบัญชาและมีโรงที่อยู่ประจำตามแบบทหารฝรั่ง การเหล่านี้เริ่มเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ทั้งนั้น

ปัญหามีต่อมาว่าทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรปที่จัดขึ้นในรัชกาลที่ ๔ มีกี่กรม ข้อนี้มาพบเค้าเงื่อนในหนังสือราชกิจจารัช-กาลที่ ๕ เมื่อปีจอ ซึ่งหม่อมฉันคัดสำเนาถวายมากับจดหมายฉบับนี้ ว่าด้วยทหารถือน้ำประจำเดือน มีรายชื่อกรมทหาร ๙ กรม (ไม่ได้นับทหารมหาดเล็ก เพราะไม่ได้ถือน้ำประจำเดือน) น่าพิจารณาว่าทหารกรมไหนมีขึ้นรัชกาลไหน ขอให้ช่วยทรงพิจารณาและ

สืบสวนถ้ายังสามารถจะสืบได้ หม่อมฉันจะทูลความวินิจฉัยของหม่อมฉันในจดหมายสัปดาหะหน้าต่อไป เพราะไม่มีเวลาพอจะเขียนให้ทันเมล์นี้ได้

ได้ความรู้แปลกขึ้นอีกอย่างหนึ่งว่าประเพณีทหารถือน้ำประจำเดือน ที่เราได้เคยเห็นกันเมื่อแรกเป็นทหารอยู่นั้น เป็นประเพณีพึ่งเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๕ ด้วยความคิดของพระยาพิชัยสงคราม (อ่ำ) เมื่อยังเป็นพระอินทรเทพ แต่เป็นการถูกต้องตามแบบแผนทีเดียว แต่ก่อนหม่อมฉันเคยคิดสงสัยอยู่ว่าเพราะเหตุใดการพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒสัตยาจึงมีปีละ ๒ ครั้ง ครั้นไปอ่านหนังสือฝรั่งเศสแต่งว่าด้วยขนบธรรมเนียมไทยครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พบอธิบายว่าไพร่หลวงต้องเข้ามาประจำราชการปีละ ๖ เดือน จึงรู้เหตุได้ว่าในเวลาเปลี่ยนคนเข้ามาประจำราชการอยู่ใกล้พระองค์ จึงให้ถือน้ำเสียก่อน เปลี่ยนกันปีละ ๒ ครั้ง จึงมีการพิธีถือน้ำปีละ ๒ ครั้ง เมื่อมาตั้งกรมทหารกำหนดเวลาให้ผลัดเปลี่ยนกันเข้าเวรเดือนหนึ่ง ออกเวรสองเดือน จึงต้องให้คนที่เข้ามาใหม่ถือน้ำในเวลาเปลี่ยนทุกเดือน อันนี้เป็นมูลของทหารถือน้ำประจำเดือน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๗ ได้รับประทานแล้ว

ส้มอียิปต์ที่ทรงพระเมตตาโปรดประทานไปกลายเป็นส้มเมืองจัฟฟา ท่าเมืองเจรูซาเลมนั้น ดูพิสดารขึ้นอีกมาก เกล้ากระหม่อมยังไม่เคยได้ยินชื่อเมืองจัฟฟามาเลย รู้จักดีแต่เมืองเจรูซาเลมทำให้ระลึกถึงเพลงร้องเมื่อครั้งกระโน้น

ตุ๊กตาญี่ปุ่นในกาบหอย ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทานไปนั้นเป็นการใหญ่มาก ไปรษณีย์ส่งถึงแต่วันอังคารที่ ๑๙ เวลาเย็น แต่จะเล่นไม่ได้ เพราะหลาน ๆ กลางวันไปเรียนหนังสือ เกล้ากระหม่อมก็ไปราชการ กลับบ้านเวลาค่ำ หลานหลานก็ง่วงนอนงัวเงีย ตกลงเป็นอันต้องรอไว้เล่นวันอาทิตย์ซึ่งเป็นวันที่หลาน ๆ หยุดเรียนอยู่บ้านพร้อมกันหมด และเกล้ากระหม่อมก็ไม่ต้องไปไหน แต่ครั้นจะทิ้งหอยนั้นวางไว้ก็กลัวหลานคนใดคนหนึ่งจะมาแหกดูเสีย เพราะแต่ละคนซนมิใช่เล่น ต้องเอาเก็บเข้าลิ้นชักซ่อนไว้ด้วยใจตึกตักก่อน จนถึงวันอาทิตย์จึงได้ประชุมเล่นตุ๊กตา เอาลงทิ้งน้ำตามที่ตรัสสั่ง ยัดเดี๋ยวเดียวมันก็แผลงฤทธิ์ฝาหอยเปิด สิ่งที่อยู่ภายในก็ทะลึ่งขึ้นมาหรูหราเป็นสีเขียว ๆ แดง ๆ เด็กเชียร์กันอึกทึกสนุกพอทีเดียว ขอบพระเดชพระคุณอย่างยิ่ง

ตามพระดำรัสเล่าถึงขนมจีนน้ำพริก นึกขึ้นมาได้ว่าเมื่อเกล้ากระหม่อมไปสิงคโปร์ครั้งกระโน้น ได้เคยรับขนมจีนของพระยาอัษฎางคต (กิมเจ๋ง) แกส่งมาให้กิน แกจะทำเองหรือซื้อมาให้อย่างไรก็ไม่ทราบ หน้าตาก็เป็นขนมจีนอยู่ในชาม มีเหมือดโรยหน้า มีน้ำพริกราดทับบนเหมือด แต่น้ำพริกนั้นไม่น่ากิน ดูเป็นน้ำขมิ้นปนกับพริก รสชาดจะเป็นอย่างไรไม่ทราบ น่าสายหยุดไม่ได้รับประทาน อ้ายกับข้าวใส่ขมิ้นนั้นสันนิษฐานว่าเป็นของแขก จึงได้นึกว่าขนมจีนนั้นเป็นของแขกหรืออไร ยังไม่ทราบอะไรแน่นอนจนเดี๋ยวนี้

ธงตราแผ่นดินสามรัชกาลเก่า ทำเป็นสองสี ใช้ชักต่างกาละ ถูกตามที่ทรงจำไว้ได้จริงแล้ว นึกตามพระดำรัสตรัสอ้างถึงเสาธงตามป้อม จำได้ว่ามีที่ป้อมเล็กเหนือและใต้พระที่นั่งสุทไธ-ศวรรย์ ระหว่างพระที่นั่งกับประตู แต่จะได้เคยชักธงอะไรจำไม่ได้ นอกจากนั้นก็จำได้ว่ามีที่ป้อมเหนือตำหนักแพ ที่นั้นเวลาเสด็จลงตำหนักแพแล้ว ชักธงตราแผ่นดินทีเดียว เสาธงตามวังเจ้านึกไม่ได้เลยนอกจากที่วังหน้า ได้ลองถามแม่โตแกจำเสาธงที่หน้าหอรัษฎากับที่ป้อมเผด็จได้ พระองค์เจ้าธานีก็ควรจะจำได้ แต่เธอจะเสียทีที่เธอไปเมืองนอกเสียแต่เล็ก กลับมาเขาก็เอาลงเสียหมดแล้ว เสาหน้าพระที่นั่งจักรีคนเคยเห็นจะต้องอายุ ๗๐ แน่

พระที่นั่งเมืองมัณฑเลนั้น ลักษณะทำเป็นฐานก่ออิฐถมดินเป็นชาลากว้างใหญ่ มีบันไดก่อเป็นทางขึ้นหลายแห่ง บนนั้นปลูกพระที่นั่งและเรือนข้างในเป็นเรือนไม้ทั้งนั้น เกล้ากระหม่อมคิดสำคัญในใจว่าอ้ายฐานก่อถมขึ้นนี่แหละ ได้แก่ที่โบราณว่าเกยลาตกหล่นจากคำเกยชาลา กรมหลวงสรรพสิทธิตรัสเล่าถึงวังที่เวียงจันทรก็เช่นเดียวกันนั้น แต่เรือนไม่มีแล้ว เหลือแต่เกยลาฝ่ายพระยาทก็เคยตรัส ว่าแต่ก่อนเรือนที่อยู่เป็นไม้ทั้งนั้น บรรดาของก่อล้วนเป็นพุทธวิหารและเทวาลัยทั้งสิ้น จึงมาเกิดสงสัยขึ้นบัดนี้ว่าเรือนคนจะทำเป็นตึกกันขึ้นเมื่อไรเล่า พระที่นั่งในกรุงเก่าที่เป็นของก่อเหลืออยู่ สังเกตเห็นไม่แก่เกินแผ่นดินพระนารายณ์ขึ้นไปเลย ฝ่าพระบาทเคยทรงพระดำริทางนี้อยู่บ้างหรือหาไม่

ในกรุงเทพฯ เวลานี้ มีละครสัตว์เข้ามาโรงหนึ่งชื่ออีสาโก (Isako) ยังไม่เคยได้ยินชื่อมาก่อนเลย ตั้งเตนต์ลงเล่นที่สวนสนุกกลางคืนแต่งไฟฟ้าเขียว ๆ แดง ๆ หรูหราตลอดทางเข้า แต่จะเล่นตามเคยหรือน่าดูยังไม่ทราย จะต้องสืบถามคนที่ไปดูมาแล้วเสียก่อน แต่ดูเหมือนมีสัตว์มากกว่าโรงที่เข้ามาแล้วแต่ก่อน หญิงอี่ได้พาลูกหลานไปดูสัตว์ เขาว่าค่าดูคนละ ๓ สตางค์ ครั้นไปถึงมันจะเอาคนละ ๖๐ สตางค์ เงินเอาไปไม่พอเข้าไม่ได้เลย เราะดูตามรั้วแล้วก็กลับ

เมื่อวันเสาร์เกิดการตื่นเต้นกันยกใหญ่ ด้วยหลวงพิบูลสงครามถูกคนยิงที่ท้องสนามหลวง ไม่จำเป็นที่จะเล่าถวายยิ่งไปกว่านี้ เพราะหนังสือพิมพ์เขาลงละเอียดละออ หลาน ๆ คงจะได้อ่านแล้วเล่าถวายโดยถี่ถ้วน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉันมีกิจใคร่จะขอทูลวานให้ช่วยทรงเป็นพระธุระสงเคราะห์เรื่อง ๑ ด้วยในเดือนมิถุนายนวันที่ ๓ จะเป็นวันเฉลิมพระชันษาของพระเจ้ายอร์ชประเทศอังกฤษครบ ๗๐ ปี พระเจ้ายอร์ชได้ทรงแสดงพระเมตตาแก่หม่อมฉันมาเสมอ จึงคิดใคร่จะถวายของขวัญวันเฉลิมพระชันษาสนองพระคุณในปีนี้สักสิ่ง ๑ หม่อมฉันเลือกขันถมเก่าที่หม่อมฉันมีอยู่เป็นของถวาย แต่เห็นว่าควรจะให้มีฐานรองอย่างที่จีนเขาเรียกว่าหย่งด้วย แต่จะต้องคิดรูปฐานให้เข้าที ไม่แลเห็นใครอื่นนอกจากพระองค์ท่านที่จะช่วยคิดแบบอย่างให้เข้าทีได้ จึงได้สั่งให้หญิงจงส่งขันถมไปถวาย หม่อมฉัน

ขอพระบารมีเป็นที่พึ่งในเรื่องนี้ จะทำฐานด้วยไม้ดำหรือด้วยงา หรือด้วยเงิน แล้วแต่จะทรงพระดำริเห็นสมควร ถ้าโปรดหาว่าจ้างช่างทำให้สำเร็จตลอดได้ยิ่งจะเป็นพระเดชพระคุณเพิ่มขึ้น ถ้าจะทำด้วยงาดูเหมือนงาท่อนยังมีที่วังวรดิศ ทรงตรัสเรียกจากหญิงจงให้ส่งไปถวาย

กำหนดเวลาที่จะทำมีอยู่ ด้วยของนั้นจะฝากเรือกำปั่นยนต์ของห้างอีสต์เอเชียติคไปให้ถึงลอนดอนทันวันเฉลิมพระชันษา นึกประมาณเรือลำนั้นคงออกจากกรุงเทพ ฯ ในต้นเดือน พฤษภาคม มีเวลาที่จะทำฐานอยู่เดือนเศษ หม่อมฉันเข้าใจว่าคงจะพอทำทันได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

★ ★ ★

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ขอทูลสนองความในลายพระหัตถ์ก่อน

พระราชมนเทียรแต่โบราณ ใช้แบบก่อฐานถมดินเป็นชาลากว้างใหญ่แล้วปลูกพระที่นั่งเครื่องไม้บนชาลาเหมือนกันทุกประเทศเหล่านี้ ตั้งแต่เมืองพม่าไปจนเมืองเขมร ในเมืองไทยของเรานี้ ฐานพระราชมนเทียรพระร่วงที่เมืองสุโขทัยก็ยังปรากฏอยู่ แต่ก่อนนั้นขึ้นไปยังมีที่เมืองนครปฐมอีกแห่งหนึ่ง เรียกกันว่าเนินปราสาท ก็เป็นรอยฐานถมดินปรากฏอยู่ในบริเวณพระราชวังสนามจันทร ราชมนเทียรในนครธมก็เป็นเช่นเดียวกัน พระราชมนเทียรที่ทำเป็นตึก หม่อมฉันสันนิษฐานว่าจะเกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คือพระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ เป็นองค์แรก ทำเป็นตึกสองชั้นตามความคิดฝรั่ง นอกจากนั้นไปมีพระที่นั่งตึกหลายองค์ยังปรากฏอยู่ที่เมืองลพบุรี กับที่ธารเกษม พระพุทธบาท และที่พระนครหลวง หม่อมฉันก็เข้าใจว่าสร้างครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทั้งนั้น สร้างแทนพระที่นั่งเครื่องไม้ของเดิมบ้าง สร้างใหม่บ้าง และยังมีชื่อเรียกในพงศาวดารว่า "ตำหนักตึก" ที่กรมหลวงโยธาทิพ กรมหลวงโยธาเทพ เสด็จอยู่ในพระราชวัง ก็ส่อให้เห็นว่าเป็นของใหม่ ตำหนักที่วัดหันตรา ตำหนักที่บ้านคำหยาดแขวงเมืองอ่างทอง ก็เป็นของสร้างภายหลังแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทั้งนั้น หม่อมฉันเห็นว่าจะลงความเห็นเป็นเด็ดขาดว่าเมื่อก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระราชมนเทียรและตำหนักรักษาเป็นเครื่องไม้ทั้งนั้นก็เห็น

จะได้ เพราะเหตุใดเมื่อสร้างปราสาทเป็นตึกแล้ว จึงไม่สร้างพระราชมนเทียรที่ประทับเป็นตึก วิสัชนาข้อนี้หม่อมฉันมาประจักษ์ใจเมื่อไม่ช้านัก วันหนึ่งหม่อมฉันมีกิจไปหาพระอมรโมลีเมื่อยังเป็นเปรียญอยู่วัดบวรนิเวศ ฯ เธอย้ายไปอยู่กุฎีฝากระดานที่คณะรังษี หม่อมฉันถามขึ้นว่าอยู่กุฎีฝากระดานกับกุฎีตึกที่คณะแดงวัดบวรนิเวศ ฯ รู้สึกผิดกันอย่างไรบ้าง เธอบอกว่าอยู่กุฎีฝากระดานสบายกว่าอยู่กุฎีตึก เพราะกุฎีตึกมักร้อนอึดอัดและมักชื้นด้วย แต่กุฎีฝากระดานมีทางลมเดินได้สะดวกสบายดี หม่อมฉันก็นึกในขณะนั้นว่าคนโบราณคงรู้สึกว่าอยู่เรือนไม้สบายกว่า จึงไม่สร้างพระราชมนเทียรเป็นตึก

เรื่องหลวงพิบูลฯ ถูกยิงเมื่อวันเสาร์ที่ ๒๓ นั้น ทราบมาถึงปีนังแต่วันอาทิตย์ที่ ๒๔ ด้วยมีผู้ส่งข่าวโทรเลขบอกมาถึงหนังสือพิมพ์ Sunday Gaxette แต่ในค่ำวันเสาร์นั้น พอวันอาทิตย์เช้าหนังสือพิมพ์ก็บอกข่าว หม่อมฉันเห็นหนังสือพิมพ์ตกใจ ไม่รู้ว่าจะมีเหตุการณ์อย่างไรและใครเป็นผู้ยิง รถไฟมาถึงตอนเย็นวันนั้นให้คนไปสืบก็ไม่ได้ความ เพราะรถไฟออกก่อนเกิดเหตุสัก ๓ ชั่วโมง ถึงวันอังคารพวกผู้ฟังวิทยุบอกว่าผู้ยิงชื่อเพิ่ม (หรือ พุ่ม) นามสกุลไทยแท้ แต่ก็ไม่รู้ว่าเป็นคนชั้นไหนมาแต่ไหน จนรถเมล์มาเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ เห็นหนังสือพิมพ์กรุงเทพ ฯ จึงได้ทราบรายการ

กถามรรคที่หม่อมฉันจะทูลเสนอในสัปดาหะนี้ จะทูลเรื่องทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรปต่อไป เป็นอนุสนธิกับจดหมายสัปดาหะก่อนตามที่ได้ทูลสัญญาไว้ ชื่อกรมทหารต่าง ๆ ที่ปรากฏในรายงานของพระยาพิชัยสงคราม (อ่ำ) ๙ กรม เป็นทหารรักษาพระองค์ ๓ กรม จะทูลวินิจฉัยเรื่องทหารรักษาพระองค์นั้นก่อน

หม่อมฉันเคยได้ยินมาว่าคนกรมรักษาพระองค์นั้น เดิมเป็นตัวเลกข้าในกรมของพระเจ้าแผ่นดินเมื่อก่อนเสวยราชย์ เมื่อเสวยราชย์จึงโอนมาตั้งเป็นกรมรักษาพระองค์เพราะเป็นข้าเก่าไว้ใจได้ แต่ประเพณีที่โอนเลกข้าหลวงเดิมมาเป็นกรมรักษาพระองค์ จะเกิดขึ้นเมื่อใดดูเป็นปัญหาอยู่ ด้วยในทำเนียบศักดินาพลเรือนก็มีกรมรักษาพระองค์ซ้ายขวา ซึ่งหลวงกันภยบาทว์และหลวงราชเสวกเป็นเจ้ากรม ส่อให้เห็นว่าจะมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้ว ทราบแต่เมื่อโอนข้าหลวงเดิมมาเป็นรักษาพระองค์ในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร ว่าเมื่อเข้ากระบวรแห่เสด็จโปรด ฯ ให้ถือปืนทองปราย คือปืนเล็กทำด้วยทองเหลืองปากกระบอกบานสำหรับยิงลูกปราย (ตัวอย่างมีอยู่ในพิพิธภัณฑสถาน) ถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อโอนเลกข้าหลวงเดิมมาเข้ากรมรักษาพระองค์โปรด ฯ ให้ถือปืนปลายหอก จึงเกิดชื่อเรียกว่า "กรมรักษาพระองค์ปืนทองปราย" และ "กรมรักษาพระองค์ปืนปลายหอก" ขึ้นด้วยประการฉะนี้ ดูเหมือนจะปรากฏอยู่ในริ้วกระบวรแห่เลียบพระนครรัชกาลที่ ๔ ความที่

กล่าวมานี้สมกับที่ในบัญชีเรียกอีกกรมหนึ่งว่า "รักษาพระองค์ข้าหลวงเดิม" ความหมายว่าโอนเลกข้าหลวงเดิมของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงไปเป็นกรมรักษาพระองค์ตามแบบรัชกาลก่อน แต่ไม่ได้จัดอาวุธอย่างใดให้ถือเป็นที่สังเกต จึงเรียกว่ากรมรักษาพระองค์ข้าหลวงเดิม เข้าใจว่ากรมรักษาพระองค์นอกจากพวกยิ่งเผ่าพระทวาร จะยังไม่ได้จัดเป็นทหารในรัชกาลที่ ๔

กรมทหารต่าง ๆ ตามบัญชีของพระยาพิชัยสงคราม (อ่ำ) นั้น กรมทหารเกณฑ์หัดน่าจะเก่าก่อนเพื่อน อาจจะมีมาแต่ในรัชกาลที่ ๓ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อจ้างนายร้อยเอกอิมเปย์ Impey ไว้เป็นครู จึงแบ่งคนพวกเกณฑ์หัดนั้นส่งไปแล้วตั้งเป็น "กรมทหารหน้าอย่างยุโรป" เหตุใดจึงเรียกว่าทหารหน้า ข้อนี้สันนิษฐานว่าเห็นจะสำหรับแห่เสด็จเป็นกระบวรหน้าเหมือนอย่างที่เรียกว่าตำรวจหน้า สันนิษฐานต่อไปว่าเดิมคงจะให้มีทหารหลังอีกกรม ๑ เหมือนอย่างตำรวจหลัง แต่ไม่ทันจัด ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ มีทหารมหาดเล็กขึ้นแซงกระบวรหลังจึงงดเรื่องทหารหลัง

"ทหารกรมล้อมพระบรมมหาราชวัง" หม่อมฉันนึกไม่ออกที่เคยว่ามีแล้วในปีจอ พ.ศ. ๑๔๑๗ เข้าใจว่าพึ่งจัดขึ้นเมื่อครั้งกรมหลวงประจักษ์ ฯ คิดหาเค้าเงื่อนก็ยังไม่ออก

"กรมรามัญ" นั้น คือทหารมอญที่สมเด็จเจ้าพระยา ฯ ได้

บังคับมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ อยู่มาจนรวมกับทหารกรมแสงจัดเป็นทหารเรือ

"ทหารกรมมหาดไทย" นั้นทราบเป็นเค้าอยู่บ้าง ว่าเกณฑ์เลกมหาดไทยตั้งขึ้นเมื่อต้นรัชกาลที่ ๕ เห็นจะตั้งในปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๑๒ กรมรักษาพระองค์ก็น่าจะจัดเป็นทหารขึ้นในคราวเดียวกัน

"ทหารกรมช้าง" ยังจำได้ดีไม่ต้องทูลอธิบาย

ในบัญชีของพระยาพิชัยสงคราม (อ่ำ) ขาดทหารที่มีแล้วในสมัยนั้น ๒ กรม คือทหารมหาดเล็กกรม ๑ แต่คงเป็นเพราะโปรด ฯ ให้ถือน้ำปีละ ๒ ครั้งอย่างมหาดเล็กจึงไม่เข้างบ อีกกรม ๑ คือทหารปืนใหญ่ญวนพวกคลองผดุง ซึ่งเจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ดีบังคับเมื่อยังเป็นพระอมรวิสัยสรเดช ขาดไปเพราะเหตุใดหาทราบไม่

ว่าถึงอายุของกรมทหารเหล่านี้ ถ้าเรียงลำดับที่หัดเป็นทหารอย่างยุโรปก่อนและหลังกัน หม่อมฉันสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นดังนี้ คือ

๑. ทหารรามัญ ติดต่อมาแต่รัชกาลที่ ๓

๒. ทหารเกณฑ์หัด (อาจจะมีมาแต่ในรัชกาลที่ ๓)

๓. ทหารหน้า

๔. ๕. ๖. ทหารรักษาพระองค์

๗. ทหารล้อมพระบรมมหาราชวัง

๘. ทหารมหาดไทย

๙. ทหารกรมช้าง

หลักที่หม่อมฉันจับได้ดังทูลมายังคลอนแคลน ถ้าท่านพบใครที่มีความรู้ ทรงสืบสวนต่อไปอย่างที่จะได้ความดีขึ้น

หม่อมฉันพบขุมทรัพย์สำหรับหาเรื่องทูลบรรเลงได้อีกขุม ๑ คือกฎมนเทียรบาลพม่า ซึ่งรัฐบาลอังกฤษให้เซอร์ยอร์ชสกอตต์เป็นหัวหน้ากรรมการตรวจตำราราชประเพณีและถามข้าราชการพม่าแต่งขึ้นเมื่อแรกได้เมืองพม่า เขาพิมพ์ไว้ในหนังสือ Gazetteer เมืองพม่าเหนือ หม่อมฉันกำลังปล้ำอยู่จะเริ่มทูลแต่สัปดาหะหน้าเป็นต้นไป ขอทูลในจดหมายฉบับนี้แต่ศัพท์ที่ไปพบเข้าศัพท์หนึ่งในตอนว่าด้วยราชาภิเษก ซึ่งแห่เสด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงพระยานมาศ พระยานมาศนั้นเรียกในภาษาพม่าว่า วอ (Waw) คำนี้มันพ้องกับที่เราเรียก วอ ที่เจ้านายทรง จะเกี่ยวข้องกันอย่างใดบ้างดอกกระมัง หม่อมฉันเคยได้ยินว่า วอ เป็นของเกิดใหม่ในรัชกาลที่ ๒ ก่อนนั้นใช้แต่ สีวิกา ขอให้ทรงพิจารณาดู

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย
วันที่ ๕ มีนาคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ได้รับทราบความทุกประการแล้ว เกล้ากระหม่อมได้จัดหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร รัชกาลที่ ๔ ส่งมาถวายทางไปรษณีย์ต่างหากในคราวนี้สองเล่ม ตามพระประสงค์แล้ว ในนั้นมีคำที่ราชบัณฑิตไม่เข้าใจ เขียนไม่ถูกอยู่หลายคำ เช่นน้ำสีสระเป็นน้ำศีรษะเป็นต้น

เรื่องทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรปนั้น ในส่วนทหารรักษาพระองค์ไม่ต้องไปสืบใคร เกล้ากระหม่อมสามารถที่จะทูลถวายได้ดีกว่าใคร ๆ ที่มีชีวิตอยู่เวลานี้ทั้งหมด เพราะได้โปรดเกล้าฯ ให้เกล้ากระหม่อมจัดทหารรักษาพระองค์ เกล้ากระหม่อมควานได้ความรู้ไว้มาก ได้รวบรวมผู้คนไว้พร้อมพรัก แต่ยังไม่ทันจัดตั้งขึ้นเป็นกองใหญ่ ก็เกิดกรมยุทธนาธิการขึ้น เกล้ากระหม่อมต้องไปเป็นเยเนอราลอินสเปกเตอ... เปมาสเตอเยเนราล กรมยุทธนาธิการ ให้กรมหมื่นนรุพงศ์เข้าจัดทหารรักษาพระองค์ ก็จัดได้ใหญ่โตทันที เพราะเกล้ากระหม่อมได้ทำมาแล้วนานจนพรักพร้อม ย่อมทรงทราบฝ่าพระบาทอยู่แล้ว แต่ขอประทานทูลเล่าที่จะทูลชี้แจงเรื่องกรมทหารรักษาพระองค์นี้ในวันหน้า

มีเรื่องที่จะทูลถวายเรื่องหนึ่ง คือเมื่อวันที่ ๑ เดือนนี้ สมเด็จพระพันวัสสาทรงบำเพ็ญพระกุศลพระชนม์เสมอ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า เริ่มด้วยเสด็จไปบูชาพระบรมรูปปฐมบรมราชานุสรณ์ แล้วเสด็จไปวัดพระเชตุพน ทรงจำแนกอาหารบิณฑบาตถวายพระสงฆ์ทั้งวัด แล้วเลี้ยงพระสงฆ์ราชวงศ์ เสร็จแล้วทรงทอดผ้าสบงกับย่าม พระสงฆ์ทั้งนั้นสดับปกรณแล้วเป็นเสร็จ การเลี้ยงพระสงฆ์ราชวงศ์นั้นเลี้ยงโต๊ะฝรั่ง เจ้านายเข้าเสิฟโต๊ะสนองพระเดชพระคุณ จึงเป็นช่องได้สนทนาด้วยพระ สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ตั้งปัญหาถามเกล้ากระหม่อมว่าพระไพรีพินาศนั้นเป็นพระอะไรมาแต่ไหน ทำไมจึงมาอยู่วัดบวรนิเวศ เหตุใดจึงมีชื่อว่าไพรีพินาศ เกล้ากระหม่อมหงายท้อง ไม่สามารถตอบได้ อยากรู้เหมือนกัน เคยทูลถามฝ่าพระบาทก็ไม่ทรงทราบเหมือนกัน หันไปหันมาเห็นกรมหมื่นพงศา จึงลองจดเข้าทูลถามดู ตรัสบอกว่าใครก็ทรงจำชื่อไม่ได้เสียแล้ว เป็นผู้นำมาถวายทูลกระหม่อมเมื่อยังทรงผนวชอยู่ เป็นเวลาติดต่อกับที่หม่อมไกรสรถูกสำเร็จโทษ จึงโปรดตั้งพระนามว่าพระไพรีพินาศ เกล้ากระหม่อมเห็นเค้าความเข้าทีหนักหนา ทูลถามว่าทรงทราบมาแต่ไหน ตรัสว่าเสด็จอุปัชฌาย์เล่า

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย
วันที่ ๙ มีนาคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทรายฝ่าพระบาท

เมื่อวันที่ ๖ หญิงจงนำส้มจัฟฟาไปให้อีก ว่าฝ่าพระบาทฝากประทานไป เป็นพระเดชพระคุณล้นพ้น ดีใจรับประทานเสมอด้วยอร่อยนัก

หม่อมเจิมก็ไปพร้อมด้วยหญิงจง บอกลาว่าจะออกมาขึ้นังเกล้ากระหม่อมก็ถือเอาโอกาสนั้น ฝากฉายาลักษณ์รูปต่าง ๆ ฝีมือจามซึ่งเซเคส์ถวายแล้วโปรดส่งประทานเข้าไปดูนั้น ให้นำมาถวายคืนด้วย

ละครสัตว์อิสาโก ซึ่งทูลมาก่อนนี้ ได้ความว่านายโรงเป็นญี่ปุ่น กระนั้นชื่ออิสาโกก็เป็นชื่อญี่ปุ่น

ปีนี้เปลี่ยนแผ่นดินใหม่แล้ว คงจะทรงทราบละเอียดได้จากหนังสือพิมพ์ ซึ่งคงจะส่งออกมาถึงปีนังวันนี้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉันได้ทราบความจากผู้ฟังวิทยุกระจายเสียง ว่ามีประกาศเมื่อคืนวันที่ ๗ ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จสละราชสมบัติแล้ว พระองค์เจ้าอานันทมหิดลเสวยราชย์แทน และกรมหมื่นอนุวัตร พระองค์เจ้าอาทิตย์ กับเจ้าพระยายมราช เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน หม่อมฉันไม่ประสงค์จะกล่าวถึงการเมืองในจดหมายที่มีถวายท่าน จะทูลแต่ความปรารภส่วนพระองค์ เมื่อหม่อมฉันได้ทราบว่าท่านหลุดพ้นจากหน้าที่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแล้ว ขอทูลตักเตือนให้ทรงปรารภบำรุงพระองค์และพระกำลัง ด้วยต้องทรงรับงานหนักตรากตรำมากว่าปีในเวลาเมื่อพระชันษาชรามากแล้ว คงจะบอบช้ำมิมากก็น้อย ขอให้ทรงคิดอ่านแปรสถานเที่ยวเตร่หรือทำอย่างไรให้ได้ความผาสุก จะได้ทรงเจริญพระชันษายั่งยืนต่อไป อันนี้หม่อมฉันผูกใจเห็นเป็นข้อสำคัญอย่างยิ่ง จึงทูลก่อนข้ออื่นในจดหมายฉบับนี้

หม่อมฉันได้ทูลไปในจดหมายฉบับก่อนว่าได้พบกฎมนเทียรบาลพม่า และจะพยายามแปลถวายเป็นเครื่องบรรเลงให้สำราญพระหฤทัยนั้น หม่อมฉันได้แปลตอนพิธีราชาภิเษกซึ่งเขาวางไว้

เป็นตอนต้นตำรา ถวายมากับจดหมายฉบับนี้ตอน ๑ ขอให้ทรงแยกไว้สำหรับต่อกับตอนอื่นที่จะแปลถวายต่อ ๆ ไปอีกหลายคราว

สังเกตดูกฎมนเทียรบาลพม่าก็เป็นเค้าเดียวกับกฎมนเทียรบาลในกฎหมายเก่าของเรา อาจจะมาแต่ครั้งเดียวกัน แต่ผลความแตกต่างห่างกันไปตามเหตุการณ์ในประเทศ การแปลกฎมนเทียรบาลพม่ามีความลำบากที่ต้นฉบับแต่งเป็นภาษาอังกฤษ ยกศัพท์พม่ามาใช้ในบางแห่ง ที่เป็นภาษาพม่ามีคนไม่เข้าใจ ที่เป็นภาษามคธพม่าก็อ่านสำเนียงไปอย่างหนึ่งต่างหาก หม่อมฉันเข้าใจว่าต้นฉบับภาษาอังกฤษ ความก็จะคลาดเคลื่อนกับตำราภาษาพม่าอยู่แล้ว ด้วยตัวตำราน่าจะเป็นภาษาเก่าทำนองเดียวกับกฎมนเทียรบาลของเรา ฝรั่งคงเข้าใจไม่ได้ ถามพวกข้าราชการพม่าแก่ก็จะพุ่งให้ตามรู้ตามเห็น แต่ถึงกระนั้นก็ยังได้หลักฐานอยู่บ้าง หวังว่าคงพอพระหฤทัยที่จะทรง

เมื่อวันเสาร์ที่ ๒ มีเรือชื่อ เอมเปรสส์ ออฟ บริเตน ลำใหญ่ที่สุดในตะวันออก พานักท่องเที่ยวมาอีก มีพวกชาวกรุงเทพ ฯ ที่มาอยู่ปีนังยังไม่เคยเห็น อยากดูมาวานหม่อมฉัน จึงจัดการขออนุญาตเขาไปดูอีกครั้ง ๑ ครั้งนี้เรือลำนั้นไม่เข้าเทียบท่าเพราะมีเรืออื่นเทียบอยู่ท่าไม่ว่าง จึงทอดอยู่กลางช่องเกาะ ต้องลงเรือยนตร์ไปอีกชั้นหนึ่ง หม่อมฉันเคยพรรณนาลักษณะเรือเอมเปรสส์ ออฟ บริเตน ถวายเมื่อไปดูคราวก่อนแล้ว คราวนี้ได้ถ่ายรูปฉายาลักษณ์จึงส่งมาถวาย ๓ แผ่น

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๕ ขอทูลสนองความเรื่องพระพุทธไพรีพินาศที่อยู่วัดบวรนิเวศ หม่อมฉันได้ไปพิจารณาดูองค์พระพุทธรูปนั้น เป็นพระพุทธรูปศิลาแบบมหายานปางนั่งประทานอภัย คือเหมือนพระมารวิชัยแต่หงายพระหัตถ์ขวา หม่อมฉันเคยพบเรื่องในประกาศพระราชพิธีจร ว่าทูลกระหม่อมทรงบำเพ็ญพระราชกุศล "ผ่องพ้นไพรี" เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖ (ปีที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จสมภพ) ความในประกาศนั้นกับพระนามพระพุทธรูป บ่งชัดว่าบำเพ็ญพระราชกุศลด้วยพ้นภัยจากหม่อมไกรสร พระพุทธรูปองค์นี้ทูลกระหม่อมเห็นจะทรงได้ไว้แต่ยังทรงผนวช ใกล้ ๆ กับเวลากำจัดหม่อมไกรสร จึงทรงถือเป็นนิมิตร เดิมเห็นจะเอาไว้ที่อื่น ที่โปรด ฯ ให้สร้างเก๋งประดิษฐานพระพุทธรูปองค์นั้นไว้ที่พระเจดีย์วัดบวรนิเวศ เห็นจะเป็นตอนปลายรัชกาลที่ ๔ หม่อมฉันนึกจำได้เป็นเงา ๆ ว่าเมื่อหม่อมฉันบวชเณร เก๋งนั้นยังไม่แล้ว ท่านก็เสด็จประทับอยู่วัดนั้นเมื่อทรงผนวชจะทรงจำได้บ้างดอกกระมัง แต่พระพุทธรูปองค์นี้จะมีใครถวายหรือจะทรงได้มาจากไหนไม่ทราบ

อนึ่งพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ สองฉบับที่ประทานมานั้น ได้มาถึงหม่อมฉันแล้ว ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

กฎมนเทียรบาลพม่า

คัดความจากหนังสือคาเสตเตียพม่าเหนือ Gazetteer of Upper Burma ซึ่ง เซอร์ ยอร์ช สกอตต์ J. George Scott แต่งเป็นภาษาอังกฤษ และบอกไว้ในหนังสือนั้นว่าเป็นตำราอยู่ในคัมภีร์โลกพยุหะหมวดอินยอน (Inyon) อันรวมไว้ในหนังสือ Yzawindaw (มหาราชวงศ์) กรุงมัณฑเล.

ว่าด้วยราชาภิเษก

ตอนเตรียมการ

๑. มีท้องตราให้หาเจ้าประเทศราชไทยใหญ่ กับทั้งเจ้าเมืองทั้งปวงเข้าไปในงานหมด

๒. ให้เปลี่ยนหนังหุ้มกลอง (อินทเภรี) ทุกใบ เปลี่ยนผ้าขาวหุ้มเศวตฉัตร เปลี่ยนเครื่องทรงและซ่อมเครื่องต้นมีพระมหามงกุฎเป็นต้น

๓. ให้ซ่อมแซมป้อมปราการพระนครที่ชำรุด

๔. ให้ทำราชวัติผูกต้นกล้วยต้นอ้อย และปักธงรายตามถนนในพระนครวันราชาภิเษก

๕. ให้สร้างโรงพิธีราชาภิเษก (ในบริเวณพระราชวัง) แห่ง ๑ มีที่สรงเรียกว่า Thaga - nan (น่าจะเป็น "กายะสนาน")

ต่อที่สรงไปปลูกพลับพลาที่ประทับ และที่ประชุมเจ้านายและขุนนางทั้งปวง

๖. ให้ตักน้ำบริสุทธิ์จากที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ แห่มารวมไว้ ณ ที่สรง

๗. จัดปรอททอง (Golden Quicksilver) กับพลอยนพรัตน์ และเครื่องรางต่าง ๆ รวมลงหีบใบ ๑ ตั้งไว้ที่โรงพิธี

๘. เตรียมนกต่าง ๆ ไว้สำหรับทรงปล่อยเมื่อราชาภิเษก

๙. วางทหารรายราย ๒ ข้างตลอดทางเสด็จจากพระราชมนเทียรไปจนถึงโรงพิธี

๑๐. เจ้านายชายหญิง เสนาบดี เจ้าประเทศราช เจ้าเมืองกับทั้งภรรยาแต่งเต็มยศเข้าไปคอยตามเสด็จในกระบวรแห่

ราชาภิเษก

๑. ถึงวันกำหนด พอได้เวลาฤกษ์พระเจ้าแผ่นดินขึ้นทรงพระยานมาศ (Waw) มีหญิงพรหมจารีย์นั่งประณมมือ ๔ คน พอพระราชยานถึง "ต้นมะโยขิน" (เห็นจะหมายว่าพอจะออกจากเขตพระราชมนเทียร) เจ้าพนักงานลั่นกลองอินทเภรี ๒ ใบ มีชื่อเรียกว่า สิโดสอน (Sidosôn) เป็นสัญญา เจ้านายและข้าราชการที่เตรียมตามเสด็จก็ไปเข้ากระบวรตามตำแหน่งของตน

๒. เมื่อแห่ไปถึงโรงพิธีแล้วเสด็จสู่ที่สรง สระพระเกศาผลัดเครื่องทรงหลายหน (เห็นจะหมายว่าผลัดเครื่องทรงเมื่อแห่เป็น

เครื่องสรงครั้ง ๑ แล้วทรงเครื่องอีกอย่าง ๑ เมื่อสรงแล้ว)

๓. เมื่อเสร็จพิธีสรงแล้ว เสด็จประทับที่ราชอาสน์ พราหมณ์ (Pônna) ๘ คนถวายน้ำมนตร์กับดอกไม้อย่างหนึ่งซึ่งถือว่าเป็นของวิเศษเรียกว่า "ปะเยิยดปั่น" (Payeitpan)

(พิเคราะห์คน่าจะถวายสิ่งอื่นสำหรับพระยศด้วยตรงนี้ แต่ในหนังสือไม่กล่าวถึง)

๔. ทรงอุทิศเครื่องสักการะบูชาพระมหาเจดีย์สถานที่สำคัญ เจ้ากรมอาลักษณ์ (Nahkandaw) ขานชื่อมหาเจดีย์ให้เจ้าพนักงานเชิญไปยังที่นั้น ๆ (คงให้ปล่อยนกตรงนี้ แต่ในตำราไม่กล่าวถึง)

๕. เสด็จทรงพระยานมาศแห่กลับ เมื่อเสด็จถึงเขตพระราชมนเทียร เจ้าพนักงานตีกลองอินทเภรีอีก ๒ ใบเรียกว่า "วุนติตอนสอน" (Wuntitônsón) เป็นสัญญา

๖. เมื่อกลับถึงพระราชมนเทียรแล้ว ทรงบำเพ็ญทานแก่สมณะพราหมณ์และราษฎร และให้ประกาศพระราชทานอภัยทานคือ

ก) ปล่อยนักโทษที่ต้องเวรจำ

ข) ห้ามมิให้ฆ่าสัตว์ ๗ วัน

ค) ปิดศาลระงับถ้อยความ ๗ วัน

ฆ) ห้ามมิให้วิวาทข่มเหงหรือกักขังกัน ๗ วัน

ประกาศนี้ให้เที่ยวตีฆ้องกลองร้องป่าวให้ชาวราษฎรทราบทั่วพระนคร สังเกตในการพิธีราชาภิเษก มิกล่าวถึงสมณะ (พระสงฆ์) แห่งเดียว แต่ว่าถวายไทยธรรมเมื่อเสด็จกลับจากพลับพลาราชาภิเษก ชวนให้เข้าใจว่าจะนิมนต์พระสงฆ์เข้าไปสวดมนตร์งานเฉลิมพระราชมนเทียรก่อนวันราชาภิเษกวัน ๑ หรือ ๓ วัน แต่สันนิษฐานยากด้วยไม่ทราบว่าประเพณีพิธีสงฆ์เมืองพม่าเป็นอย่างไร

พิธีเถลิงสีหาสน์

พิธีนี้เรียกในภาษาอังกฤษว่า Formal Ascending of the Throne หาฤกษ์ทำอีกวันหนึ่งต่างหากเมื่อเสร็จพิธีราชาภิเษกแล้ว

ตอนเตรียมการ

๑. ทำพิธีที่ห้องท้องพระโรงหน้าในมหาปราสาท ตั้งเศวตฉัตร ๒ ข้างพระที่นั่งสีหาสน์ (Thihathna) ข้างละ ๔ คัน มีข้าราชการประจำคอยเผยพระทวารทอง (หลังพระที่นั่งสีหาสน์) ทางเสด็จออกข้างละคน และมีพระราชวงศ์กับข้าราชการผู้ใหญ่ยืนอยู่ริมฐานพระที่นั่งสีหาสน์ข้างละคน เพื่อเป็นผู้ประกาศพระนามพระเจ้าแผ่นดินและพระนามพระอัครมเหสี

๒. เอากลองสำหรับเมือง (State Drum) ๒ ใบมาตั้งไว้ที่หน้าท้องพระโรง สำหรับตีเป็นสัญญาเวลาเสด็จออกและเสด็จขึ้น

๓. สิ่งของต่าง ๆ ที่พระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสีจะส่ง

ไปสักการะบูชามหาเจดีย์สถานต่าง ๆ ก็เอามาจัดเรียบเรียงไว้ในท้องพระโรง

๔. จัดที่สำหรับเจ้านายและเสนาบดี เจ้าประเทศราชและข้าราชการทั้งปวง กับทั้งภรรยาเฝ้าตามตำแหน่ง บรรดาผู้ที่เข้าเฝ้าต้องแต่งเต็มยศ มีของถวาย (น่าจะเป็นดอกไม้ธูปเทียน) เป็นเครื่องเคารพทุกคน

๕. ข้างหน้าท้องพระโรงวางทหาร ๒ แถวทั้งภายในและภายนอกพระราชวัง ให้ปิดประตูวังชื่อตะงา-นิ (Taga-ni) และโยดอ-ยุ (Yodaw-yu) (พิเคราะห์ความต่อไปที่อื่น ส่อว่าประตูที่ว่านี้อยู่ใกล้ท้องพระโรง) ทั้ง ๒ ประตู และจัดวางเครื่องราชบรรณาการของเจ้าประเทศราช กับทั้งของถวายของข้าราชการ (หัวเมือง) ไว้ข้างนอกตรงประตูนั้น

เสด็จออกมหาสมาคม

๑. ลักษณการเสด็จออกมหาสมาคมมีพรรณนาในที่อื่นว่า เจ้านายและข้าราชการเข้านั่งประจำที่ก่อนเสด็จออก พระมหาอุปราชต้องเสด็จเข้าไปที่หลังคนอื่น พอพระมหาอุปราชประทับที่แล้ว พระเจ้าแผ่นดินก็เสด็จออก

๒. พอได้เวลาพระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสี เสด็จจากพระราชมนเทียร มเหสีองค์อื่นกับทั้งเจ้านายผู้หญิงและนักสนมตามเสด็จเป็นกระบวรมานั่งตามตำแหน่งของตน เจ้าพนักงานเผย

พระทวารทอง พระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสีเสด็จออกประทับเหนือพระที่นั่งสีหาสน์ ขณะนั้นตีกลองสัญญา ๔ ใบ เจ้านายและข้าราชการทั้งปวงถวายบังคมพร้อมกัน

๓. เสด็จออกแล้วจึงเบิกประตูตะงา–นิและประตูโยดอ–ยุ ขนของเครื่องราชบรรณาการของเจ้าประเทศราชและข้าราชการหัวเมือง เข้าไปตั้งถวายในท้องพระโรง

๔. เจ้านายกับขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งเป็นพนักงานอ่านประกาศพระนาม ก็เดินเข้าไปยืนตรงหน้าพระที่นั่ง แล้วอ่านพระนามพระเจ้าแผ่นดินกับพระนามพระอัครมเหสี

ยกตัวอย่างพระนามพระเจ้ามินดงว่า ศิริ ปวร วิชย นันทยสบัณฑิต มหา ธัมม ราชาธิราช พระนามพระอัครมเหสีพระเจ้ามินดงว่า ศิริ ปวร มหาราเชนทาธิบดี รตน เทวี

พระนามพระมเหสีของพระเจ้ามินดงอีก ๓ องค์นั้นว่า

ศิริ ติลก มหา รตน เทวี องค์ ๑

ศิริ มหา รตน มงคล เทวี องค์ ๑

ศิริ รตน สุสันต เทวี องค์ ๑

พระนามพระเจ้าสีป้อนั้นว่า ศิริ ปวร วิชย นันท ยสติลก (Yathatilawka) ธิบดี บัณฑิต มหา ธัมม ราชาธิราช

พระเจ้าสีป้อมีแต่พระอัครมเหสีพระองค์เดียว พระนามพระนางสุพยาลัตอัครมเหสีว่า ศิริ ปวร ติลก มงคล มหา รตนเทวี ดังนี้

เมื่อประกาศแล้วผู้อ่านม้วนคำจารึก (พระสุพรรณบัฏ)

ถวายต่อพระหัตถ์ทรงรับใส่ไว้ในหีบทอง ส่วนตัวผู้อ่านกราบถวายบังคมแล้วถอยออกไปอยู่ตามตำแหน่งเฝ้า

๕. นะกันคอ (เห็นจะเป็นเจ้ากรมอาลักษณ์) อ่านบัญชีของทรงพระราชูทิศถวายมหาเจดีย์สถาน และสันคอขัน อ่านบัญชีของบรรณาการเจ้าประเทศราชและเจ้าเมืองถวาย แล้วพนักงานขนของนั้นไป

๖. ต่อนั้นลั่นฆ้องเงินเรียกว่า มงคล—เงวมอง๕ครั้ง และตีกลอง ๔ ใบเป็นสัญญา (ข้าเฝ้าถวายบังคม) แล้วเสด็จขึ้นเป็นเสร็จการพิธีราชาภิเษกเท่านี้

★ ★ ★

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย
วันที่ ๑๓ มีนาคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๓ เดือนนี้ ได้รับประทานทราบความทุกประการแล้ว

เรื่องพระราชมนเทียรที่ทำเป็นตึก เป็นอันญัติตกลงได้ว่ามีขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นประเดิม โดยกระแสพระราชดำริต้องกันกับที่เกล้ากระหม่อมคิดสงสัยว่าจะเป็นเช่นนั้น การอยู่เรือนไม้เข้าใจว่าสืบมาแต่อยู่ใต้ร่มไม้ แล้วก็ทำปะรำใบไม้และพะเพิงอยู่ตามสถานที่พอใจแทนต้นไม้ธรรมดา ที่อยู่ได้ภาย

ใต้ร่มไม้และพะเพิงก็เพราะอากาศร้อน อาศัยลมพัดโตรกเย็นสบายจึงพอใจอยู่ในฐานะอย่างนั้น ส่วนเรือนตึกนั้นเข้าใจว่ามาแต่เคยอยู่รูก่อน คือขุดดินอยู่ หรืออาศัยรูที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติเช่นถ้ำ แล้วภายหลังเอาดินและหินมาพูนพอกขึ้นอาศัยอยู่ภายในต่างรู ลักษณะอยู่รูนี้จะต้องเกิดขึ้นในประเทศที่อากาศหนาวก่อน เหมาะที่จะอยู่อย่างนั้นเพื่อความอบอุ่นแล้วก็เอาอย่างกันไปในประเทศต่างๆ ด้วยมิได้คำนึงถึงความอยู่สุข ตามที่กราบทูลนี้ออกจะเป็นทางไปนับได้ว่าเป็นลูกศิษย์ศาสตราจารย์คัลเลนเฟ่ล

ทีนี้จะกราบทูลเรื่องกรมรักษาพระองค์ ตามที่รับไว้ว่าจะทูลถวาย ทีแรกได้โปรดเข้าพระทัยเสียก่อนว่า กรมรักษาพระองค์กับทหารรักษาพระองค์นั้น เป็นคนละพวกทีเดียว กรมรักษาพระองค์นั้นไม่ต้องสงสัย ได้ตั้งมาแล้วแต่ครั้งกรุงเก่า แต่จะเป็นมาอย่างไรไม่ทราบ ในภายหลังที่สุดกรมรักษาพระองค์ได้แบ่งเป็น ๓ พวก ๖ กรม คือรักษาพระองค์ปืนทองปรายซ้ายขวา กรมรักษาพระองค์ปืนปลายหอกซ้ายขวา และกรมรักษาพระองค์ข้าหลวงเดิมใหม่ซ้ายขวา อันรักษาพระองค์ปืนทองปรายนั้น นัยหนึ่งเรียกว่ารักษาพระองค์เก่า คนในกรมนั้นจะสืบมาจากไหนไม่มีใครทราบ และที่ได้ชื่อว่ารักษาพระองค์ปืนทองปรายนั้นก็สืบไม่ได้ว่าใครตั้งให้แต่เมื่อไร ตัวปืนทองปรายเห็นมีพาดบันไดแก้วไว้ที่ใต้พระที่นั่งดุสิดาภิรมย์ดูเหมือน ๖ หรือ ๘ กระบอก ที่ปลายปาก

กระบอกทำเป็นปากมังกรมีอยู่สองกระบอก เห็นฝีมือทำจะไม่ต่ำกว่ารัชกาลที่ ๑ นอกนั้นก็ปากเป็นลำโพงบ้าง ปากเหมือนปืนใหญ่อย่างฝรั่งบ้าง ต่างกันเป็นคู่ ๆ ได้ไต่สวนว่าถือกันอย่างไร เขาบอกว่ามีท่าย่างสามขุม คนเคยถือยังมี จึงให้หาตัวมาทำให้ดู ที่ก็เป็นรำกระบี่กระบองนั้นเอง แล้วก็ถือไปอย่างเชิญพระแสงปืนตามเสด็จฉะนั้น รักษาพระองค์ปืนปลายหอกนั้นไต่สวนได้ความว่าเป็นเลกข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๔ ยกเข้ามาสมทบเมื่อเสวยราชสมบัติแล้ว แต่ทำไมจึงได้ชื่อว่ารักษาพระองค์ปืนปลายหอกก็ไม่ได้ความ และปืนปลายหอกก็ไม่เคยถือ ทำให้สันนิษฐานว่าทูลกระหม่อมจะพระราชทานชื่อให้ปรับเข้าคู่กันได้กับปืนทองปรายเท่านั้น รักษาพระองค์ข้าหลวงเดิมใหม่นั้น เป็นเลกข้าหลวงเดิมรัชกาลที่ ๕ ยกเข้ามาสมทบเมื่อเสวยราชสมบัติแล้ว แยบเดียวกับรัชกาลที่ ๔ แต่ไม่มีใครเอื้อเรื่องชื่อกรม เรียกกันเอาเองเพื่อความเข้าใจมาอย่างไรก็คงอยู่อย่างนั้น

หน้าที่ของกรมรักษาพระองค์ ได้ทำการรักษาพระราชมนเทียรที่ประทับ มีแผ้วกวาดจุดตะเกียงเลี้ยงนกหนูตุ๊กแกรดน้ำต้นไม้ ไม่มีท่วงทีว่าเป็นทหารเลย แม้ชื่อเจ้ากรมปลัดกรมรักษาพระองค์เก่า มีหลวงกันภัยยุบาทว์ หลวงราชเสวก และขุนอินทรปราสาท ขุนราชพิมาน เหล่านั้นก็มีความไปในทางรับใช้ในพระราชมนเทียร ไม่เป็นไปในทางทหารเลย แต่ตกมาถึงรักษาพระองค์

รัชกาลที่ ๔ ชื่อเจ้ากรมยังปรากฏเป็นคนรับใช้ในพระราชมนเทียรอยู่ คือหลวงอภิบาลภูวนาถ หลวงราชฤหรักษ์ แต่ปลัดกรมเป็นชื่อทหาร คือ ขุนอาจอัคนิกร และขุนอมรศักดาวุธ จะรอยจะทรงพระราชดำริตั้งให้มีชื่อขนายคายเดียว เป็นรักษาพระราชมนเทียรอย่างเก่าก็ได้ หรือพึ่งให้เป็นทหารตามชื่อกรมอันมีขึ้นก็ได้ฉะนั้นกระมัง ส่วนตัวเจ้ากรมปลัดกรมนายเวรกรมรักษาพระองค์นั้น แต่งตัวเข้าสมทบตำรวจแห่เสด็จหมดด้วยกัน แต่ตัวไพร่ไม่ปรากฏว่าได้สมทบแห่เสด็จ มีแต่ยืนยามประตูตามที่เคยทอดพระเนตรเห็นมาแล้ว การประจำหน้าที่รักษาพระราชมนเทียรนั้น ตามรูปการเป็นว่าขึ้นกันเป็นเวร แต่เปล่าความจริงถึงเวรใครก็เอาเงินมาให้นายนิดหน่อย นายจัดจ้างคนเข้าแทน คนแทนนั้นก็คือคนรักษาพระองค์นั้นเอง มิใช่คนสำส่อนเข้ามา เช่นตาหว่างอ้ายนวมอ้ายสิ่เหล่านั้นเป็นต้น พวกเหล่านั้นมันถือเอาพระราชฐานเป็นเรือนรับจ้างอยู่ประจำตาปีสีตาชาต คนเวรหนึ่งนับจำนวนด้วยร้อย นายเก็บเอาเงินมาจ้างคนนับแต่สิบประจำการ นายก็ได้กำไรเป็นผลประโยชน์แบบกินเลกอย่างเก่าอยู่ได้สบาย

ที่นี้จะกราบทูลถึงทหารรักษาพระองค์ คือว่าโปรดเกล้า ฯ ให้เกณฑ์เลือกเอาคนรักษาพระองค์ทั้ง ๖ กรม มีจำนวนจำกัด ส่งไปเข้ากองเกณฑ์หัดทหารอย่างยุโรป พวกนี้ไปขึ้นกรมทหารขาดจากกรมเดิมไปทีเดียว แต่ก็คงมีชื่อกรมทหารรักษาพระองค์ขึ้น

ทองปรายปลายหอกและข้าหลวงเดิมให้อยู่ตามเดิม แต่เขาตั้งนายควบคุมใหม่ คือพวกตาทิมตาพราหมณ์ซึ่งทรงรู้จักอยู่แล้ว พวกนี้ขึ้นอยู่ในบัญชีพระยาพิชัยสงคราม อำ เจ้ากรมปลัดกรมรักษาพระองค์จะล่วงไปบังคับอะไรไม่ได้มิได้ ทราบเกล้าว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ในกระบวนเสด็จพระราชดำเนิน ข้างหน้ามีทหารหน้าแห่ ข้างหลังมีทหารรักษาพระองค์แห่เป็นทหารหลัง ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ มีทหารมหาดเล็กขึ้น จึงให้ทหารมหาดเล็กแห่หลัง ยกทหารรักษาพระองค์ไปสมทบทหารหน้าแห่หน้า

ต่อมาจะมีเหตุอะไรขึ้นก็ไม่ทราบเกล้า โปรดเกล้า ฯ ให้เกล้ากระหม่อมจัดกรมรักษาพระองค์ทั้งที่เป็นทหารแล้วและยังมิได้เป็นทหาร รวมตั้งขึ้นเป็นกรมทหารรักษาพระองค์ หน้าที่รักษาพระราชมนเทียรนั้นกรมเด็กชารับไป ทีแรกเกล้ากระหม่อมก็โอนทหารรักษาพระองค์มาจากกรมทหารหน้าก่อน แล้วก็ชำระเรียกลูกหมู่รักษาพระองค์ทุกกรมเพื่อส่งเข้าเป็นทหาร แต่เวลานั้นที่อยู่มีแต่โรงแถวริมกำแพงถนนหน้าพระลาน จัดขึ้นไม่ได้เท่าไรก็เต็ม กำลังคิดขยับขยายหาที่อยู่ก็พอตั้งกรมยุทธนาธิการขึ้น เกล้ากระหม่อมย้ายจากหน้าที่ผู้บังคับการทหารรักษาพระองค์ไปเป็นเปมาสเตอเยเนราล กรมหมื่นนรุพงศ์เข้าทำการต่อ จับเอาวังหน้าเป็นที่ตั้ง จึงได้มีกรมทหารรักษาพระองค์ตั้งขึ้นเป็นกองใหญ่ได้ในกาลนั้น

เรื่องราวของกรมรักษาพระองค์ที่กราบทูลทั้งนี้เท่าที่รู้เห็น

หวังว่าคงเป็นประโยชน์ที่จะได้ทรงพิจารณาสันนิษฐานเอารูปได้แม้ไม่มากก็น้อย

ทหารล้อมวัง จำไม่ได้ว่ามีก่อนกรมหลวงประจักษ์ทรงจัดทหารหน้า ทหารช้างจำได้ แต่ทหารอื่น ๆ มีด จะลองสืบถามคนเก่า ๆ ต่อไป ได้ความประการใดจะกราบทูลให้ทรงทราบ

พอได้ยินตรัสถึงกฎมนเทียรบาลพม่าก็หยิ่ง เชื่อว่าจะเป็นประโยชน์ดีแก่เราเป็นแน่ และเชื่อเสียก่อนได้พิเคราะห์ทีเดียว ว่าวอนั้นเป็นคำพม่าแน่ คำพม่าเข้ามาปนอยู่ในภาษาไทยเห็นจะไม่น้อยตามที่รู้มา เช่น แง พม่าแปลว่า เล็ก ลูกแง ลูกเล็ก ถึก แปลว่า ใหญ่ โคถึก โคใหญ่

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

* * *

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๗

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

ในสัปดาหะนี้หม่อมฉันแปลกฎมนเทียรบาลพม่าส่งถวายเพิ่มเติมมาอีกตอน ๑ ว่าด้วย "ฐานาเทวี" กับ "ราชกุมารศักดิ์" การ

แปลอยู่ข้างลำบาก ด้วยนามศัพท์ภาษาพม่าถ้าเป็นภาษามคธ พม่าเขียนตัวอักษรตามเสียงของพม่า บางที่ต้องคลำอยู่นานๆ ที่ใช้ศัพท์พม่าก็ไม่เข้าใจ ลองหาอภิธานพม่าที่หอสมุดเมืองนี้ก็ไม่มี ได้แต่สังเกตความ การแปลจึงเสียเวลามาก

หม่อมฉันได้เขียนจดหมายไปถึงหญิงใหญ่ ว่าถ้าท่านจะเสด็จแปรสถานลงมาประทับที่หัวหิน ให้เชิญเสด็จประทับที่เรือนของหม่อมฉัน จดหมายที่มีไปสวนกันกับจดหมายของเธอที่บอกมาว่าได้ทูลเชิญเสด็จแล้ว หม่อมเจิมก็ได้มาบอกความอย่างนั้น คิดดูเรือนหลังที่หม่อมฉันอยู่ จะเป็นที่ประทับได้สบายดีกว่าที่ตำหนักทูลกระหม่อมชาย เพราะได้คิดทำฝากันลมและที่นั่งนอน เมื่อได้เคยอยู่หัวหินจนเข้าใจระดูของที่นั้นแล้ว ขนาดเรือนก็พอเหมาะมีทั้งห้องที่ท่านประทับ ห้องคุณโตและเจ้าหญิง และที่สำหรับหลานเล่นชั้นล่างด้วย ผู้ที่มาเขาบอกว่าในกรุงเทพฯ เวลานี้กำลังร้อนจัด เสด็จออกมาอยู่หัวหินเห็นจะสบายดี

ลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๓ หม่อมฉันได้รับแล้ว ในสัปดาหะนี้ไม่มีเรื่องอื่นที่จะทูล เห็นจะเป็นเพราะไปสาละวนยุ่งอยู่ในเรื่องตรวจกฎมนเทียรบาลพม่านั้นเอง จึงไม่มีเวลาที่หาเรื่องอื่น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

กฎมนเฑียรบาลพม่า (ต่อ)

ฐานาเทวี

๑. ตามราชประเพณีพระเจ้าแผ่นดินพม่าย่อมมีพระภรรยาเจ้า (เรียกในภาษาอังกฤษว่า (Queen) ๘ องค์ มียศหลั่นกันเป็น ๓ ชั้น คือ พระอัครมเหสีองค์ ๑ พระมเหสี ๓ องค์ พระชายา ๔ องค์)

๒. พระอัครมเหสีนั้นเรียกในภาษาพม่าว่า นัมมะดอ มิบุยะ ขยอง คยี่ กั้นเศวตฉัตรและประทับร่วมราชอาสน์กับพระเจ้าแผ่นดินได้องค์เดียวในเวลาออกงาน

๓. มเหสี ๓ องค์นั้น องค์หนึ่งเรียกว่า มยอ กนันดอ มิบุยะ มเหสีฝ่ายเหนือ องค์หนึ่งเรียกว่า อะเลนันดอ มิบุยะ มเหสีกลาง อีกองค์หนึ่งเรียกว่า อะนอกนันดอ มิบุยะ มเหสีฝ่ายตะวันตก กั้นกลดปักทอง

๔. พระชายา ๔ องค์นั้น องค์หนึ่งเรียกว่า มยอก สองดอ มิบุยะ เจ้าตำหนักเหนือ องค์หนึ่งเรียกว่า ตอง สองดอ มิบุยะ เจ้าตำหนักใต้ องค์หนึ่งเรียกว่า มยอกซเว เยสอง มิบุยะ เจ้าห้องทองเหนือ อีกองค์หนึ่งเรียกว่า ตองซเว เยสอง มิบุยะ เจ้าห้องทองใต้

๕. นักสนมมี ๒ ชั้นเรียกว่า มโยสา – ชั้น ๑ ยะวาสา – ชั้น ๑

๖. มเหสี ๔ องค์ (พระอัครมเหสี กับมเหสีอีก ๓ องค์) นั้น

ก) อยู่ในบริเวณพระราชมนเทียร ต่างมีห้องที่ประทับ (พระปรัศว์) ไม่ห่างกับที่พระเจ้าแผ่นดิน

ข) กั้นพระกลดและทรงรองพระบาทได้หน้าที่นั่ง

ค) พระภรรยาเจ้าองค์อื่น จะทูลพระเจ้าแผ่นดินต้องหมอบกราบ และต้องถวายบังคมพระอัครมเหสี

ฆ) พระมเหสีและเจ้านาย ถวายบังคมกันตามหลั่นยศ

ง) นางในจะออกนอกวังต้องทูลลา แต่พระมเหสีทั้ง ๔ สั่งเจ้ากรมสนม อะนอกดอ ให้อนุญาตนางในที่ขึ้นอยู่ในสำนักตนให้ออกนอกวังได้

๗. พระมเหสีทั้ง ๔ อยู่ประจำพระองค์ไม่มีเวร แต่พระชายานั้นกำกับนักสนม ผลัดกันเป็นยาม (Roster) ซ้ายและยามขวาเข้าเวรรับราชการ

ราชกุมารศักดิ์

ยศศักดิ์เจ้านายมีปรากฏในหนังสือกฎมนเทียรบาลที่ฝรั่งแปลแต่ว่าพระมหาอุปราชมีฉัตรทอง ๔ คันเป็นเครื่องยศ เจ้านายลูกเธอมีฉัตร ๒ คัน แต่ตรวจดูพลความในตอนกฎมนเทียรบาล ประกอบกับตอนว่าด้วยเรื่องพงศาวดารในรัชกาลพระเจ้ามินดง (พ.ศ. ๒๓๙๕ – ๒๔๒๑) ดูเค้าเงื่อนคล้ายกับในกฎมนเทียรบาลเก่า

ของไทย ว่าเจ้านายแต่ละองค์มีพระนาม ๓ ประเภท

ประเภทที่ ๑ พระนามที่เรียกกันมาแต่ยังทรงพระเยาว์ เช่น พระเจ้ามินดงทรงพระนามเดิมว่า "มองลวิน" พระเจ้าสีป่อพระนามเดิมว่า "มองปุ" เป็นต้น ทำนองเดียวกับ "พระองค์ทับ" หรือ "พระองค์มั่ง" ของเรา

พระนามประเภทที่ ๒ เป็นราชทินนาม (จะจารึกในพระสุพรรณบัฏหรืออย่างไรไม่กล่าว) พระองค์ชายมักลงท้ายว่า "ธรรมราชา" พระองค์หญิงมักขึ้นต้นว่า "ศิริ" ลงท้ายว่า "เทวี" เป็นแบบ ได้คัดมาลงไว้ในนี้พอเป็นตัวอย่าง

พระนามพระองค์ชาย

มหาสุธรรมราชา (องค์นี้เป็นน้องยาเธอและได้เป็นพระมหาอุปราชของพระเจ้ามินดง)

ศิริธรรมราชา

ศิริมหาธรรมราชา (เป็นลูกเธอองค์ใหญ่ของพระเจ้ามินดง)

มหาสุศิริธรรมราชา

ศิริมหาสุธรรมราชา

สุธรรมมหาธรรมราชา

พระนามพระองค์หญิง

ศิริกัญจนเทวี

ศิริยทเทวี

ศิริศักดิ (Seikta) เทวิ

ศิริสุนันทาเทวิ

ศิริรัตนมงคลเทวิ

ศิริสุปปผ (Pappa) เทวิ (คือสุพยาลัต)

ศิริสุรัตนเทวิ

ตั้งพระนามเดียวซ้ำกันกว่าองค์หนึ่งก็มี การเฉลิมพระนามลูกเธอนั้นทำในพิธิเจาะหู ทำที่ท้องพระโรงเป็นการเต็มยศและทำขวัญคล้ายพิธิโสกันต์ของไทย ลูกวังหน้าก็ทำที่วังหน้าทำนองเดียวกัน

พระนามประเภทที่ ๓ นั้น คือพระเจ้าแผ่นดินโปรด ฯ ให้เจ้านายองค์ใด "กิน" เมืองใด ก็เอาชื่อเมืองนั้นเรียกเป็นพระนามเช่นพระเจ้าแผ่นดินพม่าที่เรียกพระนามในพงศาวดาร ว่าพระเจ้าสารวดี (สาวัตถี) ก็ดี พระเจ้าพุกาม (Pagan) ก็ดี พระเจ้ามินดงก็ดี พระเจ้าสีป่อก็ดี ล้วนเรียกตามนามเมืองที่ได้กินเมื่อก่อนเสวยราชย์ทั้งนั้น ที่เรียกว่า "กินเมือง" หมายความต่างกันกับ "ครองเมือง" กินเมือง - คือได้ส่วยสาอากรที่เกิดในเมืองนั้นเป็นผลประโยชน์ แต่ส่วนพระองค์คงอยู่ในราชธานี ครองเมือง - ต้องออกไปประจำบังคับบัญชาการอยู่ที่เมืองนั้น พระนามประเภทที่ ๓ นี้ก็เห็นจะได้พระราชทานพร้อมกับราชทินนามในงานเจาะหูนั่นเอง

ประเพณีให้กินเมือง พม่าใช้กว้างขวางมาก พระมเหสี พระมหาอุปราช เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ๆ ได้กินเมืองทั้งนั้น รองลงมาถึงชั้นนักสนมและขุนนางชั้นรองก็ได้กินบ้านส่วย พึ่งมาเปลี่ยนประเพณีในรัชกาลพระเจ้ามินดง เมื่อเสียหัวเมืองข้างใต้ไปเป็นของอังกฤษหมด จึงตั้งภาษีขึ้นใหม่เรียกว่า "สัสเมธะ" เก็บเงินรายตัวราษฎรโดยอัตราสิบชักหนึ่งตามที่ทำมาหาได้ เอาเงินมาแจกเบี้ยหวัดแทนส่วย ถึงกระนั้น พระอัครมเหสีและพระมหาอุปราชก็ยังกินเมืองอยู่อย่างเดิม

* * *

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๐ เดือนนี้ ได้รับประทานทราบความแล้ว พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้าที่ทรงพระเมตตาตรัสตักเตือนให้คิดบำรุงร่างกายในเมื่อพ้นจากงาน เป็นธรรมดาอยู่เอง เมื่อพ้นจากแอกแล้วก็จะเที่ยวไปหาหญ้าน้ำกินตามที่พึงใจ เป็นการบำรุงร่างกายไปในตัว ได้กำหนดแล้วจะออกเที่ยวในวันที่ ๒๕ เดือนนี้ ในที่ใกล้ๆและในเวลาอันสั้นก่อน เพราะยังมีภาระพะวงหลังอยู่ลายพระหัตถ์ซึ่งเคยประทานไปด้วยเมล์วันจันทร์ ควรงดตั้งแต่วันจันทร์

ที่ ๒๕ เดือนนี้ไป จนกว่าจะได้ทรงรับหนังสือเกล้ากระหม่อมกราบทูลมาเมื่อกลับถึงบ้านแล้ว

พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ที่ทรงพระเมตตาโปรดตั้งพระทัยจะทรงแปลกฎมนเทียรบาลของพม่าประทาน เป็นสิ่งที่น่ารู้ยิ่งหนัก ในภาคราชาภิเษก ซึ่งทรงพระเมตตาแปลส่งประทานไปกับลายพระหัตถ์วันที่ ๒๐ นั้น อ่านได้ความพอใจเป็นอันมาก เห็นว่าของเขาเป็นหลักฐานดีกว่าของเรา พิจารณาหลักแห่งการราชาภิเษกก็เห็นว่ามีองค์สองเท่านั้น คือรดน้ำยกตำแหน่งพระราชาถวายประการหนึ่ง กับขึ้นพระแท่นราชอาสน์มุขมนตรีเฝ้ารับรองพระองค์ว่าเป็นพระราชาแห่งตนอีกประการหนึ่ง การกระทำของพม่ามีเท่าที่ว่านี้จึงว่าดี ของเราติดจะฟั่นเฝือเลอะเทอะ ได้จดบันทึกความสำนึกในใจในพิธีราชาภิเษกของพม่า ถวายมาทอดพระเนตรด้วยแล้ว

ขอประทานกราบทูลรายงานการค้นคว้าต่อไป ได้พบคำที่เราใช้ว่า "ปราบดาภิเษก" เข้าโดยบังเอิญ ด้วยหาคำซึ่งฝรั่งเขาเรียกว่า "Accession" อาจารย์ทางสันสกฤตเขาจะให้คำสันสกฤตว่ากะไร จึงพบ เขาให้คำแปล "Accession of the throne" ว่า "ราชฺยปฺราปฺติ" ให้เกิดสะดุ้งใจด้วยคำที่เราใช้ว่า "ปราบดาภิเษก" นั้น มีความเข้าใจกันว่ามีการปราบปรามฆ่าแกงกันอยู่ในนั้น จึงหันไปค้นหาคำ "ปฺราปฺต" อีกทอดหนึ่ง ได้คำแปลว่าได้ว่าถึง

"ปราบดาภิเษก" ก็แปลว่าได้รับอภิเษกเท่านั้นเอง ไม่มีฆ่าแกงอะไรอยู่ในนั้นเลย เหมือนคำว่า "พิธีประถมกรรม" เราก็เข้าใจกันว่ามีฆ่าอยู่ในนั้นเหมือนกัน แต่ที่จริงเปล่าเลย ประถมกรรมแปลว่าทำเบื้องต้นเท่านั้น คำนี้ใช้ในพิธีทุกอย่าง มีพิธีคชกรรมเป็นต้น จัดเป็น "ประถมกรรม" "มัธยมกรรม" และ "อุดมกรรม" เห็นจะเป็นพิธีอย่างน้อยอย่างกลางและอย่างใหญ่

ขอบ พระเดช พระคุณ ที่ทรง พระเมตตาโปรด ส่ง รูป ฉา ยา ลักษณ์แห่งเรือ "เอมเปรสส์ ออฟ บริเตน" ไปประทาน ทำให้รู้สึกได้คิดขึ้นมาว่ามันมีขนาดใหญ่โตเพียงไร พวกมาเที่ยวกับเรือนั้นเห็นเข้าไปเดินเกะกะอยู่ในพระบรมมหาราชวังณกรุงเทพฯ มากมาย

ขอบพระเดชพระคุณ ที่ทรง พระเมตตาโปรด ตรัสบอก เรื่อง พระพุทธไพรีพินาศเพิ่มเติมประทานไป จะได้เก็บความที่รู้ทั้งหมดบอกสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ไปให้ทราบ โดยที่ท่านอยากทราบเก๋งที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์นั้น เกล้ากระหม่อมนึกไม่ได้ว่าได้เห็นกำลังทำ เห็นเสร็จเรียบร้อยอยู่แต่ไหนแต่ไรมาแล้ว วิหารเก๋งทางวิหารพระศาสดานั้นดอกที่เห็นทำค้าง

ข่าวกรุงเทพ ฯ มีแต่พระองค์เจ้าปฤษฎางค์สิ้นพระชนม์ ก็ไม่ประหลาดอะไร พระชนมายุเธอล่วงไปถึง ๘๔ ปีแล้ว ที่อยู่มาได้ก็เป็นบุญลาภหนักหนาแล้ว ได้นำพระศพไปก่อประจุไว้ที่วัดคฤหบดีรอการพระราชทานเพลิง

เมื่อวันที่ ๑๒ หญิงมารยาตรนำขันถมกับลายพระหัตถ์ ซึ่งทรงแสดงพระประสงค์ให้ทำหย่องรองไปให้ ไม่ยากอะไร เกล้ากระหม่อมเคยทำมาแล้วแก่ของหลวง ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ทำส่งไปพระราชทานเจ้าฝรั่งเห็นจะเป็นมกุฎราชกุมารอิตาลีเมื่ออภิเษกสมรส หย่องนั้นจำต้องทำด้วยไม้ดำ จะได้ดูเลวส่งขันให้เห็นเป็นของสำคัญขึ้น จะทำด้วยงาหรือเงินไม่ได้ มันจะสุกใสข่มให้เห็นขันดำพ่าพ่าเลวลง ได้ให้ทำอยู่แล้ว และได้จัดให้ทำหีบมีนวมข้างใน เป็นที่เก็บขันอย่างเรียบร้อยด้วย จะแล้วเสร็จในวันที่ ๒๐ เมษายน ทันกำหนดที่ต้องพระประสงค์

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บันทึกความสำนึกในวิธีราชาภิเษกแบบพม่า

พิจารณาตำราสถาปนาพระจ้าแผ่นดินแบบของพม่า ได้ความพอใจเป็นอันมาก ด้วยเขาทำการแบ่งเป็นส่วนดี ทำพิธีเป็นสองภาคต่างวารต่างฤกษ์กัน คือพิธีรับราชาภิเษกภาคหนึ่ง และพิธีเถลิงพระแท่นสิงหาสน์อีกภาคหนึ่ง

ภาคราชาภิเษก ทำณโรงพิธี (ต้องกับที่มีในพระบาลีเรียกว่ามณฑป คือ ปะรำเครื่องสด) อันปลูกขึ้นจำเพาะการที่ภายนอกพระราชฐานชั้นใน แห่เสด็จออกไปสู่โรงพิธี เริ่มงานด้วยทรงสนานพระกายก่อน เข้าใจว่ามีความหมายเพื่อทำพระกายให้บริสุทธิ์ก่อนเข้าพิธี ดุจพราหมณ์ทำอาตมศุทธิเริ่มก่อนทำพิธีใด ๆ ฉะนั้น สรงแล้วจึงเสด็จขึ้นประทับบนอะไรอันหนึ่งซึ่งจะว่าเสียว่าตั่ง พราหมณ์ ๘ คนถวายอภิเษก เป็นพระราชาแล้วเป็นเสร็จการ แห่เสด็จกลับเข้าพระราชมนเทียร

ภาคเถลิงพระแท่นสิงหาสน์ ทำในพระราชมนเทียร เสด็จออกประทับพระแท่นสิงหาสน์พร้อมด้วยพระอัครมเหสี พระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งในกรุงและหัวเมืองเฝ้า อาลักษณ์อ่านพระสุพรรณบัฏประกาศพระนามแล้วถวาย ทรงรับพระสุพรรณบัฏแล้ว พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายเครื่องสักการะ เจ้าประเทศราชถวายเครื่องบรรณาการ เสร็จแล้วเสด็จขึ้นเป็นเสร็จการ

จะอธิบายลักษณะพระราชมนเทียรของพม่า ตามที่ผู้บันทึกเรื่องนี้ได้เคยไปเห็นมาที่เมืองมัณฑเล ซึ่งหวังว่าจะช่วยให้ผู้อ่านตำราราชาภิเษกของพม่าได้เข้าใจดีขึ้น คือที่ประทับเสด็จออกนั้นตั้งคาบอยู่กับฝาด้านหน้าพระที่นั่งซึ่งตรงนั้นมีช่องพระทวารสูง พระแท่นอยู่นอกพระที่นั่งที่บแนบกับหน้าพระทวาร หลังพระทวารมีบันได

ขึ้นทางภายในพระที่นั่ง เวลาจะเสด็จออกนั้นเผยพระทวารก่อน แล้วเสด็จขึ้นบันไดออกพระทวารถึงพระแท่นเสด็จประทับทีเดียว ที่พระบรมวงศานุวงศ์ และ ข้าทูลละอองธุลี พระบาท เฝ้านั้น ทำเป็นศาลาสามหลังปลูกเรียงกันอยู่หน้าพระที่นั่ง แต่ไม่ติดกับพระที่นั่ง ในสถานที่เสด็จออกนั้นมีกำแพงกั้นล้อมเป็นขอบเขต มีช่องประตูเข้าออก ท่าทางคล้ายที่เสด็จออกมุขเด็จพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทของเรานี้

สิ่งที่น่าสนใจในตำราราชาภิเษกของพม่ามี

๑) พระราชยานซึ่งทรงเสด็จออกไปโรงราชพิธีนั้นเรียกว่า "วอ" ทำให้รู้ขึ้นว่าคำ วอ นั้นเป็นคำพม่า แต่ว่าสังเกตลักษณะไม่ใกล้กับวอของเราเลย ดูจะใหญ่โตมาก เพราะมีนางขึ้นนั่งบนนั้นได้อีกถึง ๔ คน

๒) นาง ๔ คนซึ่งขึ้นบนวอไปด้วยนั้น จะเป็นผู้ที่รับอภิเษกเป็นพระมเหสีด้วยกระมัง

๓) พราหมณ์ ๘ คนที่ถวายน้ำมนตร์นั้น เห็นจะไม่จำเป็นว่าต้องถวาย ๘ ทิศ จะเป็นแต่กำหนดคณะพราหมณ์เท่านั้นก็ได้ เช่นพราหมณ์ที่ไปขอประทานช้างแต่พระเวสสันดรก็กล่าวว่า ๘ คน

๔) "ปะเยียตปัน" ที่ว่าเป็นดอกไม้วิเศษ ซึ่งพราหมณ์ทั้ง ๘ ถวายพร้อมด้วยน้ำมนตร์นั้น เห็นจะไม่พ้นใบมะตูมไปได้

๕) ใช้เศวตฉัตรตั้งข้างสิงหาสน์ถึง ๘ คัน ใกล้มาทางเครื่องอภิรมจัดเป็นสำรับทางเรา เหนือสิงหาสน์นั้นกั้นเศวตฉัตรไม่ได้ เพราะพระแท่นติดแนบกับพระทวาร

วันที่ ๑๗ มีนาคม ๒๔๗๗

นริศ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๔๗๗

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๑๖ ทรงพระเมตตาโปรดประทานคำแปลกฎมนเทียรบาลพม่า ตอนฐานาเทวี กับกุมารศักดิ์ เป็นตอนต่อราชาภิเษกไปนั้น ได้รับประทานแล้ว เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า วันนี้จะทูลลาไปเที่ยว จึงเขียนหนังสือตอบถวายเสียให้สิ้นเชิง

กฎมนเทียรบาลคราวหลังนี้ มีข้อที่จับใจอันจะพึงจดบันทึกได้น้อย ได้จดถวายมานี้แล้ว

เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ที่ทรงพระเมตตาโปรดอนุญาตให้อาศัยตำหนักที่หัวหิน แต่รู้สึกว่าไกล จะหอบกันไปอยู่

ไม่กี่วันกลับเห็นเป็นลำบาก เอาไว้ออกไปทีหลัง เมื่อมีโอกาสได้อยู่นานด้วยไม่มีภาระถ่วงหลังจึงจะไปอยู่

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

บันทึกข้อที่น่าใส่ใจในกฎมนเทียรบาลของพม่า

(ภาค ๒)

๑) พระมหาอุปราชมีฉัตรทอง ๔ คันเป็นเครื่องยศนั้น ฉัตรสี่คันคงเดินสี่มุมยาน อย่างกรรชิงของเรา ส่วนลูกเธอที่มีฉัตรแต่ ๒ คันนั้น คงเดินนำยานซ้ายขวาข้างละคัน

๒) พระนามพระองค์เจ้าชายซึ่งมี "ธรรมราชา" เป็นหลักนั้น เจ้าแห่งเมืองเราซึ่งมีพระนามธรรมราชา โดยมากครองเมืองสุโขทัยนั้น น่าจะเกี่ยวข้องเป็นแบบมาทางพม่า

๓) พระนามพระองค์เจ้าหญิง ซึ่งตั้งต้นด้วยคำ "ศิริ" นั้น คงจะรับอย่างมาแต่ประเทศอินเดียภาคใต้ ซึ่งเขาใช้คำ "ศิริ" นำชื่อทั้งปวงอันประสงค์ให้สูงขึ้น เช่น "ศิริสูรย" "ศิริอินทร" เป็นต้น อย่างเดียวกับเรานำด้วย "พระ" ซึ่งเป็นแบบเขมร

วันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๔๗๗

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๖ เมษายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ขอประทาน กราบทูลรายงานว่า เกล้ากระหม่อม กลับมา ถึงบ้านแล้ว ไปเที่ยวไหนไม่รอดร้อนเต็มที แม่โตเอาอ้ายบุญเรือง (แขกลิงค์) ตามไปเที่ยวกรุงเก่า กลับมาก็เป็นบ้าไปเสียแล้ว ให้มีแต่ความกลัว ที่บ้านเวลานี้กำลังร้อยฉัตรดอกไม้กันชุลมุน เพื่อจะนำไปถวายบูชา พระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่ปฐมบรมราชานุสรณ์เย็นวันนี้

เกล้ากระหม่อมได้ตัดรูปที่เขาลงหนังสือพิมพ์มาถวาย สะดุดใจที่รูปข้างบน เขาว่าเป็นประตูสะพานหัน แต่เห็นไม่ใช่เลย ประตูที่มีหอรบข้างบนเช่นนั้นในกรุงเทพ ฯ ไม่มี เท่าที่จำได้มีแต่ที่นครราชสีมากับสงขลา รูปนี้คล้ายประตูที่สงขลา แต่ว่ากำแพงมิได้ก่อด้วยหินก้อน ๆ จึงเป็นอันว่าไม่ใช่สงขลา ที่นครราชสีมาจำได้แต่ประตูชัย แต่ที่ประตูนั้นหอรบเป็นไม้หลังคาเป็นทรงไทยคฤหสามตอน ประตูด้านอื่นจำไม่ได้ ตัดถวายมาเพื่อพึ่งฝ่าพระบาททรงพยากรณ์ ที่เขาลงรูปเทียบไว้อีกสองรูปนั้น ด้วยเขาเข้าใจว่าถนนที่ปรากฏในรูปบนนั้นเป็นถนนมหาชัยภายในกำแพง แต่เกล้ากระหม่อมดูกำแพงเห็นเป็นด้านนอกไม่ใช่ด้านใน นึกถึงนครราชสีมานึกไม่ได้ว่าถนนริมกำแพงที่มีตึกกว้านร้านตลาดมีที่ตรงไหน นึกได้แต่ใน

ถนนที่ตรงเข้าไปสู่ประตูชัยก็เป็นตึกกว้านทั้งสองฟาก ที่มีท่อน้ำใช้อยู่กลางถนนนั้นแหละทำให้หน้าตาเป็นนครราชสีมาอยู่มาก

ที่กราบทูลมาแล้วในเรื่องกรมรักษาพระองค์เห็นจะผิดพลาดอยู่มาก เพราะนานแล้วหลงลืมไป เจ้ากรมรักษาพระองค์ปืนปลายหอกที่ทูลว่าหลวงอภิบาลภูวนาถกับหลวงราชคฤหรักษ์นั้น ชื่อหลังเอาเข้าปรับผิดคู่ คู่ของเขาคือขุนผดุงสิตลาอาสน์ ขุนราชคฤหรักษ์เป็นขุนพิเศษในกรมรักษาพระองค์ปืนทองปราย ชื่อเจ้ากรมรักษาพระองค์ปืนปลายหอกคู่ด้วยหลวงอภิบาลภูวนาถนั้นยังนึกไม่ออก ชื่อขุน ๆ หลวง ๆ ร่วง ๆ ในกรมรักษาพระองค์นึกได้มาก แต่ปรับเข้ายังไม่ถูก นึกได้ขุนสุดกระบวรรบกับขุนจบกระบวรยุทธ์คู่หนึ่งอยู่ในกรมรักษาพระองค์ปืนปลายหอก ว่าเป็นนายทหาร ดูชื่อก็สมเช่นนั้น แต่ผู้ดำรงศักดิ์อันนั้นที่เกล้ากระหม่อมพบก็ไม่เคยคุมทหาร แปลว่าเป็นใหม่ แต่เมื่อมีตำแหน่งนายทหารอยู่ก็นำไปให้เห็นว่าได้เคยจัดเป็นทหารมาแล้วก่อนเกณฑ์ส่งไปหัดอย่างยุโรป นึกได้ตงิด ๆ ดูเหมือนหนังสือฝรั่งแต่งเรื่องเมืองไทยฉบับใดฉบับหนึ่งในยุครัชกาลที่ ๔ มีรูปสถานที่ต่าง ๆ เช่น กรงนกและหอนาฬิกาเป็นต้นนั้น ดูเหมือนรูปหนึ่งมีทหารอยู่ในนั้น ท่วงทีเป็นทหารครั้งนโปเลียนโบนาปาต ถ้าไม่ใช่ฝันแล้วทหารนั้นจะต้องเป็นทหารรักษาพระองค์ปืนปลายหอกชั้นเดิม อนึ่งตามที่กราบทูลมาก่อนว่าเขามาทำท่าปืน

ทองปรายให้ดูเหมือนกระบิกระบองนั้น คิดต่อมาเห็นว่าจะเป็นการที่เขาหลอก ไม่เห็นมีมูลอะไรที่จะพึ่งมีท่าทาง

พระยาอัพภันตร์ กับ พระยาสุรนาถ (เทิ่ง) ตายแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

*　　*　　*

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๖ เมษายน ไปรษณีย์เอามาส่งวันที่ ๘ เวลาเช้า พออ่านแล้วจะกลั้นอยู่ไม่ได้ด้วยชื่นใจ จึงลงมือร่างจดหมายฉบับนี้ในเช้าวันนั้น ทั้งรู้ว่าจะส่งไม่ได้ต่อวันศุกร์ที่ ๑๒ ก่อนกำหนดส่งวันจันทร์ตามเคย

ตั้งแต่หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ตรัสบอกว่าจะเสด็จไปเที่ยวประพาส อย่าให้เขียนจดหมายไปในระหว่างนั้น จนกว่าจะตรัสมาให้ทราบว่าเสด็จกลับแล้ว ก็หยุดเขียนมารู้สึกอ้างว้างรำคาญอยู่บ้าง ถึงกระนั้นก็ยินดีที่ทราบว่าเสด็จแปรสถานเที่ยวเตร่บำรุงพระองค์ แต่ไม่ได้ตรัสมาให้ทราบว่าจะเสด็จไปทางไหน ปรึกษา

ทายกันกับลูกก็เห็นกันต่าง ๆ ต่อมาได้เห็นในหนังสือพิมพ์ Bangkok Times ว่าเสด็จไปบางปอินก็เห็นเหมาะดี เสียแต่ผิดฤดูคงจะร้อนจัด ตามลายพระหัตถ์ก็ปรากฏว่าเป็นอย่างคาด ฤดูร้อนทางข้างเหนือใช้ไม่ได้ทีเดียว ได้แต่ลงข้างใต้ ถึงแรกฤดูฝนทางบางปอินก็ไม่ดีเพราะมักมีพายุจัด ถ้าจะเสด็จเที่ยวอีกต่อไป ขอทูลแนะนำให้เสด็จทางข้างใต้ หัวหินเป็นเหมาะดี ถ้าต่อไปถึงเดือนมิถุนายน มณฑลนครศรีธรรมราชเป็นดี

บุญเรือง แขกกลิงค์ไปเกิดเสียจริตนั้น หม่อมฉันรู้สึกสงสารหวังใจว่าจะรักษาหายได้ ดูมันสามิภักดิ์ดีอยู่ ควรคุณโตจะรักษาเอาไว้ใช้สอยต่อไป

รูปในหนังสือพิมพ์ตัดที่ประทานมานั้น หม่อมฉันทูลถวายอธิบายได้ รูปบนที่เป็นประตูมีหอรบนั้น คือประตูเมืองสงขลาด้านริมทะเลสาบ นอกประตูมีตลาดและบ่อน้ำจืดรายไปตามถนน เป็นของสร้างครั้งรัชกาลที่ ๓ มีอยู่ในเรื่อง "จดหมายหลวงอุดมสมบัติ" รูปที่ ๒ ที่อยู่กลางเป็นรูปประตูยอดนั้น ประตูสะพานหันจริง สร้างในตอนต้นรัชกาลที่ ๕ คราวเดียวกับประตูท่าขุนนาง ประตูมีหอรบข้างบนที่มีในกรุงเทพฯ หม่อมฉันสันนิษฐานว่าประตูพระบรมมหาราชวังด้านใต้จะเก่าก่อนเพื่อน เป็นของสร้างขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๒ (ดูเหมือนจะยังคงรูปอยู่จนบัดนี้) ได้แบบมาแต่เมืองจีนหรือเมืองญวน ถึงรัชกาลที่ ๓ จึงสร้างประตูเมืองมีหอรบอยู่ข้างบนเช่นนั้น และ

ใช้แบบนั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๔ หม่อมฉันยังจำ "ประตูใหม่" ที่มาแก้เป็นประตูสามยอดได้อยู่ เพราะบ้านอยู่ริมประตูนั้น ประตูมีหอรบที่สร้างตามหัวเมืองนอกจากเมืองสงขลา มีเมืองนครราชสีมากับเมืองจันทบุรี สงสัยว่าเมืองราชบุรีและเมืองกาญจนบุรีก็มีด้วย แต่ ๒ เมืองข้างหลังนี้จำไม่ได้แน่ เห็นว่าเป็นของสร้างครั้งรัชกาลที่ ๓ ทั้งนั้น

ชื่อข้าราชการในกรมรักษาพระองค์ที่เป็นคู่กับหลวงอภิบาลภูวนาถนั้น คือ หลวงราชวรานุรักษ์ หม่อมฉันเคยรู้จักคน ๑ ชื่อเหรา เป็นลูกพระยาพิษณุโลก (พุ่ม) ดูเป็นชื่อสมัยรัชกาลที่ ๔ ทั้งคู่ เช่นเดียวกันกับขุนผดุงสิตลาอาสน์ ขุนราชคฤหรักษ์ ชื่อตามทำเนียบเดิมเห็นจะมีแต่หลวงกันภยุบาทว์ หลวงราชเสวก

รูปทหารไทยแต่งอย่างฝรั่ง ที่ท่านเคยทรงเห็นในหนังสือฝรั่งแต่งเรื่อง ๑ อันมีรูปหอนาฬิกาอยู่ด้วยนั้น หม่อมฉันก็ได้เคยเห็นและได้พิจารณาสมุดเล่มนั้น ดูเหมือนจะทูลเรื่องได้ เดิมเมื่อตอนปลายรัชกาลที่ ๒ อังกฤษให้ หมอ ยอน ครอเฟิด (John Craufurd) ที่เราเรียกกันว่า "การผัด" เป็นทูตเข้ามาด้วยเรือรบ มีทหารแขกอินเดียที่ฝรั่งจัดขึ้นเรียกว่า ทหารสิปอย (Sepoy) มารักษาตัวประดับเกียรติยศด้วย เมื่อครอเฟิดกลับไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดฯ ให้จัดทหารไทยเอาอย่างพวกสิปอยขึ้นพวก ๑ ไทยเราเรียกว่า "ทหารสีป่าย" หม่อมฉันสันนิษฐานว่า

คนที่เป็นทหารสีป่ายนั้น เห็นจะเอามาจากพวกรักษาพระองค์นั้นเอง และเข้าใจต่อไปว่าคงจะเป็นมูลที่ทูลกระหม่อมทรงจัดทหารรักษาพระองค์พวกตาหว่าง ในรัชกาลที่ ๒ นั้นยังไม่มีฝรั่งมังค่า ถ้ามีครูก็คงจะเป็นแขกอินเดีย จึงเห็นว่าทหารสีป่ายชั้นเดิม เห็นจะไม่ได้ฝึกหัดอย่างฝรั่งเท่าใดนัก หมดคดีที่จะทูลสนอง คราวนี้ถึงส่วนที่จะทูลเสนอต่อไป

หม่อมฉันกำลังอ่านหนังสือเรื่อง ๑ เรียกว่า Pageant of Asia. Dr. Kenneth Saunders ในมหาวิทยาลัย Cambridge แต่งขึ้นใหม่ อธิบายอริยธรรมของอินเดีย จีน และญี่ปุ่น ได้ความรู้ที่สงสัยมาช้านานข้อ ๑ คือเมื่อไม่ช้ามานัก พนักงานตรวจค้นโบราณวัตถุสถาน เขาไปขุดค้นเมืองโบราณแห่ง ๑ ทางตะวันตก อยู่ใกล้แม่น้ำอินดุส (หรือสินธู) พบเมืองโบราณแต่ดึกดำบรรพ์ ก่อนสมัยพวกอาริยัน ได้สิ่งของต่างๆ ในซากเมืองนั้นหลายอย่าง อย่างหนึ่งคือรูปลึงค์ อันเป็นเจดิยวัตถุของมนุษย์พวกนั้นมีเรียรายอยู่เป็นอันได้หลักฐานว่าการบูชารูปลึงค์ พวกชาวอินเดียชั้นก่อนประวัติศาสตร์บูชากันมาแล้วช้านาน เป็นแต่พวกฮินดูรับคติเดิมมาแก้ไขให้เข้ากับศาสนาฮินดูจึงเกิดมีศิวลึงค์ ความที่กล่าวนี้ยุติต้องกับหนังสือที่นายสีบรุคแต่ง ว่าได้ไปพบพวกมนุษย์ที่อยู่กลางทวีปอาฟริกาบูชารูปลึงค์เป็นเจดิยวัตถุ ดูเหมือนหม่อมฉันจะได้เคยทูลไปแล้วแต่ก่อน จึงนับว่าเป็นความรู้ที่ได้ใหม่อีกเรื่อง ๑

ในคราวนี้หม่อมฉันส่งกฎมนเทียรบาลพม่ามาถวายอีกตอนหนึ่ง ว่าด้วยพระราชานุกิจอย่าง ๑ กับขนบธรรมเนียมในพระราชสำนักอีกอย่าง ๑ และยังมีเรื่องที่จะส่งถวายต่อไปอีก ๒ คราวจึงจะหมด ที่จริงหม่อมฉันได้แปลเสร็จแล้วตลอดเรื่อง แต่นึกว่าถ้าส่งมาถวายในคราวเดียวทั้งหมด จะลำบากในการทรงพิจารณา สู้แยกส่งมาเป็นตอน ๆ ไม่ได้

หม่อมฉันหวังใจว่าทั้งพระองค์ท่านและสมาชิกจิตรพงศ ที่ไปตามเสด็จ จะได้ความสุขสบายเป็นกำไรกลับมาด้วยกันทั้งหมด พวกหม่อมฉันอยู่ที่นี่ก็มีความสุขสบายดีอยู่ด้วยกัน เวลานี้ให้หลานหญิงแมวกับหญิงน้อยกลับเข้าไปเยี่ยมพ่อแม่ที่ชุมพร ทางนี้ไม่มีเด็กเล่นเหงาอยู่สักนิด แต่ไม่อีกกี่วันก็จะกลับมา

มีเรื่องเนื่องกับหลานแมวที่จะทูลต่อไป วันหนึ่งอุ้มลูกหมาขึ้นมาให้หม่อมฉันดูตัว ๑ ว่าแขกเอามาขายเรียกราคาเพียง ๕๐ เซนต์จะขอซื้อไว้ หม่อมฉันเห็นน่าเอ็นดูก็ยอมให้ซื้อและให้ชื่อว่า "ยาหยี" แล้วมานึกสงสัยว่าเหตุใดมันจึงขายเพียง ๕๐ เซนต์ มันจะลักขโมยลูกหมาของใครมาดอกกระมัง แต่ก็ปลงใจว่าถ้ามีเจ้าของมาตามก็จะคืนให้เขา ต่อนั้นมาหลายวันจึงมาทราบเหตุที่จริงว่าที่เมืองปีนังนี้มีกฎหมายนคราทรบังคับเจ้าของหมาให้เอาไปลงทะเบียน และเรียกค่าธรรมเนียมหมาตัวผู้ ๓ เหรียญ หมาตัวเมีย ๕ เหรียญ ถ้าไม่ลงทะเบียนพบหมาเข้าจับฆ่าเสียหมด ทราบดังนี้

ก็คิดเห็นเหตุว่าคงเป็นเพราะเจ้าของเดิมกลัวต้องเสียค่าธรรมเนียมนั้นเอง เพราะลูกหมาตัวที่ซื้อเป็นตัวเมียเลี้ยงไว้จะต้องเสียเงินมากนัก จะฆ่าเสียก็สงสารจึงเอามาเที่ยวขายราคาถูก ๆ เช่นนั้น

อนึ่งเมื่อวันที่ ๖ หม่อมฉันได้จัดเครื่องบูชาตั้งพระรูปพระแก้วมรกต กับพระรูปสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๗ พระองค์ พร้อมกันกระทำสักการะบูชาในวันมหาจักรี และมีไทยด้วยกันบ้านอื่นมาบูชาด้วยบ้าง หม่อมฉันขอถวายพระกุศล

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

กฎมนเทียรบาลพม่า (ต่อ)

พระราชานุกิจ

๑. พระเจ้าแผ่นดินพม่าเสด็จออกขุนนางวันละ ๓ ครั้งเป็นนิจ แต่โดยปรกติเสด็จออกห้องที่เฝ้าแห่งอื่น ต่อเป็นการมหาสมาคมอย่างเต็มยศใหญ่จึงเสด็จออกในมหาปราสาท โดยปรกติเสด็จออกเช้าเวลา ๘ นาฬิกาเศษครั้ง ๑ เสด็จออกเวลาบ่าย ๑๕ นาฬิกาครั้ง ๑ และเสด็จออกที่รโหฐานเวลาค่ำ ๑๙ นาฬิกาอีกครั้ง ๑

๒. เมื่อเสด็จออกเวลาเช้า เจ้านายและข้าราชการต้องเข้าเฝ้าพร้อมกันหมด ประภาษราชการแผ่นดินกับทั้งเศรษฐการ เสด็จออกเวลาบ่ายเข้าเฝ้าแต่เจ้าหน้าที่ ประภาษราชการในพระองค์และการในพระราชฐาน (เทียบกับพระราชานุกิจไทย เห็นว่าที่จริงเห็นจะทรงพิพากษาคดี) เสด็จออกเวลาค่ำมีแต่หัวหน้าข้าราชการในราชสำนัก (เห็นจะประภาษราชกิจในพระองค์และการในพระราชฐานตอนนี้) บางทีก็ทรงสนทนากับข้าราชการแต่บางคนเฉพาะตัวต่อไป

๓. พระเจ้าแผ่นดินเสวยวันละ ๔ เวลา เวลาเช้าระหว่าง ๗ กับ ๘ นาฬิกา เมื่อก่อนเสด็จออกขุนนางครั้ง ๑ เวลาเที่ยงวันครั้ง ๑ เวลาเย็นครั้ง ๑ และเวลาค่ำอีกครั้ง ๑

๔. พระภรรยาเจ้าทั้งหลายกับเจ้านายผู้หญิง เป็นพนักงานปฏิบัติในเวลาเสวย พระมเหสีตั้งเครื่อง พระชายาและเจ้านายผู้หญิงเชิญเครื่อง และถวายอยู่งานพัดเป็นต้น

๕. เครื่อง เมื่อเสวยแล้วเลื่อนถวายเจ้านายที่ปฏิบัติเสวย

๖. เวลาเสด็จเข้าที่บรรทม มีนางสนมผลัดเวรกันอยู่ยามนอกห้องบรรทม อ่านหนังสือเช่นเรื่องชาดกเป็นต้นถวายทรงฟังตลอดรุ่ง

๗. เวลาพระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่อง เฉพาะแต่พระมเหสีเป็นพนักงานปฏิบัติ

๘. พระชายากับนักสนม ต้องผลัดเวรกันประจำยามอยู่ในพระราชมนเทียรทั้งกลางวันกลางคืน และคอยตามเสด็จประพาสภายในพระราชวัง และมีขันทีรับใช้ด้วย

ขนบธรรมเนียมในพระราชสำนัก

๑. เจ้านาย เสนาบดี ข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนต้องเข้าเฝ้าเมื่อเสด็จออกเวลาเช้าทุกวัน ถ้าใครขาดเฝ้าโดยไม่จำเป็นต้องระวางโทษขัง ๓ วัน

๒. ถ้าเกิดไฟไหม้ในพระนคร เจ้านายและข้าราชการต้องเข้าไปลงชื่อที่ในพระราชวังทุกคน ถ้าใครขาดโดยมิจำเป็นต้องระวางโทษเอาตัวแก้ผ้ามัดตากแดด

ข้อนี้พบอธิบายในตอนพงศาวดาร ว่าเพราะผู้ก่อการขบถย่อมจุดไฟเผาบ้านเรือนเป็นสัญญากัน จึงตั้งข้อบังคับให้เจ้านายและข้าราชการต้องเข้าไปในพระราชวังเมื่อเกิดไฟ เพื่อแสดงความบริสุทธิ์และช่วยปราบผู้ร้าย

๓. เวลาเสด็จออกนั้น ขุนนางตำแหน่ง สันดอซิน (Thandawzin เห็นจะเป็นเจ้ากรมอาลักษณ์) เป็นพนักงานอ่านหนังสือราชการถวายทรงฟังและอ่านรายชื่อผู้เข้าเวรประจำซองในวันนั้นถวายให้ทรงทราบเมื่อเสด็จออกเวลาบ่ายด้วย

๔. ประตูพระนคร ๑๒ ประตู ปิดกลางคืนแต่เวลา ๒๑ นาฬิกาไปจนรุ่งสว่างทุกวัน และปิดเมื่อมีเหตุการณ์เหล่านี้ด้วย คือ

ก) เวลาเสด็จออกมหาสมาคม (Kadaw)

ข) ไฟไหม้

ค) เกิดจลาจลในพระนคร หรือใกล้พระนคร

ฆ) เวลาเมื่อสำเร็จโทษเจ้านายหรือข้าราชการผู้ใหญ่

๕. ขุนนางตำแหน่ง นะกันดอ (Nahkandaw) ผู้รับสั่งเป็นพนักงานนำรายงานราชการประจำวันในศาลาลูกขุน หลุตดอ (Hlut-daw) กับฎีกาที่มีผู้ถวาย ส่งขันทีให้นำขึ้นถวายในเวลาค่ำทุกวัน

๖. ใครจะถวายฎีกา จะยื่นที่ศาลาลูกขุน หรือที่ บเย-แตก (Bye-taik) สำนักงานกรมวังก็ได้

๗. เมื่อทรงรับสั่งราชการ ผู้รับสั่งต้องนำความไปแจ้งแก่อัตวินหวุ่น (Atwinwan) หัวหน้ากรมวัง ให้เขียนส่งไปยังศาลาลูกขุน

๘. เงินภาษีอากร ที่เจ้าเมืองหรือข้าหลวงผู้เก็บส่งมาจากหัวเมือง ต้องส่งที่ศาลาลูกขุน (เมื่อลูกขุนหักจ่ายการอื่น) แล้วส่งไปยังสำนักกรมวัง (หักจ่ายในการราชสำนัก) แล้วส่ง (เงินเหลือ) ไปยังพระคลังมหาสมบัติหรือพระคลังข้างที่ตามควร

๙. ข้าราชการทุกคนเมื่อรับตำแหน่งต้องถือน้ำกระทำสัตย์

๑๐. ข้าราชการผู้ออกไปมีตำแหน่งอยู่หัวเมือง ต้องให้ภรรยาอยู่เป็นตัวจำนำในพระนคร

๑๑. เจ้าประเทศราชและเจ้าเมือง ต้องมาเฝ้าปีละครั้ง ๑ เป็นอย่างน้อย

๑๒. เวลาเสด็จออกมหาสมาคม (Kadaw) ในมหาปราสาท พระมหาอุปราชต้องเข้าไปที่หลังผู้อื่น ทอดที่พระมหาอุปราชประทับทางฝ่ายซ้ายพระราชบัลลังก์ เมื่อพระมหาอุปราชประทับที่และยืดประตู (ซาลาพระราชมนเทียร) แล้วจึงเสด็จออก เมื่อเสด็จขึ้นแล้วก็ต้องให้พระมหาอุปราชเสด็จกลับก่อน แล้วผู้อื่นจึงตามออกจากท้องพระโรงตามลำดับยศ

๑๓. นอกจากพระมหาอุปราช เจ้าพระยา (Wungyi) และมะโยหวุ่น (Myowun จะเทียบยศอย่างไรสงสัยอยู่) ๒ คน บรรดาเจ้านายและข้าราชการทั้งฝ่ายทหารพลเรือน ต้องผลัดเปลี่ยนเป็นเวรกันเข้าไปนอนประจำซองที่ในพระราชวัง ถ้าขาดโดยมิจำเป็นต้องระวางโทษขัง ๓ วัน

๑๔. ลักษณะที่เจ้านายกับข้าราชการไปเข้าเวรประจำซองในพระราชวังนั้น ต้องไปลงชื่อที่ท้องพระโรงรับเวรเวลา ๑๘ นาฬิกา แล้วแบ่งกันนั่งยามเป็น ๓ พวก พวกหนึ่งนั่งยามแต่ ๑๘ นาฬิกาถึงเที่ยงคืน พวกหนึ่งนั่งยามแต่เที่ยงคืนจน ๓ นาฬิกา อีกพวกหนึ่งนั่งยามแต่ ๓ นาฬิกาจนรุ่งสว่าง เวลากลางวันอยู่พร้อมกันหมดจนพวกเวรใหม่มาเปลี่ยนเมื่อ ๑๘ นาฬิกา

๑๕. ทหารที่เข้าเวรประจำในพระราชวังนั้นเปลี่ยนกันเดือนละครั้ง ๑

๑๖. ถ้าพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออก (ไปประทับแรม) นอก

พระราชวัง ยิงปืน ๓ นัดเป็นสัญญาปิดประตูพระนครทั้งหมด จนเสด็จกลับคืนเข้าพระราชวังแล้วจึงเปิดอย่างเดิม เจ้านายและข้าราชการต้องไปตามเสด็จ เว้นแต่ที่ติดประจำหน้าที่ ถ้าไม่ไปตามเสด็จต้องระวางโทษขัง

๑๗. ถึงวันปีใหม่วันแรกให้ยิงปืนใหญ่ ๓ นัดทุกประตูพระ-นคร บอกให้ราษฎรรู้ฤกษ์สงกรานต์

๑๘. (ข้อนี้และต่อไปอีกข้อหนึ่ง ดูไม่เกี่ยวกับกฎมนเทียรบาล คือ) ราษฎรเป็นความกันในโรงศาล เมื่อยอมตามคำพิพากษาต้องรับเมี่ยงกินเป็นสัญญาทั้ง ๒ ฝ่าย ถ้าได้กินเมี่ยงแล้วจะเอาคดีนั้นรื้อว่ากล่าวหรืออุทธรณ์ต่อไปไม่ได้ ใครฝ่าฝืนต้องระวางโทษให้เอาตัวเที่ยวตีฆ้องตระเวนและให้เฆี่ยนทุกมุมเมือง แต่ถ้าคดีถึงศาลาลูกขุน ถึงคู่ความไม่ยอมคำพิพากษาก็เป็นเด็ดขาด

๑๙. โทษตระเวนแล้วเฆี่ยนนั้น มีต่อไปถึงผู้กระทำผิดในคดีเหล่านี้ คือ

ก) ลอกทองพระ

ข) ทำเงินปลอม

ค) ลักหญิงชาววัง

ฆ) วางเพลิง

ง) เป็นข้าราชการรับสินบน

จ) ต้มเหล้าเถื่อน

ฉ) ปล้นสะดม

ผู้มีความผิดที่กล่าวต่อไปนี้ก็ต้องระวางโทษตระเวน แต่ไม่เฆี่ยน คือ

ช) เล่นเบี้ย

ซ) เมาเหล้า

ฌ) ฆ่าโค

ญ) กินเนื้อโคเป็นนิจ

๒๐. ถึงเข้าวัสสา ให้เจ้าพนักงานขี่ช้างเที่ยวตีกลองประกาศแก่ชาวพระนคร เตือนให้ถือศีลทำทาน และห้ามมิให้ขายเนื้อขายปลาในพระนครตลอดวัสสา

๒๑. การเสด็จออกมหาสมาคมในมหาปราสาทโดยปรกติมีปีละ ๓ ครั้ง คือ

ก) เสด็จออกเมื่อขึ้นปีใหม่เรียกว่า หนิต–สิต กาดอ (Hnit-thit Kadaw) ให้เจ้านายและข้าราชการถือน้ำกระทำสัตย์

ข) เสด็จออกเมื่อเข้าวัสสาเรียกว่า วา–วิน กาดอ (Wa-win Kadaw) เฝ้าแต่เจ้านายและข้าราชการในกรุง

ค) เสด็จออกเมื่อออกวัสสาเรียกว่า วา–คยุต กาดอ (Wa-gyut Kadaw) เจ้าประเทศราชและเจ้าเมือง

พระราชวัง ยิงปืน ๓ นัดเป็นสัญญาปิดประตูพระนครทั้งหมด จน เสด็จกลับคืนเข้าพระราชวังแล้วจึงเปิดอย่างเดิม เจ้านายและ ข้าราชการต้องไปตามเสด็จ เว้นแต่ที่ติดประจำหน้าที่ ถ้าไม่ไป ตามเสด็จต้องระวางโทษขัง

๑๗. ถึงวันปีใหม่วันแรกให้ยิงปืนใหญ่ ๓ นัดทุกประตูพระ-นคร บอกให้ราษฎรรู้ฤกษ์สงกรานต์

๑๘. (ข้อนี้และต่อไปอีกข้อหนึ่ง ดูไม่เกี่ยวกับกฎมนเทียรบาล คือ) ราษฎรเป็นความกันในโรงศาล เมื่อยอมตามคำพิพากษา ต้องรับเมี่ยงกินเป็นสัญญาทั้ง ๒ ฝ่าย ถ้าได้กินเมี่ยงแล้วจะเอาคดีนั้นรื้อว่ากล่าวหรืออุทธรณ์ต่อไปไม่ได้ ใครฝ่าฝืนต้องระวางโทษให้เอาตัวเที่ยวตีฆ้องตระเวนและให้เฆี่ยนทุกมุมเมือง แต่ถ้าคดีถึงศาลาลูกขุน ถึงคู่ความไม่ยอมคำพิพากษาก็เป็นเด็ดขาด

๑๙. โทษตระเวนแล้วเฆี่ยนนั้น มีต่อไปถึงผู้กระทำผิดในคดีเหล่านี้ คือ

ก) ลอกทองพระ

ข) ทำเงินปลอม

ค) ลักหญิงชาววัง

ฆ) วางเพลิง

ง) เป็นข้าราชการรับสินบน

จ) ต้มเหล้าเถื่อน

ฉ) ปล้นสะดม

ผู้มีความผิดที่กล่าวต่อไปนี้ก็ต้องระวางโทษตระเวน แต่ไม่เฆี่ยน คือ

ช) เล่นเบี้ย

ซ) เมาเหล้า

ฌ) ฆ่าโค

ญ) กินเนื้อโคเป็นนิจ

๒๐. ถึงเข้าวัสสา ให้เจ้าพนักงานขี่ช้างเที่ยวตีกลองประกาศแก่ชาวพระนคร เตือนให้ถือศีลทำทาน และห้ามมิให้ขายเนื้อขายปลาในพระนครตลอดวัสสา

๒๑. การเสด็จออกมหาสมาคมในมหาปราสาทโดยปรกติมีปีละ ๓ ครั้ง คือ

ก) เสด็จออกเมื่อขึ้นปีใหม่เรียกว่า หนิต–สิต กาดอ (Hnit-thit Kadaw) ให้เจ้านายและข้าราชการถือน้ำกระทำสัตย์

ข) เสด็จออกเมื่อเข้าวัสสาเรียกว่า วา–วิน กาดอ (Wa-win Kadaw) เฝ้าแต่เจ้านายและข้าราชการในกรุง

ค) เสด็จออกเมื่อออกวัสสาเรียกว่า วา–คยุต กาดอ (Wa-gyut Kadaw) เจ้าประเทศราชและเจ้าเมือง

เข้ามาสมทบด้วย มีการถือน้ำกระทำสัตย์เหมือนเมื่อขึ้นปีใหม่

๒๒. ในการเสด็จออกมหาสมาคม เจ้านายและข้าราชการฝ่ายในกับทั้งภรรยาข้าราชการ ก็ต้องเข้าเฝ้าเหมือนกับฝ่ายหน้า แต่เฝ้าที่ท้องพระโรงหลังอยู่ทางหลังวัง

๒๓. การที่เข้าเฝ้ามีข้อบังคับหลายอย่าง คือ

ก) ต่อมีรับสั่งให้หาหรือได้รับพระราชานุญาต จึงเข้าเฝ้าได้

ข) ต่อมีพระราชดำรัสด้วยก่อน จึงกราบทูลสนองได้

ค) เวลาเสด็จประทับอยู่ในห้องพระราชมนเทียร หรือในพระราชอุทยาน ใครจะเข้าไปไม่ได้ เว้นแต่ตรัสเรียก

ฆ) ถ้ายังไม่เสด็จขึ้น ข้าเฝ้าจะกลับก่อนหรือจะเปลี่ยนที่นั่งไม่ได้

ง) ห้ามมิให้สูบบุหรี่หน้าที่นั่ง

จ) นอกจากพระมเหสีทั้ง ๔ ห้ามมิให้ใครใส่เกือกหน้าที่นั่ง และจะถือร่มไปในกระบวนเสด็จก็ไม่ได้

ฉ) ในมนเทียรแก้ว (Hmannandaw) อันเป็นที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จอยู่ อยู่ประจำได้แต่พระมเหสี ๔ องค์ ซึ่งมีห้องอยู่ใกล้กับห้องบรรทมของพระเจ้าแผ่นดิน

ช) จะส่งสิ่งอันใดถวายพระเจ้าแผ่นดิน ต้องถวายบังคม (Shikho) ก่อน เมื่อรับอะไรจากพระหัตถ์ก็อย่างเดียวกัน

ซ) สิ่งใดซึ่งเป็นเครื่องราชูปโภค จะเรียกต้องเพิ่มคำ ดอ (Daw) แปลว่า "หลวง" (Royal) เข้าข้างท้ายชื่อของสิ่งนั้น และจะจับต้องต้องถวายบังคมก่อน

ฌ) เวลาพระเจ้าแผ่นดินเสด็จมาใกล้ต้องถวายบังคม ๓ ครั้ง เมื่อเสด็จไปจากที่นั้นก็ต้องถวายบังคม ๓ ครั้งเหมือนกัน

ญ) นอกจากพระอัครมเหสี เมื่อทูลพระเจ้าแผ่นดินต้องกราบ (Shikhoing) ทุกครั้ง.

★ ★ ★

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๓ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉันเขียนจดหมายฉบับนี้มาถวาย เพื่อให้ตรงวันตามเดิม และได้ส่งกฎมนเทียรบาลพม่าถวายเพิ่มเติมมาด้วยอีกตอนหนึ่ง ว่าด้วยราชบัลลังก์อย่าง ๑ ราชมนเทียรสถานอย่าง ๑

เรื่องอื่นที่จะทูลเสนอเป็นข่าวในสัปดาหะนี้ มีแต่เจ้าชายอุทัยเฉลิมลาภหลานหม่อมฉันซึ่งเป็นลูกกรมหลวงสิงห์ฯ กลับมาถึงจากยุโรป เธอไปเรียนวิชาทหารเรือ เดิมเป็นนักเรียนส่วนพระองค์พระเจ้าอยู่หัว ไปเรียนจนถึงได้เป็นนักเรียนนายเรือในทหารเรืออังกฤษ ครั้นเมื่อตัดรายจ่ายในพระองค์ กรมทหารเรือไม่รับโอนเอาไป พ่อก็ไม่มีกำลังพอจะให้อยู่เล่าเรียนต่อไป จึงต้องให้กลับมาทำนองเดียวกับชายใหม่ของหม่อมฉัน กำลังคิดจะหาที่ให้เล่าเรียนวิชาเป็นอาชีพต่อไป ส่วนชายใหม่นั้นเข้าโรงเรียนของรัฐบาลเป็นหลักแหล่งแล้ว จะเรียนสำเร็จได้ราวเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๗๙

ที่ปีนังเวลานี้กำลังตระเตรียมจะทำการ Jubilee รัชมงคลของพระเจ้ายอร์ช สังเกตรายการที่กะตามปรากฏในหนังสือพิมพ์ดูเหมือนจะเป็นการหรูหราใหญ่โตยิ่งกว่างานอื่นที่เคยทำมาในปีนังแต่ปางก่อน จะมีงานถึง ๗ วัน ตั้งแต่วันที่ ๕ พฤษภาคมเป็นต้นไป และแห่แหนกันต่าง ๆ เห็นจะสนุกน่าดูมาก หญิงมารยาตรจะออกมาหาหม่อมฉันในวันที่ ๒๗ นี้ หม่อมฉันคิดถึงหญิงอาม นึกอยากจะชวนให้ออกมาดูแห่ อาจจะมาและกลับไปด้วยกันกับหญิงมารยาตรได้ง่าย ๆ ที่คิดถึงหญิงอามก็เห็นจะเกิดแต่คิดถึงพระองค์ท่านนั่นเอง แต่ทางโน้นจะขัดข้องอย่างไรบ้างหม่อมฉันทราบไม่ได้

แล้วแต่พระหฤหัย ถ้าหญิงอามมาอยู่ด้วยแม้เพียงสักสองสามวัน คณะดิศกุลจะชื่นชมยินดีกันทั่วหน้า

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

กฎมนเทียรบาลพม่า (ต่อ)

ราชบัลลังก์

ในกฎมนเทียรบาลพม่า ต่อเรื่องราชาภิเษกกล่าวถึงราชบัลลังก์ (Yaza Balin) ในราชมนเทียรสถานว่ามี ๘ แห่ง บอกอธิบายรายชื่อไว้ดังนี้

๑. สีหาสนบัลลังก์ (Thihathana Balin) ใหญ่และสำคัญกว่าเพื่อน จำหลักรูปราชสีห์ประดับ อยู่ในองค์ปราสาท มีเศวตฉัตรปักข้างละ ๔ คัน เป็นที่ประทับเวลาเสด็จออกมหาสมาคมหรือรับทูตต่างประเทศ เป็นการเต็มยศใหญ่

๒. หังสาสนบัลลังก์ (Henthathana Balin) จำหลักรูปหงส์ประดับอยู่ในท้องพระโรงกลาง (Zatawun Saung) เป็นที่ประทับเวลาเสด็จออกที่รโหฐาน และทำราชพิธี (Religious Ceremony)

๓. คชาสนบัลลังก์ (Gagyathana Balin) จำหลักรูปช้างประดับ อยู่ในพระที่นั่งเย็นฝ่ายซ้าย (Byadeik Saung) เป็นที่ประทับเวลาเสด็จออกขุนนางแห่งหนึ่ง

๔. สังขาสนบัลลังก์ (Thinkathana Balin) จำหลักรูปสังข์ประดับอยู่ในพระที่นั่งเย็นฝ่ายขวา (Hopondaw Saung) เป็นที่ประทับทรงสดับพระธรรมเทศนา

๕. ภมราสนบัลลังก์ (Bamarathana Balin) จำหลักรูปตัวผึ้งประดับ อยู่ในมนเทียรแก้ว (Hmandaw Saung) มีเพดานผ้าขาวปกเป็นที่บรรทม

๖. มิคาสนบัลลังก์ (Migathana Balin) จำหลักรูปกวางประดับ อยู่ที่พระที่นั่งปลีกองค์หนึ่ง (Taung Smôk Saung) เป็นที่ประทับเวลาเสด็จออกขุนนางอีกแห่งหนึ่ง

๗. มยุราสนบัลลังก์ (Mayanyothana Balin) จำหลักรูปนกยูงประดับ อยู่ที่พระที่นั่งอีกองค์หนึ่ง (Mayauk Smôk Saung) เป็นที่ประทับทอดพระเนตรช้างเผือก

๘. ปทุมาสนบัลลังก์ (Padommathana Balin) จำหลักรูปดอกบัวประดับ อยู่ที่ท้องพระโรงหลัง (Anauk Smôk Saung) เป็นที่ประทับเวลาเสด็จออกมหาสมาคม

มีคำฝรั่งบอกอธิบายต่อไปว่าราชบัลลังก์ทั้งปวงนั้น ทำด้วยไม้จำหลักปิดทองประดับกระจก เป็นแท่นแต่มีฐานทรวดทรงเหมือน

"นาฬิกาทราย" คือคอดกลางผายข้างบนและข้างล่างอย่างเดียวกันทั้งนั้น เป็นแต่ขนาดใหญ่เล็กและสูงต่ำผิดกัน มักตั้งต่อฝาด้านใน มีพระทวารทางเสด็จออกข้างหลังราชบัลลังก์ ได้เห็นรูปฉายาลักษณ์ "สีหาสน์" ในปราสาท ลาดเลาก็ทำนองเดียวกับพระแท่นที่ประทับท้องพระโรงใน หน้าพระทวารพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ผิดกันแต่รูปฐานและต่ำเพียงขนาดบุษบกมาลาในพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย แต่มีลวดลายประกอบฝาและซุ้มพระทวารหรูหรามาก

ราชมนเทียรสถาน

ในหนังสือคาเสตเตียพม่าเหนือมีแผนผังพระราชวังพิมพ์ไว้ด้วย จึงเก็บอธิบายประกอบกับเรื่องพงศาวดารมาพรรณนาในตอนนี้

เมื่อพระเจ้ามินดงสร้างกรุงมัณฑเลใน พ.ศ. ๒๔๐๐ (ตรงกับปีมะเส็ง รัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร์) ให้สร้างตามแผนผังกรุงรัตนบุรราชธานีเก่า คือวางแนวกำแพงพระนครเป็น ๔ เหลี่ยมจัตุรัส และตั้งพระราชวังตรงศูนย์กลางพระนคร วางแนวกำแพงเป็น ๔ เหลี่ยมเหมือนกัน ส่วนปราสาทราชมนเทียรตลอดจนตำหนักรักษาของเดิมที่กรุงอมรบุระ อันล้วนเป็นเครื่องไม้ สิ่งใดยังใช้ได้ให้รื้อเอามาปลูกในพระราชวังกรุงมัณฑเลเหมือนอย่างเดิมทั้งนั้น

พระราชวังพม่าเรียกว่า นันดอ (Nandaw เห็นจะตรงกับว่า "วังหลวง") หันหน้าทางทิศตะวันออก แนวกำแพงวังแต่เหนือไปใต้ยาว ๒,๒๒๕ ฟุต ทางตะวันออกไปตะวันตกแคบกว่าหน่อยหนึ่ง

เพียง ๒,๑๒๕ ฟุต ชั้นนอกปักซุงไม้สักสูง ๒๐ ฟุตเป็นระเนียด ต่อระเนียดเข้าไปไว้ที่ว่างประมาณ ๑๐๐ ฟุต แล้วมีกำแพงก่ออิฐถือปูนอีกชั้นหนึ่งสูง ๑๔ ฟุต มีประตูวังด้านละประตู แต่ด้านเหนือมีประตูน้ำสำหรับเป็นทางเรืออีกประตูหนึ่ง ในวังมีกำแพงก่ออิฐถือปูนกั้นปันเขตวังเป็นชั้นนอกชั้นกลางและชั้นใน ไว้ที่เป็นลานวังชั้นนอกทางด้านหน้าใหญ่ยาวกว่าด้านอื่น (ทำนองเดียวกับพระบรมมหาราชวังในกรุงเทพ ฯ นี้) สถานที่ทำราชการต่าง ๆ บรรดาที่เอาไว้ในวังอยู่ในลานชั้นนอกแทบทั้งนั้น จะพรรณนาแต่สิ่งสำคัญข้างฝ่ายใต้แนวถนนทางเข้าวังมีศาลหลวง เรียกว่า หลุตดอ (Hlutdaw) ตรงกับศาลาลูกขุน และพุทธาวาศที่ทรงผนวชเจ้านายกับโรงแสงสรรพยุทธ์ ทางฝ่ายเหนือมีโรงพิมพ์ โรงไปรษณีย์ โรงกษาปณ์ อยู่ริมกำแพง กลางลานสร้างมณฑปที่ฝังพระศพพระเจ้ามินดงกับที่ฝังพระอัฐิธาตุพระอัครมเหสี และมีพระที่นั่งทรงศีลของพระเจ้ามินดงอยู่ด้วย

ในเรื่องตอนพงศาวดาร กล่าวว่าเมื่อพระอัครมเหสีของพระเจ้ามินดงสิ้นพระชนม์ พระเจ้ามินดงให้เผาพระศพที่ในลานพระราชวังทางด้านหลัง แล้วเชิญพระอัฐิธาตุไปฝังไว้ในมณฑป (ไม้) ซึ่งสร้างขึ้นในลานพระราชวังด้านหน้า พระเจ้ามินดงทรงอาลัยพระอัครมเหสีมาก จึงให้สร้างพระที่นั่งขึ้นสำหรับไปประทับทรงศีลใกล้ที่ฝังนั้น แต่เมื่อพระเจ้ามินดงสิ้นพระชนม์ พระเจ้าสีป่อ

ให้เชิญพระศพไปฝังไว้เคียงที่ฝังพระอัฐิธาตุของพระอัครมเหสีแล้ว ให้สร้างมณฑปเป็นเครื่องอิฐปูนตรงที่ฝังพระศพ และปรากฏต่อไปว่าลูกเธอของพระเจ้าสีป่อที่เกิดด้วยนางสุพยาลัตสิ้นพระชนม์ แต่ยังเยาว์ ๒ องค์ก็ให้ฝังไว้ในพระราชวัง เพราะเผาบ้าง ฝังบ้างดังนี้ จึงจับประเพณีไม่ได้ว่าพม่าถือเป็นกำหนดกฎเกณฑ์อย่างใดในการปลงพระศพเจ้านาย

ที่ริมประตูวังด้านหน้ามีหอสูง ๒ ข้าง ข้างเหนือเป็นหอนาฬิกา มีกลองและระฆังสำหรับตีให้รู้ทุ่มโมงทั่วทั้งพระนคร (ตามอธิบายของฝรั่งว่าตีกลองบอกนาฬิกา ตีระฆังบอกส่วนนาฬิกา แต่สันนิษฐานว่าเห็นจะว่าตีกลองกลางคืน ตีระฆังกลางวัน) หอข้างใต้ว่าเป็นที่ไว้พระเขี้ยวแก้ว

ลานวังต่อเข้าไปถึงชั้นกลาง ด้านหน้ามีสนามสำหรับการกีฬา (ทำนองสนามชัย) อยู่หน้าพระราชมนเทียร ริมกำแพงมีทิมพล ทางข้างเหนือและข้างใต้มีโรงช้างต้นม้าต้นและโรงราชรถต่อเข้าไปตอนใกล้พระราชมนเทียรมีโรงช้างเผือกและสำนักงานกรมวังกับคลัง

วังชั้นใน ตอนกลางถมดินยกพื้นที่ให้สูงขึ้น ๑๐ ฟุต ก่อเขื่อนอิฐถือปูนรอบ ลานสูงนี้ยาวแต่ด้านหน้าไปหาด้านหลัง ๑,๐๐๐ ฟุต กว้าง ๕๕๐ ฟุต ปราสาทราชมนเทียรและตำหนักใหญ่น้อยทั้งปวงสร้างบนลานสูงนี้ทั้งนั้น เดิมล้วนเป็นเครื่องไม้พื้นชั้นเดียว

ทั้งนั้น มามีผู้กสร้างครั้งพระเจ้าสีป้อลักสองสามหลัง ยกพื้นสูงขึ้น แต่ก็ยังเป็นชั้นเดียวอยู่นั่นเอง

พระราชมนเทียรด้านหน้ามีท้องพระโรง ๓ หลัง อยู่ข้างหน้ามหาปราสาท หลังกลางคล้ายกับมุขปราสาท อีก ๒ หลังปลูกขวางต่อหลังกลางไปทั้ง ๒ ข้าง ทั้ง ๓ หลังข้างในเปิดเป็นห้องเดียวกันกว้าง ๒๕๐ ฟุต เวลาพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกประทับมหาสีหาสน์ในปราสาท ข้าเฝ้าเฝ้าในท้องพระโรงทั้ง ๓ หลังนั้น ตัวมหาปราสาทแผนผังเป็น ๔ เหลี่ยมไม่มีมุข พม่าเรียกว่าปราสาททอง (Shwe Pyathat) แต่ในเมืองพม่าทำปราสาทกันตามวัดวาและบนป้อมประตูเมือง มีปราสาทดื่น คำว่า "ปราสาท" จึงหมายความแต่ว่าเป็นเรือนมียอด ไม่ถือว่าวิเศษเหมือนในเมืองไทย เพราะฉะนั้นเมื่อเรียกมหาปราสาทรวมกันกับราชมนเทียรสถานอันเนื่องกับมหาปราสาทจึงเรียกว่า Mye-nan ฝรั่งบอกอธิบายว่า หมายความเทียบด้วยภูเขาอันอยู่กลางระหว่างโลกทั้ง ๔ (เราเข้าใจได้ว่าคือ "เขาพระสุเมรุ") แต่ฝรั่งเลยเยาะว่าพม่าอวดว่ายอดมหาปราสาทนั้นอยู่ตรงศูนย์โลก ที่จริงคำว่า Mye น่าจะมาแต่ "เมรุ" นั่นเอง

ต่อมหาปราสาทมีราชมนเทียรปลูกต่อ ๆ กันตรงไปข้างหลังว่าตามแผนผัง ต่อปราสาทเข้าไปถึงหอพระที่ไว้รูปพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อน กับหนังสือมหาราชวงศ์พงศาวดาร ต่อนั้นเข้าไปถึงท้องพระโรงกลาง ตั้งหังสาสนบัลลังก์ที่เสด็จออกขุนนางอย่างรโหฐาน

และบำเพ็ญพระกุศล ต่อนั้นถึงราชมนเทียรแก้ว ตั้งภมราสนบัลลังก์ ที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จอยู่ เป็นที่สุดหมู่มหามนเทียรทางด้านหลัง ปราสาทราชมนเทียรที่กล่าวมาว่าปิดทองทั้งนั้น บางห้องก็จำหลัก และประดับกระจกเช่นมนเทียรแก้วเป็นต้น แต่เห็นจะเป็นราชมนเทียรเดิมที่รื้อมาจากกรุงอมรบุระ จึงปรากฏว่าพระเจ้ามินดงมิได้เสด็จอยู่ในมนเทียรแก้ว ไปสร้างที่ประทับอยู่ต่างหากเรียกว่า "มนเทียรทอง" (Golden Palace) ห่างจากมหามนเทียรไปทางข้างขวา แต่ตรัสสั่งไว้ให้รื้อไปสร้างถวายเป็นพุทธวิหารเมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว พระเจ้าสีป่อเสวยราชย์จึงต้องสร้างมนเทียรทองที่ประทับขึ้นใหม่ เป็นตึก อยู่ต่อมนเทียรแก้วไปข้างหลัง

ต่อหมู่ราชมนเทียรไปข้างหลังมีตำหนัก ๘ หมู่ สร้างเรียงกันเป็น ๒ แถว ๆ ละ ๔ หมู่ แถวหน้าเป็นตำหนักพระมเหสี แถวหลังเป็นตำหนักพระชายาแล้วถึงตำหนักเจ้านายและนักสนมเรียงรายอยู่รอบ ล้วนปลูกบนลานชั้นสูงด้วยกันทั้งนั้น ที่สุดลานตรงแนวพระราชมนเทียรไปมีพระที่นั่งอีกองค์ ๑ อยู่ต่างหาก หันหน้าไปทางข้างหลัง เรียกว่า อนอก สมก สอง (Anauk Smók Saung) เป็นท้องพระโรงหลัง ตั้งปทุมาสนบัลลังก์เป็นที่เสด็จออกให้สตรีมีบรรดาศักดิ์เฝ้าในการพิธีและโดยปรกติเป็นที่ทอดพระเนตรละคร และเป็นที่พระอัครมเหสีรับแขกด้วย แผนผังพระที่นั่งองค์นี้ก็ทำนองเดียวกับท้องพระโรงหน้า เป็นแต่ย่อมกว่า คือ ห้องที่เฝ้าปลูกขวางข้างหน้าห้องที่ตั้งราชบัลลังก์

ที่ประทับ ต่อนั้นไปถึงบันไดลงจากลานพระราชมนเทียร ที่พ้นต่อตรงท้องพระโรงหลังลงไปเป็นสนามเหมือนด้านหน้าแต่ย่อมกว่า ว่าเป็นที่สำหรับเล่นละคร ขอบสนามปลูกเรือนที่อยู่ของพวกหญิงข้าหลวง

ในพระราชวังด้านหลัง ที่ปันเขตเป็นชั้นกลางและชั้นนอกเพียงแต่ตอนใกล้ประตูวังด้านหลัง เพราะที่ตอนมุมวังด้านหลังทำเป็นสวนขวาและสวนซ้ายใหญ่โตทั้ง ๒ มุม มีคลองไขน้ำมาแต่บึงแห่ง ๑ มาลงคูพระนครแล้วไขต่อมาลงสระและคลองที่สวนในวัง ถึงอาจใช้เรือประพาสไปจนถึงบึงได้ ในสวนขวามีตำหนักที่ประทับ ในสวนซ้ายก่อเป็นภูเขาทำเป็นป่า ว่าช่างชาวอิตาลีเป็นผู้ให้แบบทั้ง ๒ สวน พรรณนาพระราชวังโดยสังเขปสิ้นเนื้อความเพียงเท่านี้.

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๓ เมษายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวานนี้ องค์ธานีมาชวนไปเที่ยวบ้านพระยานครพระรามเพื่อดูเครื่องถ้วยชามโอ่งไหซึ่งแกเก็บไว้ แกเก็บไว้ได้มากจริง ไม่เคยเห็นใครเก็บได้มากเท่าแกในพวกของรุ่นเก่า มีของหลายประเทศจัดเข้าตู้ทำประกอบไว้กับฝาห้องสิ้นสามด้าน เกล้ากระหม่อมไม่สู้เข้าใจนักในเรื่องถ้วยชามหม้อไห ไปอินเตอเรสต์แต่เครื่องตุ๊กตา

อะไรๆ ก็เคยเห็น เช่นตุ๊กตาอุ้มลูกคอหักและช้างม้าเป็นต้น ที่แปลกไม่เคยเห็นมีแต่พระพุทธรูป ที่ได้เป็นองค์บริบูรณ์มาสององค์ แต่รูปร่างเต็มที่พวกเดียวกับตุ๊กตาเสียกบาล นอกกว่านั้นยังมีหน้าพระพุทธรูปใหญ่ประมาณ ๓ ถึง ๔ นิ้วอยู่สองหน้า มีพุทธลักษณะงดงามตามทางฝีมือช่าง แต่ได้มาครั้งซีกเท่านั้น ถามแกบอกว่าได้มาจากเชียงแสน แปลว่าแกไปเที่ยวที่ไหนก็หาไป เที่ยวสั่งเขาไป แกหาได้มาด้วยตนเองบ้าง คนอื่นส่งมาให้บ้าง

เวียงกาหลงนั้นแกได้ไปถึงเอง แกเขียนเอาแผนที่มาด้วยเอาออกอวดเมื่อวานนี้ เป็นเมืองตั้งอยู่ริมแม่น้ำลาวฝั่งตะวันออก แม่น้ำลาวไปบรรจบกับแม่น้ำกก แม่น้ำกกไปออกแม่น้ำโขง พิจารณาแผนที่เวียงกาหลง เห็นว่าสร้างแล้วได้ขยายให้ใหญ่ออกถึงสามครั้ง ครั้งแรกขยายไปทางตะวันออกครึ่งเท่าเดิม ครั้งที่สองขยายไปทางเหนือ ครั้งที่สามขยายไปทางเหนือ หมดด้วยกันที่ขยายใหญ่เกือบสามเท่าที่สร้างเดิม เห็นได้ว่าเป็นเมืองที่เจริญจึงต้องขยาย แต่ก็ไม่มีอะไรนอกจากคูกับเชิงเทินเท่านั้น แกว่าเตาถ้วยชามนั้นมีตั้งอยู่ตามฝั่งแม่น้ำลาวมากกว่ามาก

ความเห็นของแกในทางโบราณคดีนั้นฟุ้งซ่าน ตามแกไม่ทัน

เมื่อนึกถึงเตาถ้วยชาม ความคิดอันหนึ่งมาผุดขึ้นว่า เตาทุเรียงจะเป็นเตาเชลียงได้หรือไม่ ช กับ ท ก็เป็นพยัญชนะที่ใกล้กันอาเทศกันได้

เห็นในหนังสือพิมพ์เขาว่าผู้แทนราษฎรหมู่ใหญ่ออกมาปีนัง พักที่โฮเตลถนนเกเลไว ถนนที่ประทับฝ่าพระบาท ให้รู้สึกว่าจะประชิดติดพันมาก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านซินนามอน

วันที่ ๒๐ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๓ จะทูลสนองข้อความในลายพระหัตถ์ก่อน

เรื่องเครื่องถ้วยชามของโบราณ ที่พระยานครพระรามพบที่เวียงกาหลงนั้น ตามความในลายพระหัตถ์ฉบับนี้ได้หลักฐานดีขึ้นมาก ด้วยปรากฏว่าเวียงกาหลงนั้นเป็นเมืองที่ตั้งอย่างมั่นคง และเครื่องถ้วยชามที่พบที่นั้นมีเตาตั้งทำเป็นแน่นอน หม่อมฉันคิดดูเห็นมีหลักฐานที่จะวินิจฉัยดังจะทูลต่อไปนี้

การพบเตาเครื่องถ้วยชามที่เวียงกาหลงนี้ จะต้องให้เป็นเกียรติยศแก่พระยานครพระรามฐานเป็นผู้ไปพบ ตามวินิจฉัยของพระยานครพระราม ดูเหมือนจะเห็นว่าวิชาทำเครื่องถ้วยชาม พวก

ไทยนำลงมาจากเมืองจีนทางบกและมาทำในมณฑลพายัพก่อน แล้วจีนอีกพวกหนึ่งจึงนำวิชามาทางทะเลมาตั้งทำที่ในมณฑลพิษณุโลก เพราะเห็นว่ามีเตาทำเครื่องถ้วยชามที่เวียงกาหลงอยู่เหนือมณฑลพิษณุโลก และห่างทางทะเลขึ้นไปมาก มีวินิจฉัยของพระยานครพระรามอีกข้อ ๑ เคยเขียนมาถึงหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ว่าพบพระพุทธรูปทำด้วยเครื่องถ้วยที่เวียงกาหลงนั้น สังเกตปลายนิ้วพระหัตถ์ทำเท่ากันอย่างพระชินราชและพระชินสีห์ จึงสันนิษฐานว่าผู้ที่สร้างพระชินราชพระชินสีห์ จะเอาแบบพระพุทธรูปที่เวียงกาหลงมาทำ ส่อให้เห็นว่าการทำเครื่องถ้วยชามที่เวียงกาหลงจะเก่าก่อนทำที่เมืองสวรรคโลก สุโขทัย

หม่อมฉันพิจารณาหลักฐาน เนื่องด้วยเรื่องเตาทำถ้วยชามที่เวียงกาหลงกลับเห็น "ย้อนเกล็ด" ตรงกันข้ามกับทางที่พระยานครพระรามคิด ดังจะทูลอธิบายต่อไป

๑. กุปไลย์ข่าน พวกมงคล ได้เมืองจีนไว้ในอำนาจตั้งราชวงศ์หงวนปกครองต่อราชวงศ์ซ้องเมื่อราว พ.ศ. ๑๘๐๐ คิดสันนิษฐานเทียบตามเหตุการณ์ที่มาปรากฏครั้งพวกเม่งจูมาได้เมืองจีนเมื่อภายหลัง เห็นว่าคงมีพวกจีนหนีชาวต่างประเทศที่มาได้บ้าน-เมือง อพยพกันมายังเมืองไทยเช่นเดียวกันทั้ง ๒ คราว ว่าตามลักษณะของโบราณฝีมือจีนที่มาทำในประเทศนี้และยังมีอยู่เป็นหลัก

ฐาน พวกจีนที่อพยพมาครั้งหนึ่งราชวงศ์หงวน เห็นจะมาเริ่มตั้งทำเครื่องถ้วยชามในประเทศสยามนี้เป็นทีแรก ตั้งเตาที่บ้านเตาไหแขวงเมืองพิษณุโลกแห่ง ๑ ทำแต่เป็นเครื่องดินเผาแล้วรมเป็นสีเหล็กไม่เคลือบ ตัวอย่างของเช่นว่ามีอยู่ในพิพิธภัณฑสถานหลายชิ้น มักขุดพบที่บ้านเตาไห เตาอีกแห่ง ๑ ตั้งที่เมืองสุโขทัยทำขึ้นของด้วยหินพื้นม้าเคลือบอย่างหยาบ ๆ เช่นตุ่มใหญ่ที่เรียกกันว่า "ตุ่มสุโขทัย" หรือ "นางเลิ้ง" มีอยู่ในพิพิธภัณฑสถานหลายใบเหมือนกัน

๒. ในจดหมายเหตุจีนที่พระเจนจีนอักษรแปล มีว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๕ พระเจ้ากรุงจีนราชวงศ์หงวน ให้ราชทูตเข้ามาทำทางไมตรีกับ "เสียมก๊ก" คือกรุงสุโขทัย พระเจ้ารามคำแหงมหาราชรับทำทางไมตรีกับจีน ในจดหมายเหตุจีนนั้นกล่าวต่อมาว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๗ พระเจ้าเสียมก๊กเสด็จไปเมืองจีนครั้ง ๑ และเสด็จไปใน พ.ศ. ๑๘๓๘ อีกครั้ง ๑ พระเจ้าเสียมก๊กที่ว่าไปเมืองจีนนี้ เทียบศักราชตรงกับพระเจ้ารามคำแหงมหาราช จึงสันนิษฐานว่าเพราะทรงพระราชดำริเห็นว่าถ้วยชามที่พวกจีนเข้ามาตั้งทำในเมืองไทยฝีมือยังหยาบและเลว จึงชักชวนพวกจีนช่างทำเครื่องถ้วยชามที่ฝีมือดีเข้ามายังเมืองไทย เดิมเห็นจะให้มาทำที่เตาเมืองสุโขทัยในราชธานี แต่มาปรากฏว่าหินพื้นม้าที่นั่นเนื้อดีสู้ที่เมืองสัชนาลัยไม่ได้ จึงให้ย้ายที่ขึ้นไปตั้งที่เตาทุเรียง ก็สำเร็จประโยชน์ใหญ่หลวงจนสามารถจำหน่ายเครื่องสังคโลกไปถึงเมืองชวา มลายู มนิลา และนัยว่าถึงอินเดียด้วย

๓. พิจารณาเครื่องถ้วยชามที่ทำ ณ เตาทุเรียง มีทั้งฝีมือดีเทียบเกือบถึงของทำในเมืองจีน และเลวลงมาเป็นชั้น ๆ จนถึงชามกะลา ทำรูปร่างและใช้ลวดลายอย่างจีนเป็นพื้น มีของที่ทำรูปอย่างไทยเช่นนาคปั้ก รูปยักษ์ เป็นต้น ฝีมือหยาบทั้งนั้น ข้อนี้เป็นเค้าให้สันนิษฐานว่า ช่างจีนที่พระเจ้ารามคำแหงมหาราชได้มา เห็นจะได้พวกฝีมือดีมามาก แต่เมื่อมาตั้งเป็นหลักแหล่งมีเมียมีลูกแล้วล้มตายไป ช่างทำถ้วยชามชั้นหลังเป็นแต่ลูกจีนได้รับความฝึกหัดอบรมในประเทศนี้ ความรู้และความชำนาญไม่ถึงพวกที่ชำนาญมาจากเมืองจีน ฝีมือทำเครื่องถ้วยชามที่เมืองสัชนาลัยจึงเลวลง จะทำของอย่างดีวิเศษไม่ได้เหมือนแต่ก่อน ถึงกระนั้นของที่ขายได้มากเป็นของชั้นราคาถูก และมีที่ทำใหญ่โตราวกับว่าเมืองอันหนึ่ง ยังทำเครื่องสังคโลกเป็นสินค้าส่งไปจำหน่ายถึงนานาประเทศได้กว้างขวางก็คงทำกันต่อมา เป็นแต่ฝีมือไม่ถึงปูนแรก

๔. เหตุที่การทำเครื่องสังคโลกที่ในมณฑลพิษณุโลกจะเสื่อมสูญนั้น ตามเรื่องพงศาวดารปรากฏว่าเมื่อกรุงสุโขทัยตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา ย้ายเมืองหลวงไปตั้งที่เมืองพิษณุโลกแล้ว ครั้งสมเด็จพระบรมราชาธิราช "สามพระยา" ทรงตั้งพระราเมศวรราชโอรสไปครองเมืองเหนือ ครั้นสมเด็จพระบรมราชาธิราชสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๑ พระราเมศวรราชโอรสได้รับ

รัชทายาททรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสด็จลงมาครองประเทศสยามอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยา ทางเมืองเหนือโปรดฯ ให้แยกการปกครองเป็นอิสระแก่กัน ๔ เมือง คือ เมืองกำแพงเพชรเมือง ๑ เมืองสุโขทัยเมือง ๑ เมืองพิษณุโลกเมือง ๑ และเมืองเชลียงเมือง ๑ (เมืองเชลียงนั้นเป็นเมืองเก่าก่อนเพื่อน ครั้งกรุงสุโขทัยสร้างป้อมปราการเป็นเมืองใหม่ขึ้นข้างเหนือ ไม่ห่างกับเมืองเชลียงเดิมอีกเมือง ๑ ขนานนามว่าเมืองศรีสัชนาลัย จึงเกิดเรียกเป็น ๒ ชื่อ ในจารึกสุโขทัยเรียกว่าเมืองศรีสัชนาลัย แต่ชาวกรุงศรีอยุธยาและเชียงใหม่คงเรียกว่าเมืองเชลียงตามชื่อเดิม จึงเป็นเหตุให้ขนานนามรวมกันทั้ง ๒ เมืองว่าเมืองสวรรคโลกแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาสืบมา) การปกครองเมืองทั้ง ๔ เมืองนั้นเป็นปรกติอยู่สัก ๗ ปี ในระหว่างนั้นจะมีเหตุอย่างใดไม่ปรากฏ ในหนังสือยวนพ่ายกล่าวว่าพระยายุทิษฐิระเจ้าเมืองเชลียง (ในพงศาวดารเชียงใหม่เรียกว่า "ยุทิษเจียง") เอาใจไปเข้าด้วยพระเจ้าติโลกราช (คือท้าวลก) เมืองเชียงใหม่ ซึ่งมีอานุภาพขึ้นในเวลานั้น พระเจ้าติโลกราชเห็นได้ทีที่จะชิงเอาหัวเมืองเหนือของไทยจึงยกกองทัพลงมาเมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๙ ตีได้เมืองกำแพงเพชร และลงมากวาดต้อนผู้คนถึงเมืองชัยนาท แล้วไปตีเมืองสุโขทัยแต่หาได้ไม่ พอกองทัพกรุงศรีอยุธยายกขึ้นไป กองทัพเมืองเชียงใหม่ก็ถอยกลับไป ต่อนั้นมาต้องรบขับไล่พวกเชียงใหม่อยู่จน พ.ศ. ๒๐๐๓ สมเด็จ

พระบรมไตรโลกนาถจึงให้เตรียมทัพจะยกไปตีเมืองเชลียง พระยายุทิษฐิระเห็นเหลือกำลังจะต่อสู้ ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่า "พระยาเชลียงคิดกบฏพาเอาครัวทั้งปวงไปถวายพระมหาราชเจ้าเมืองเชียงใหม่" คืออพยพกวาดต้อนผู้คนเมืองเชลียงไปยังมณฑลพายัพ พวกช่างทำถ้วยชามที่เตาทุเรียง ก็คงถูกกวาดไปด้วยในคราวนี้ การทำเครื่องถ้วยชามที่เตาทุเรียงจึงเป็นอันเลิกแต่นั้นมา

๕. ในหนังสือตำนานโยนกเรื่องพงศาวดารเมืองเชียงใหม่ ว่าพระเจ้าติโลกราชยกย่องความชอบของพระยายุทิษฐิระมาก ถึงตั้งให้ไปครองเมืองแห่ง ๑ ว่าตามหลักฐานที่พบใหม่คงเป็นเวียงกาหลงนั้นเองไม่มีที่สงสัย พระยายุทิษฐิระกวาดเอาพวกช่างทำเครื่องถ้วยชามไปด้วย จึงให้ไปตั้งเตาทำเครื่องถ้วยชามเป็นอาชีพของคนพวกนั้นที่เวียงกาหลง เวียงกาหลงจึงมีเตาทำเครื่องถ้วยชามด้วยประการฉะนี้ ยังมีข้อพิสูจน์ต่อไปด้วยลักษณพระพุทธรูปทำที่เวียงกาหลง ทำปลายนิ้วพระหัตถ์เท่ากัน ก็เพราะทำตามแบบอย่างพระพุทธรูปในมณฑลพิษณุโลก ซึ่งเริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่สร้างพระชินราชพระชินสีห์เป็นต้นมา

๖. เรื่องต่อนี้ไป ความในหนังสือพระราชพงศาวดารก็ยุติต้องกับพงศาวดารเชียงใหม่ (เป็นแต่ลงศักราชเคลื่อนคลาด) ว่าเมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๐ (ที่ถูก ๒๐๐๔) "พระยาเชลียงนำกองทัพพระเจ้า

ติโลกราชมาตีได้เมืองสุโขทัย แล้วไปตีเมืองพิษณุโลกแต่ตีไม่ได้ ย้ายไปตีเมืองกำแพงเพชรก็ตีไม่ได้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปได้รบพุ่งเปนตะลุมบอน สมเด็จพระอินทราชาราชบุตรต้องปืนที่พระพักตร์ แต่กองทัพพระเจ้าติโลกราชต้องถอยกลับไป เพราะเหตุที่เกิดรบพุ่งติดพันในเมืองเหนือดังกล่าวมานี้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจึงต้องเอาเมืองพิษณุโลกเปนราชธานี เสด็จขึ้นไปประทับอยู่ ณ ที่นั้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๐๖ มาจนตลอดรัชกาล ลงปลายทางเมืองเชียงใหม่อ่อนกำลังลงด้วยราชวงศ์เกิดวิวาทกันเอง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทีจึงยกกองทัพหลวงขึ้นไปตีเมืองเชียงชื่น (เข้าใจว่าที่เรียกว่าเมืองลองเมื่อภายหลัง) เมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๗ อันเปนตัวเรื่องที่แต่งหนังสือยวนพ่าย พระเจ้าติโลกราชเสียเมืองเชียงชื่นก็ให้มาขอเปนไมตรี เลิกรบพุ่งกันเมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๘ เตาทำเครื่องถ้วยชามที่เวียงกาหลงจะทำอยู่ช้านานเท่าใดไม่มีหลักฐานที่จะทราบได้

โฮเตลถนน Kelawei ที่ตรัสถามนั้นชื่อว่าโฮเตลเชียงไฮ้ อยู่ริมทะเลห่าง Cinnamon Hall ที่หม่อมฉันอยู่สัก ๕ เส้น แต่ว่าไม่เปนที่ที่หม่อมฉันซอยไปเที่ยวเตร่ จึงไม่ได้พบกับใครที่มาอยู่โฮเตลนั้น นอกจากผู้ที่มีแก่ใจมาหาหม่อมฉันถึง Cinnamon Hall นานๆ จึงจะมีสักคน ๑ ด้วยตั้งแต่หม่อมฉันมาอยู่ Cinnamon Hall ได้ตั้งเปนข้อบังคับไว้ว่าผู้ที่หม่อมฉันจะพบนั้น ต้องมาหาหม่อมฉันก่อน ถ้า

ไม่มาหาหรือไม่บอกมาถึงหม่อมฉันก่อนว่าจะมาบ้าง หม่อมฉันไม่ไปหาหรือไม่ไปรับใคร ถ้าเป็นไทยมาหา หม่อมฉันต้อนรับโดยฉันเป็นเพื่อนร่วมชาติอย่างเดียวกันทุกคน ไม่ถามและไม่ถือว่าเป็นพวกไหน ๆ และขออีกอย่างหนึ่งว่าอย่าให้มาคิดอ่านการเมืองที่บ้านหม่อมฉัน หม่อมฉันได้ถือบัญญัตินี้อย่างเคร่งครัดเสมอมา ที่ปีนังหมู่นี้ดูเหมือนจะมีไทยไปมามาก แต่หม่อมฉันไม่ใคร่ได้พบได้พบคนสำคัญแต่คน ๑ เมื่อไม่ช้ามานัก เวลาเย็น ๆ หม่อมฉันมักขึ้นรถไปเที่ยวตากอากาศ เมื่อวันจันทร์ที่ ๑๕ ขึ้นรถไปเที่ยวสวนหลวงกับหญิงเหลือ สวนกับรถหลัง ๑ ซึ่งมีคนนั่งอยู่ในนั้น ๒ คน เป็นผู้ใหญ่คน ๑ หนุ่มคน ๑ คนผู้ใหญ่เห็นหม่อมฉันเข้าเปิดหมวกยกมือถวายบังคม หม่อมฉันรู้ว่าไทยก็เปิดหมวกรับคำนับแล้วรถก็พ้นกันไป หม่อมฉันถามหญิงเหลือว่าใคร รู้จักหรือไม่ หญิงเหลือว่าไม่รู้จัก ก็แล้วกันไป ครั้นขากลับเห็นรถหลังนั้นจอดนิ่งอยู่ที่หน้าเทวสถานมีแต่คนหนุ่มยืนอยู่กับรถ เมื่อรถเฉียดมาหม่อมฉันร้องถามว่ารถเสียหรือ เขาตอบว่ากระไรไม่ได้ยินด้วยรถกำลังแล่นเร็ว ครั้นรุ่งขึ้นวันอังคารที่ ๑๖ หม่อมฉันกับลูกหญิง ๓ คนจะไปเยี่ยมตอบพระศรีสุรินทรภักดี (ตนกูยาคีจะ) ลูกเจ้าพระยาไทรซึ่งได้เป็นรายามุดาขึ้นใหม่ที่เมืองไทร ขึ้นรถไปถึงท่าเรือจ้าง เวลากำลังจะเอารถลงเรือ เห็นรถของไทยหลังที่ผ่านกันเมื่อวันก่อนคอยลงเรือจ้างอยู่เหมือนกัน คนหนุ่มยืนอยู่กับรถ หม่อมฉันผ่านไปใกล้ ๆ

จึงถามว่าเมื่อวานนี้รถเสียหรือ เขาตอบว่าไม่ได้เสียเป็นแต่น้ำมันหมดไม่รู้ตัว ในขณะนั้นคนที่เป็นผู้ใหญ่ก็โผล่มาเปิดหมวกคำนับหม่อมฉันเห็นลาดเลาเป็นคนสุภาพก็จับมือด้วย ถามว่าจะไปไหน เขาบอกว่าจะไปอิโปะห์ในแหลมมลายู พอลงในเรือจ้างคนผู้ใหญ่นั้นมานั่งเก้าอี้ตรงหน้าที่นั่งของหม่อมฉัน ๆ ถามว่ามาจากหาดใหญ่หรือมาจากกรุงเทพ ฯ เขาตอบว่ามาจากกรุงเทพ ฯ แล้วบอกต่อไปว่า "ข้าพระพุทธเจ้าชื่อ มังกร สามเสน เคยเป็นข้าฝ่าพระบาทมาแต่ก่อน" ก็เป็นอันรู้ว่าได้พบคนสำคัญ เลยนั่งพูดกันต่อไปเป็นสัมโมทนียกถา ฝ่ายเขาก็แสดงอัชฌาศัยอ่อนน้อม จนเรือข้ามถึงฟากโน้นเขาตามไปส่งหม่อมฉันจนขึ้นรถไปเมืองไทร หม่อมฉันได้พบคนประหลาดอีกคน ๑ เป็นจีนชื่อ ตั้งใช้ ให้คนพามาหาหม่อมฉันวันหนึ่ง บอกว่าเขาจะมาตั้งโรงเกาเหลาที่เมืองปีนังให้เหมือนอย่างโรงเกาเหลาที่ถนนราชวงศ์ในกรุงเทพ ฯ หม่อมฉันตอบว่าดีแล้วที่เมืองปีนังนี้โรงเกาเหลามักสกปรกไม่น่าไปกินเหมือนโรงเกาเหลาที่ในกรุงเทพ ฯ เขาเลยเล่าประวัติของเขาให้ฟังต่อไปว่า เดิมเข้าไปตั้งร้านขายของอยู่ในกรุงเทพ ฯ ถึง ๒๓ ปี ถูกจับคราวพระองค์เจ้าบวรเดชวุ่นวาย เดิมถูกเอาไปขังที่กลาโหม "พร้อมกับท่านชายน้อยอยู่ห้องใกล้ ๆ กัน แต่ท่านชายน้อยได้อยู่เพียงชั้นมัธยมแล้วออกไปเสีย เกล้ากระหม่อมได้ไปอยู่ถึงมหาวิทยาลัยที่บางขวาง" และถูกอัยการฟ้องศาลพิเศษ แต่ศาลตัดสินว่าหลักฐานไม่พอจะเอาผิด

จึงถูกเนรเทศกลับไปเมืองซัวเถา เมื่อไปถึงเมืองซัวเถาแล้วจะไปบ้านเดิมซึ่งอยู่พ้นเมืองซัวเถาไปข้างหลัง เผอิญที่บ้านเดิมอยู่ในสมรภูมิชัยที่กองทัพรัฐบาลจีนกับพวกคอมมิวนิสต์รบกัน ญาติถูกฆ่าตายเสีย ๒ คนแล้ว บ้านก็เห็นจะถูกเผาไฟในไม่ช้า จะไปอยู่บ้านไม่ได้จึงคิดกลับมาหากินที่ปีนัง ที่มาหาหม่อมฉันประสงค์จะขอเชิญไปกินเกาเหลาในวันที่เปิดภัตตาคาร Teang Nam Low ของเขา หม่อมฉันได้ทราบเรื่องเห็นว่าเจ๊กตังไช้ มีเรื่องประวัติเกี่ยวข้องกับโปลิติคมากนัก จึงขอตัว เป็นแต่ให้ไปซื้อเกาเหลามากินเมื่อวันเปิดภัตตาคาร ยังไม่ได้ไปกินที่นั่นเองจนทุกวันนี้ ขอทูลเรื่องโฮเตลประดับพระปรีชาญาณต่อไป ที่เมืองปีนังนี้ มีโฮเตลฝรั่งเป็นโฮเตลใหญ่อยู่ ๒ แห่ง เรียกค่าอยู่กินวันหนึ่งตั้งแต่ ๑๐ เหรียญจนถึง ๑๒ เหรียญ นอกจากนั้นยังมีโฮเตลเล็ก ๆ ของจีนและญี่ปุ่นตั้งอีกหลายแห่ง พวกโฮเตลเล็ก ๆ นี้ เรียกค่าอยู่วันละเหรียญครึ่ง ส่วนการกินนั้นจะไปกินที่ไหนก็ตามใจ หรือจะกินที่โฮเตลนั้นเองให้ประกอบอาหารแต่เป็นสิ่งเป็นอย่างก็ได้ เพราะราคาถูก พวกที่มีทุนน้อยจึงชอบไปอาศัยโฮเตลเล็ก ๆ ได้ยินว่าแต่ก่อนมาพวกไทยที่มาเกาะหมากชอบไปอาศัยโฮเตลปีนังกัง อยู่กลางเมืองอย่างถนนเสาชิงช้าของปีนังนี้ เมื่อเร็ว ๆ นี้มีผู้เช่าบ้านเศรษฐีจีนที่ว่างเปล่าอยู่ริมทะเลตั้งเป็น โฮเตลเซี่ยงไฮ้ อย่างเดียวกับโฮเตลเล็ก ๆ ที่อื่น เป็นที่อยู่ริมชายทะเล เป็นดีกว่าโฮเตลปีนังกัง พวกไทยที่มาในตอนนี้จึงชอบมาอยู่ที่โฮเตลเซี่ยงไฮ้

หม่อมฉันส่งเรื่องกฎมนเทียรบาลพม่าถวายมากับจดหมายฉบับนี้อีกตอนหนึ่ง ว่าด้วยพิธี ๑๒ เดือนเป็นตอนที่สุด จะคิดหาเรื่องอื่นสำหรับทูลบรรเลงต่อไป หม่อมฉันหวังใจว่าท่านได้ทรงผ่อนพักจากการงาน จะทรงเป็นสุขสบายดีขึ้นกว่าแต่ก่อน หม่อมฉันต้องทูลขอประทานโทษความเขลาที่ทูลไปในจดหมายฉบับก่อนชวนให้หญิงอามออกมาเที่ยวปีนังกับหญิงมารยาตร์ เมื่อเขียนจดหมายฉบับนั้นไม่ได้นึกถึงวันที่ ๒๘ เมษายนว่าเป็นวันเฉลิมพระชันษาของท่านครบ ๖ รอบ หม่อมฉันได้ทราบว่ารัฐบาลอินเดียเขาพิมพ์หนังสือเรื่องพระพุทธรูปคันธารขึ้นใหม่ ได้ให้สั่งไปซื้อที่เมือง Calcatta นานแล้ว หวังว่าจะถวายในงานเฉลิมพระชันษาของท่านในปีนี้ แต่เมื่อเขียนจดหมายนี้ยังมาไม่ถึง จึงรู้ไม่ได้ว่าจะมาทันส่งถวายในวันเฉลิมพระชันษาของท่านหรือไม่

อนึ่งหญิงมารยาตร์ได้ส่งหีบขันถมที่จะถวายพระเจ้ายอร์ช ในงานเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๗๐ ปี มาถึงหม่อมฉันแล้ว ฐานที่รองและหีบที่ใส่ขันถมทำเรียบร้อยดีมาก ขอบพระเดชพระคุณเป็นอย่างยิ่ง ของนั้นหม่อมฉันจะส่งลงเรือในวันที่ ๒๖ เดือนนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลายพระหัตถ์)

กฎมนเทียรบาลพม่า (ต่อ)

พิธี ๑๒ เดือน

เดือน ๕ (Taen) พิธิสงกรานต์ (Hnitthit Thigyandaw Pwè) ด้วยถือกันว่าเทวดามหาสงกรานต์ (Thingan Nat) ลงมาอยู่ในมนุษยโลกปีละ ๓ วัน

วันแรกให้ตักน้ำในแม่น้ำเอราวดีใส่หม้อดินประดับดอกไม้ ข้าราชการผู้ใหญ่แห่มาถวายพระเจ้าแผ่นดิน และมีพิธีทำน้ำมนตร์ แล้วแบ่งน้ำมนตร์นั้นส่งไปสรงพุทธเจดีย์ที่สำคัญ ทั้งในกรุงมัณฑเลและกรุงอมรบุระ

วันเถลิงศก เวลาเช้าพระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสีเสด็จสู่มณฑปกายสนาน ทรงสระพระเกศา โหรพราหมณ์ถวายพรชัยมงคล (จะเป็นในวันเถลิงศกหรือวันหลังต่อไปไม่ปรากฏ) มีการเสด็จออกมหาสมาคมเป็นการเต็มยศใหญ่ที่มหาปราสาท เจ้านายและข้าราชการกับทั้งเจ้าประเทศราชไทยใหญ่ และเจ้าเมืองทั้งหลายเข้ามาเฝ้าถือน้ำที่ท้องพระโรงหน้า แล้วเสด็จออกท้องพระโรงหลังให้สตรีมียรรดาศักดิ์ทั้งในกรุงและหัวเมืองเข้าเฝ้าและถือน้ำ

ส่วนประชาชน เมื่อถึงนักขัตฤกษ์สงกรานต์สาดน้ำกันและกันตลอดทั้ง ๓ วัน

เดือน ๖ (Kason) ทำพิธีสมโภชน้ำเสก (พม่าเรียก Nyaung Ye Pwè) ฝรั่งแปลว่า Consecrated Water Feast

วันขึ้น ๑๔ ค่ำเจ้าพนักงานตักน้ำในแม่น้ำเอราวดีมา (ใส่-หม้อ) รักษาไว้ในเรือนหลวง (Court House) แห่งหนึ่งที่ในพระราชวัง ถึงวันกลางเดือนแบ่งน้ำนั้นเป็น ๒ ส่วน

ส่วนหนึ่งเรียกว่า Nyaung Ye เชิญไปถวายพระเจ้าแผ่นดิน อีกส่วนหนึ่งเรียกว่า Anaug Nyaung Ye เชิญไปถวายพระอัครมเหสี ในวันกลางเดือนนั้นเอง พระเจ้าแผ่นดินให้เจ้าพนักงานสรงน้ำพระพุทธรูปที่ในพระราชวัง รุ่งขึ้นวันแรมค่ำ ๑ สรงพระพุทธรูปด้วยน้ำส่วนของพระอัครมเหสี (มูลจะมาแต่พิธีทูลน้ำล้างพระบาทกระมัง)

เนื่องการพิธีนี้มีละคร (Gat Pwè) ที่สนามในวังด้านหลังตั้งแต่วันขึ้นค่ำ ๑ (พระอรัญรักษา ซอเหลียง เป็นชาวเมืองมัณฑเล เล่าว่ามีละครหลายวัน แต่จะกี่วันไม่ทราบ)

เดือน ๗ (Nayon) มีการพิธีต่าง ๆ ๔ พิธี คือ

๑) พิธีขอฝน (Mo-nat Puzaw Pwè)

๒) สอบพระปริยัติธรรม (Sadaw Pyan Pwè) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า (Patama Sa-pyan-me Pwè)

๓) พิธีขออภัย (Kint-thit Kadaw Pwè) ฝรั่งแปลว่า Beg Pardont Festival

๔) พิธีแรกนา (Mingala Ledaw Pwè)

พิธีขอฝนนั้นทำในสัปดาหะต้นของเดือน ๗ พระราชาคณะ (Sadaw) สงฆ์ ประชุมกัน ณ โรงพิธีข้างหน้าศาลาลูกขุน สวด

พระปริต (Nya Payeik) คาถาพระยาปลาช่อนใน ๑๒ ตำนานขอฝน พราหมณ์ทำพิธีที่ริมประตูเมืองด้านใต้ ปลูกโรงพิธีเป็นมณฑป ๒ หลัง ปั้นเทวรูปกับรูปสัตว์น้ำเป็นประธานในมณฑปนั้น พราหมณ์ร่ายมนตร์ขอฝนแล้วแห่เทวรูปกับรูปสัตว์เหล่านั้นไปทิ้งลงในแม่น้ำเอราวดี ในการพิธีขอฝนพระเจ้าแผ่นดินหาได้เสด็จออกไม่

การสอบพระปริยัติธรรมนั้น กำหนดวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๗ พระราชาคณะสงฆ์ ประชุมกัน ณ สุธัมมศาลา (Thuthama Zayat) และปะตันศาลา (Patan Zayat) ที่เชิงเขามัณฑเล สอบความรู้พระสงฆ์สามเณรในการนี้เมื่อครั้งพระเจ้ามินดงเสด็จออกเสมอ หลักสูตรที่สอบนั้น (มีพรรณนาไว้ในหนังสืออีกเรื่องหนึ่งว่า) จัดเป็น ๔ ประโยค ให้แปลคัมภีร์ต่าง ๆ ดังกล่าวต่อไปนี้

ประโยค ๑

กจฺจายน

อภิธมฺมสงฺคห

มาติกา

ธาตุกถา

ประโยค ๒

กจฺจายน

อภิธมฺมสงฺคห

มาติกา

ธาตุกถา

ยมก ๑—๕

ประโยค ๓

กจฺจายน

อภิธมฺมสงฺคห

มาติกา

ธาตุกถา

ยมก ๑—๑๐

อภิธานปฺปทีปิกา

ฉนฺท

อลงฺการ

ประโยค ๔

กจฺจายน

อภิธมฺมสงฺคห

มาติกา

ธาตุกถา

ยมก ๑—๑๐

ปฏฺฐาน กุสลฏฺฐิกา

อภิธานปฺปทีปิกา

ฉนฺท

อลงฺการ

สังเกตตามชื่อที่ใช้หนังสือคัมภีร์เดียวกันสอบทั้ง ๔ ประโยค พึงสันนิษฐานว่าคงเลือกตอนง่ายเป็นประโยคต้น แล้วสอบตามที่ยากยิ่งขึ้นเป็นลำดับไป น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งที่ใช้คัมภีร์พระปรมัตถเป็นหลักสูตรเป็นพื้น ข้อนี้ไปเข้ากับเรื่องนิทาน (ในหนังสือเรื่องใดนึกไม่ออก) ว่าเมื่อเชิญพระไตรปิฎกมาจากลังกาทวีป พายุพัดพาเรือลำบรรทุกคัมภีร์พระวินัยพลัดไปเมืองมอญ ลำที่บรรทุกคัมภีร์พระสูตรพลัดมาเมืองไทย จึงเป็นเหตุให้พระสงฆ์มอญชำนาญพระวินัย พระสงฆ์ไทยชำนาญพระสูตร น่าเติมความในนิทานนั้นว่าเรือลำบรรทุกคัมภีร์พระปรมัตถ พลัดไปเมืองพม่า แต่ถ้าว่าตามเค้าเงื่อนทางโบราณคดี พม่าน่าจะถ่ายแบบการสอบพระปริยัติธรรมไปจากมอญ จึงจัดระเบียบเป็น ๔ ประโยคอย่างเดียวกัน คงเห็นว่าความรู้พระวินัยรุ่งเรืองอยู่แล้วในเมืองมอญ (อันเป็นอาณาเขตของพม่าอยู่แล้ว) จึงบำรุงความรู้พระปรมัตถในเมืองพม่า มีเรื่องปรากฏต่อมาว่าตั้งแต่เมืองพม่าตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ไม่มีพระเจ้าแผ่นดินเป็นศาสนูปถัมภก การสอบพระปริยัติธรรมก็เลิกมาช้านาน จนเมื่อเร็ว ๆ นี้พระเถรานุเถรสงฆ์พม่าเข้าชื่อกันร้องทุกข์ต่อรัฐบาลอังกฤษ ด้วยเกรงว่าพระศาสนาจะเสื่อมสูญ รัฐบาลอังกฤษจึงกลับให้มีการสอบพระปริยัติธรรมขึ้นอีก

พิธีขออภัยนั้น อธิบายว่าเป็นประเพณีบ้านเมือง ผู้น้อยต้องแสดงความเคารพขออภัยผู้ใหญ่ในการพิธีนี้ เป็นต้นแต่บุตรกับบิดา

ญาติที่อ่อนอายุกับญาติผู้ใหญ่ บ่าวกับนาย ผู้น้อยกับผู้ใหญ่ จนที่สุดข้าราชการกับพระเจ้าแผ่นดิน ส่วนพิธีหลวงนั้น เสด็จออกเป็นการเต็มยศ แต่เดิมเจ้านายและข้าราชการต้องถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาอีกครั้งหนึ่ง แต่พระเจ้ามินดงตรัสสั่งให้งดเสีย เพราะถือเมื่อปีใหม่แล้ว

พิธีแรกนานั้น พอฝนตกพื้นดินอ่อนก็กำหนดฤกษ์ พระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกทรงไถนาหลวงที่ทุ่งหลังเมืองมัณฑเล ห่างสักไมล์ ๑ แต่งพระองค์อย่างจอมทัพ เจ้านายและข้าราชการแต่งเต็มยศ มีไถทองไถเงินและเครื่องแต่งตัวโคอย่างหรูหรา เจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่ก็มีหน้าที่ต้องไถนาขวัญด้วย พวกพราหมณ์ก็ทำพิธีบูชาขอพรเทวดาตลอดเวลาที่ไถนานั้น

เดือน ๘ (Waso) มีพิธีบวชนาคหลวง เรียกว่า Pyinsin-daw kan Pwé หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า Pyinsin Shin-pyu อย่าง ๑ กับพิธีเข้าวัสสาเรียกว่า Wawin Kadaw อย่าง ๑

พิธีบวชนาคหลวงนั้น คืออุปสมบทพวกสามเณรที่แปลหนังสือได้เป็นเปรียญในปีนั้น บวชวันขึ้น ๘ ค่ำ ณ วัดหลวงที่เชิงเขามัณฑเล และมีการฉลองอย่างครึกครื้น

พิธีเข้าวัสสานั้น ในกฎมนเทียรบาลกล่าวแต่ว่ามีการเสด็จออกมหาสมาคมที่มหาปราสาท เจ้านายข้าราชการในกรุงและเจ้าเมืองทั้งหลาย ต้องเข้ามาเฝ้าพร้อมกัน

เดือน ๙ (Wagaung) มีการ Sayedan Pwè อธิบายว่าถึงวันแรม ๘ ค่ำ พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานจัตุปัจจัยทานแก่พระภิกษุสงฆ์เท่าจำนวนปีพระชันษา และทรงทำพลีกรรมแก่เทพารักษ์ (Nat) ด้วย

เดือน ๑๐ (Thawthalin) มีการพิธี Hledaw Pwè หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า Ye-thabin Hle Pwè คือแข่งเรือในแม่น้ำเอราวดี

เดือน ๑๑ (Thadingyut) พิธีออกวัสสา

ก) ให้ผูกโครงเป็นเขาพระสุเมรุขึ้นที่นอกพระราชวังด้านหน้าประดับด้วยดวงประทีป เป็นที่ประชุมชาวพระนครตั้งแต่วันขึ้นค่ำ ๑ ไปจนถึงขึ้น ๓ ค่ำ

ข) ตั้งแต่วันขึ้น ๘ ค่ำมีหุ่น (คือมหรสพ) รายรอบพระราชวัง ๗ วัน

ค) วันกลางเดือนแห่เครื่องบูชา (เห็นจะเป็นผ้าป่า) ไปถวายตามวัด มีทั้งที่เป็นของหลวงและของราษฎร์ มีกระบวนแห่ไปทางบกบ้าง ไปทางน้ำด้วยเรือกลไฟหรือเรือพายบ้าง มักผูกหุ่นเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ รองเครื่องบูชา และมีเครื่องดนตรีกับคนฟ้อนรำไปในกระบวนแห่ เป็นการรื่นเริงอย่างใหญ่

ฆ) เสด็จออกมหาสมาคมอย่างเมื่อเข้าวัสสาอีกครั้ง ๑

และมีการถือน้ำ ครั้งนี้อนุญาตให้พวกพ่อค้าและเศรษฐีเข้าเฝ้าด้วย

ง) ตั้งแต่แรมค่ำ ๑ ไปจนถึงแรม ๘ ค่ำ ตามวัดแต่งประทีป และมีการมหรสพต่างๆ (ฉลองบุญ)

เดือน ๑๒ (Thasaungmon) มีพิธีทอดกฐิน (Katein-daw Pwè) อย่าง ๑ พิธีเผารูปปราสาทจำลอง (Tazaungdaing Pwè) อย่าง ๑

พิธีทอดกฐินนั้น วัน (ขึ้น ๑๔ ค่ำ) ก่อนวันทอดกฐินพอเวลาเย็น หมายเรียกพวกภรรยาข้าราชการเข้าไปประชุมกันในพระราชวังทางด้านหลัง พอพลบค่ำก็ลงมือปั่นฝ้ายทอผ้า กำหนดให้เสร็จเป็นผืนผ้าก่อนรุ่งสว่าง ถ้าจับได้ว่าใครเอาผืนผ้าปลอมเข้าไปทั้งสามีภรรยาต้องระวางโทษให้เอาผ้านั้นนุ่งห่ม แล้วรำซุยร้องเพลงเข้าปี่พาทย์ประจานตัว ผ้าที่ทอแล้วนั้นพอเช้าก็ตัดเย็บย้อมเป็นไตรถวายขบพระหัตถ์แล้วพระราชทานไปทอดกฐินที่พระอารามหลวงในวัน (ขึ้น ๑๕ ค่ำ) นั้น หาได้เสด็จไปทอดเองไม่

อนึ่งในวันกลางเดือน ๑๒ นั้น พระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปบูชาเทวรูป ณ หอเทวาลัย เจ้านายและข้าราชการทั้งปวงก็ไปบูชาด้วย

พิธีเผาโครงปราสาทจำลอง เห็นจะเป็นพิธีเสดาะพระเคราะห์ในกฎมนเทียรบาลกล่าว ว่าถึงวันแรม ๘ ค่ำ ให้เอาปราสาท

(Pyathat) ซึ่งผูกโครงด้วยไม้ไผ่ ๘ หลัง ถวายพระเจ้าแผ่นดินกับพระมเหสีขยพระหัตถ์ แล้วแห่ไปเผา ณ พระอารามที่สำคัญ ๘ แห่ง

เดือนอ้าย (Nadaw) มีการพิธีถวายข้าวใหม่เรียกว่า Maha Peinne Pwè-daw คือเมื่อเกี่ยวข้าวใหม่ที่ปลูกในนาหลวงได้แล้ว เอาไปถวายบูชาพระพุทธรูปมหามัยมุนี (ที่พระเจ้าปดุงเชิญมาจากเมืองยะไข่) ขุนนางเรียกว่า Loamaing Wun กับ Loamaing Saye (สันนิษฐานว่าในกรมนา) เป็นพนักงานทำพ้อมสานผูกเป็นรูปโคกระบือและกุ้ง ใส่ข้าวเปลือกและพืชพรรณไม้อื่นที่เก็บเกี่ยวได้ผลในฤดูเดียวกัน แล้วขนไปถวายที่วัดยะไข่

อนึ่งเมื่อถึงวันพระจันทร์ขึ้นด้วยกันกับดาวฤกษ์ กติ-เกยา (Kyattiya) และ โรหิณี (Yawhani) ให้เชิญเทวรูปพระขันธกุมาร (Maha Peinne) อันทรงนกยูงออกมาตั้งทรงบูชา แล้วโปรยทานและแจกผ้าแก่ประชาชน

เดือนยี่ (Pyatho) มีการพิธีออกสนามเรียกว่า Mying-daw Pwè พระเจ้าแผ่นดินกับพระอัครมเหสีเสด็จออกท้องพระโรงหน้า และปลูกปรำข้าราชการพักข้างหน้าเขื่อนราชมนเทียร มีการกีฬาที่ท้องสนามชัย

การกีฬา ชุดแรกเป็นของเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่กับนายทหารจัดมาประกวดกัน

ก) ชนช้างตัวเปล่า

ข) ชนช้างมีคนขี่

ค) ช้างสู้เสือ (บางทีก็เสือจริง บางทีก็หุ่นเสือ)

ฆ) ขี่ม้าวิ่งพุ่งหอกให้ถูกเป้า

ชุดหลัง พวกทหารม้าทั้งนายไพร่ประกวดกัน

ก) ยืนบนหลังม้าวิ่งแทงห่วง

ข) ยืนบนหลังม้าวิ่งพื่น Chatty (ติดศัพท์นี้แปลไม่ออก) มิให้ตกถึงดิน

ค) ยิงเป้า

ใครตกม้าถูกปรับเอาเงินไปรวมเป็นรางวัลคนชนะ

อนึ่งในเดือนนี้ เจ้าฟ้าประเทศราชไทยใหญ่ส่งกล้วยไม้ (เอื้องแซะ) มาถวายด้วย

เดือน ๓ (Tabodaw) มีพิธีทำข้าวยาคู (Yagu) คือถึงวันขึ้น ๑๔ ค่ำ กลางคืนให้พวกฝ่ายทหารหุง (Cooking) แป้งเข้าด้วยน้ำมะพร้าวเจือเนยและเครื่องหอม ใช้ไม้หอมต่าง ๆ มีจันทน์เป็นต้นเป็นฟืน รุ่งขึ้นวันกลางเดือนเอาไปถวายพระเจ้าแผ่นดินทรงเจือน้ำมนตร์ แล้วส่งไปถวายพระสงฆ์ตามพระอารามในกรุงมัณฑเลและเมืองอมรบุระ พวกพลเมืองต่างก็หุงข้าวยาคูถวายพระเป็นประเพณีบ้านเมือง

เดือน ๔ (Tabaung) มีพิธีบวงสรวงเทพารักษ์และก่อพระ

ทราย

การหลวงนั้น ส่งเครื่องพลีกรรมไปบวงสรวงเทพารักษ์ที่รักษาประตูพระนครทั้ง ๔ ทิศ และบวงสรวงเทพารักษ์ที่ศักดิ์สิทธิ์ ณ เทวสถานต่าง ๆ อีก ๓๗ แห่ง ส่วนประชาชนก็เส้นผีกันเป็นประเพณีทั่วไป

การก่อพระทราย (ตามวัด) นั้น ทำเป็นการกุศลและเป็นประเพณีบ้านเมืองเหมือนกัน สิ้นเรื่องพิธี ๑๒ เดือนเพียงนี้

ในตอนเรื่องพงศาวดารกล่าวถึงพิธีเลียบพระนครอีกอย่างหนึ่งว่าได้มีครั้งพระเจ้าสีบ่อ แต่ไม่ปรากฏว่าเนื่องกับราชาภิเษก หรือพิธีประจำปี คือให้แต่งเรือพระที่นั่ง "การเวก" (เคยเห็นรูปฉายาลักษณ์เมื่อทำรับเสด็จ Prince of Wells หัวเรือเป็นรูปหัสดีลิงค์ กลางลำมีบุษบกที่ประทับ) แห่เสด็จพระเจ้าแผ่นดินทางคลองคูรอบพระนคร และมีภาชนะสำหรับรับฎีกาตั้งรายตามฝั่งคลอง ใครมีทุกข์ร้อนถวายฎีกาได้ในเวลาเสด็จเลียบพระนคร

สันนิษฐานว่าการเลียบพระนคร ตามแบบเดิมเห็นจะเป็นการจรแล้วแต่จะเสด็จเมื่อใด มีอยู่ในเรื่องเวสสันดรชาดก ก็ไม่เกี่ยวกับพิธีราชาภิเษก ในรัชกาลหนึ่งอาจจะเลียบได้หลาย ๆ หน

สิ้นเรื่องกฎมนเทียรบาลพม่าเพียงเท่านี้

☆ ☆ ☆

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๙ ได้รับประทานแล้ว ทำให้เกิดความ

ชื่นใจเหมือนกัน ในระหว่างที่ไปเที่ยวนอนซ่อนตัวอยู่ รู้สึกว้าเหว่อยู่เหมือนกัน ที่เคยได้รับลายพระหัตถ์แล้วไม่ได้รับ

ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก ที่โปรดประทานกฎมนเทียรบาลพม่าตอนพระราชานุกิจ กับธรรมเนียมในพระราชสำนักไป ได้พิจารณาและจดบันทึกความเห็นถวายมานี้แล้ว โปรดประทานไปแต่ทีละตอนเช่นนี้ดี ได้มีเวลาตรวจตราเป็นคราว ๆ

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๓ ประทานกฎมนเทียรบาลพม่าไปอีกตอนหนึ่งได้รับประทานแล้วเหมือนกัน ขอประทานกราบทูลคราวหน้า

ได้ส่งขันถม อันได้ทำหย่องรองและหีบบรรจุ ส่งหญิงมารยาตร์ไปแต่วันที่ ๑๖ แล้ว ได้ยินว่าฝากนายเอดมุน กรุต นำออกมาถวาย หวังว่าป่านนี้คงได้ทรงรับแล้ว มีที่ยังไม่พอใจในการทำนั้นอยู่บ้างลางอย่าง จะให้ทำแก้ไขให้เรียบร้อยก็ไม่มีเวลา หญิงมารยาตร์เร่งจะเอาส่งมาถวายด้วยกลัวจะไม่ทันการ ก็ต้องส่งทั้งยังไม่พอใจ ขอประทานโทษ

พระสุจริตสุดามาปรึกษา อยากจะพิมพ์หนังสือสำหรับงานศพ อยากได้บทละคร จะช่วยนำความประสงค์ไปคิดกับใครก็ไม่เห็นตัว จนใจเหลือเกิน

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บันทึกความเห็น
เรื่องกฎมนเทียรบาลพม่า (ต่อ)

พระราชานุกิจ

๑. เสด็จออกสามเวลาอยู่ข้างจะมาก แต่เห็นจะกล่าวไว้เป็นว่าอย่างเต็มที่ ถ้าทรงเหน็ดเหนื่อยก็อาจลดลง เอาแต่เพียงสองเพลาหรือแต่เพลาเดียวก็คงได้

๒. เสด็จออกเวลาเช้าเป็นเวลาสำคัญ ที่ตรัสว่าราชการงานเมืองเพลานั้น ผิดกันกับกฎมนเทียรบาลไทย ซึ่งเสด็จออกว่าราชการเป็นเพลาบ่าย แต่กำหนดเวลาเสด็จออกนั้นไม่เป็นสิ่งสำคัญ คงจะได้เปลี่ยนแปลงไปตามความสะดวกของพระเจ้าแผ่นดินเป็นคราว ๆ ไม่อยู่ที่

๓. พระเจ้าแผ่นดินเสวยวันละ ๔ เพลา คือเช้า กลางวัน เย็น ค่ำนั้น ที่แท้คงเป็นแต่ ๓ เพลาเท่านั้น เพลาค่ำคงเป็นของแถม หากว่าเสด็จอยู่ดึกจึงเรียกเครื่องว่างเวลาค่ำ

๔. พระภรรยาเจ้ากับเจ้านายผู้หญิงปฏิบัติในเวลาเสวยนั้นงดงาม ทั้งนั้นก็เป็นการตามปรกติแห่งพระเจ้าแผ่นดินทางแถบนี้

๕. เมื่อเสวยแล้วเลื่อนเครื่องถวายเจ้านายที่ทรงปฏิบัติเสวยนั้นก็เป็นปรกติเหมือนกัน ซึ่งควรแล้วที่จะเป็นเช่นนั้น

๖. นางสนมผลัดเวรกันอยู่ยามในเวลาเข้าที่พระบรรทมนอกห้องพระบรรทมนั้น ก็เป็นประเพณีปรกติ ที่ว่าอ่านหนังสือถวายทรงฟังตลอดรุ่งนั้น เห็นจะเป็นอุบายพอให้เป็นที่สังเกตได้ ว่าผู้อยู่ยามมิได้หลับเสียเท่านั้น

๗. หน้าที่พระมเหสีปฏิบัติเวลาทรงเครื่องนั้น ดูไม่สู้จำเป็นว่าจะต้องเป็นเช่นนั้น

๘. พระชายากับนักสนมเป็นเวรกันประจำอยู่ในพระราชมน-เทียรนั้นก็เป็นการปรกติ แต่ที่กล่าวว่ามีขันทีใช้ด้วยนั้นสะดุดใจอยู่ เราก็เคยมีขันทีใช้เหมือนกัน แต่เห็นจะเลิกเสียนานมาหนักหนาแล้ว ได้เคยเห็นรูปเขียนเรื่องพระภูริทัตในสมุดหนังสือสวดของโบราณ ตอนอาลัมพายนำพระภูริทัตไปเล่นถวายพระเจ้าลง ที่บนพลับพลาท้ายนางนักสนมมีแขกนั่งต่ออยู่สองคน จะเป็นอื่นไปไม่ได้นอกจากเป็นขันที ทำให้ได้ความรู้ขึ้นว่าขันทีนั้น เราสั่งเอาขันทีแขกเข้ามาใช้ ไม่ได้ทำไทยให้เป็นขันที เชื่อว่าพม่าก็น่าจะเป็นเช่นเดียวกัน

ขนบธรรมเนียมในพระราชสำนัก

๑. เจ้านาย เสนาบดี ข้าราชการ ขาดเฝ้าต้องรับโทษนั้นอยู่ข้างจะเป็นการเรี่ยวแรงเกินเหตุ

๒. เวลาเกิดไฟไหม้ เจ้านายและข้าราชการต้องเข้าไปในพระราชวัง ถ้าไม่เข้าไปมีโทษนั้น เป็นการระวังกบฏ มีเหตุพอให้เห็นการกระทำได้

๓. ขุนนางอ่านรายงานและรายชื่อผู้เข้าเวรประจำซองถวายนั้น ทางเราก็มี แต่เป็นมหาดเล็กอ่านถวายในเวลาค่ำในพระที่นั่งอมรินทร ประทับทรงสดับในพระที่นั่งไพศาล ก่อนอ่านต้องเป่าสังข์ให้ทรงทราบก่อน

๔. ปิดประตูพระนครทุกคืนนั้น เข้าใจว่าแต่ก่อนเราก็ปิดเหมือนกัน การยิงปืนเช้ามืดเป็นสัญญาให้เปิดประตู แต่ที่หลังเราเลิกไม่ปิดเพราะเห็นเป็นการลำบาก คงยังปิดแต่ประตูพระราชวัง

๕. การนำฎีกาขึ้นถวายเราก็มีเหมือนกัน แต่หน้าที่ผู้ถวายไม่ตรงกัน

๖. ประเพณีถวายฎีกา ทางเราชั้นแรกถวายต่อพระหัตถ์ ใครมีคดีก็มาตีกลองร้องฎีกาให้เสด็จออกรับ ยังมีห้องกลองวินิจฉัยเภรีอยู่ที่ทิมดาบกรมวัง เพิ่งรื้อเลิกเสียเมื่อรัชกาลที่ ๕ เพราะว่าประเพณีเปลี่ยนไปเป็นยื่นฎีกาที่ตำรวจหลวงนำขึ้นถวาย อย่างเดียวกับประเพณีพม่า ไม่ต้องตีกลอง

๗. ทางรับสั่งราชการ พม่ากับไทยตรงกันไม่ได้กระดิก

๘. เมื่อก่อนนี้การเสียภาษีอากรของเรา ส่งอย่างไร และจ่ายอย่างไร หาได้เรียนทราบวิธีไว้ไม่ เห็นแต่พระยาไชยยศสมบัติทำบัญชีรับจ่ายทูลถวายเท่านั้น จึงเป็นการยากที่จะเอามาเทียบกับพม่าได้

๙. ข้าราชการรับตำแหน่งใหม่ต้องถือน้ำนั้น เป็นการที่เขาถี่ถ้วนมากกว่าเรา

๑๐. ข้าราชการออกไปรักษาราชการหัวเมือง ต้องให้ภรรยาอยู่เป็นตัวจำนำนั้น อยู่ข้างเป็นการแสดงความขลาดมาก

๑๑. เจ้าประเทศราชต้องเข้ามาเฝ้าปีละครั้งนั้น ทางเราเห็นจะกำหนดสามปีต่อครั้ง

๑๒. ความถี่ถ้วนในเรื่องพระมหาอุปราชของเรา ไม่ค่อยจะเคยได้ยิน

๑๓. เจ้านายและข้าราชการที่เข้าไปนอนประจำซองในพระราชวัง ของเราเคยมีแต่เวลาเสด็จไม่อยู่ เรียกว่าเฝ้าวัง

๑๔. ผู้เข้าไปเฝ้าวังต้องนั่งยามนั้นเราไม่เคยทำ

๑๕. ทหารเข้าเวรประจำในพระราชวัง เปลี่ยนกันเดือนละครั้งนั้นตรงกัน

๑๖. พระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกนอกพระราชวัง ต้องปิดประตูเมืองจนเสด็จกลับ เห็นจะไม่หมายถึงเสด็จไปค้างแรม ถ้าปิดประตูเมืองตลอดเวลาเสด็จไปค้างแรมราษฎรจะต้องติดประตูอดตาย

๑๗. ยิงปืนใหญ่สัญญาบอกเวลาสงกรานต์เราไม่ได้ทำ

๑๘. วิธียอมความเป็นทางปฏิบัติในศาลหลวง แต่เข้ามาอยู่ในกฎมนเทียรบาล ก็เพราะแต่ก่อนพระเจ้าแผ่นดินทรงพิพากษาความเอง

๑๙. ลักษณะลงโทษก็อย่างเดียวกันกับที่กล่าวแล้วในข้อ ๑๘

๒๐. ห้ามขายเนื้อขายปลาในเวลาเข้าพรรษานั้น เอาการบุญในศาสนามาใช้เป็นอาญาเกินสมควร

๒๑. เสด็จออกมหาสมาคมปีละสามครั้งนั้น หนแรกขึ้นปีใหม่ กับหนหลังออกพรรษานั้น ตรงกับเสด็จออกถือน้ำตรุษสารทของเรา แต่เสด็จออกหนกลางเข้าพรรษานั้นเราไม่มี เห็นจะเป็นการนับถือศาสนามากพาไป

๒๒. เสด็จออกมหาสมาคมปีละสามครั้ง เจ้านายและข้าราชการฝ่ายใน ทั้งภรรยาข้าราชการ ต้องเข้าเฝ้าฝ่ายในเหมือนฝ่ายหน้านั้น ทางเรามีเสด็จออกแต่สองครั้งก็มีฝ่ายในและภรรยาข้าราชการเฝ้าเหมือนกัน คือถือน้ำตรุษสารท

๒๓. ข้อบังคับในการเข้าเฝ้า ดูจะไม่ผิดกัน การสูบบุหรี่ก่อนนี้เราก็เห็นจะสูบไม่ได้ แต่เดี๋ยวนี้เคลื่อนคลายไป การสวมรองเท้าแต่ก่อนเราก็สวมไม่ได้ แต่เดี๋ยวนี้เปลี่ยนธรรมเนียมแล้วจึงสวมได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

* * *

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๔ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

เมื่อเมล์มาวันอาทิตย์ที่ ๒๑ หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๐ กับบันทึกพระวินิจฉัยเรื่องกฎมนเทียรบาลพม่า ในลายพระหัตถ์ฉบับนี้ตรัสปรึกษามาว่า พระสุจริตสุดาไปทูลหารือ

ถึงเรื่องหนังสือที่จะพิมพ์ในงานศพ หม่อมฉันเข้าใจว่าศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีผู้บิดา โปรดให้หม่อมฉันช่วยเลือกหนังสือถวายนั้น หม่อมฉันปรึกษากับหญิงเหลือด้วยเธอเอาใจใส่ด้วยเรื่องบทละครอยู่ เธอมีความเห็นว่าหนังสือที่เหมาะที่สุดนั้นคือบทละครเรื่องสาวิตรี พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ต้องพิมพ์รูปภาพฝีพระหัตถ์ของท่านด้วย ท่านคงจะยังทรงจำได้รูปภาพสาวิตรีชุดนั้น เจ้าพระยาธรรมา ฯ เอามาให้หม่อมฉันเมื่อเป็นนายกราชบัณฑิตยสภา หม่อมฉันได้ให้นายมิกีส่งไปสืบราคาจะพิมพ์ที่เมืองญี่ปุ่น แต่ราคาแพงไม่สำเร็จจึงค้างอยู่ รูปภาพชุดนั้นจะอยู่ที่ไหนเดี๋ยวนี้หม่อมฉันก็จำไม่ได้ แต่นายมิกีกับนายสมบุญ โชติจิตร คงจะรู้ เห็นพอจะค้นคว้าเอามาได้ ขอให้ทรงไต่สวนดู

บทละครเรื่องอื่น ถ้าจะเอาที่เป็นแบบบทละครสำหรับบ้านเมืองมีที่ยังไม่ได้ชำระพิมพ์อยู่อีกเรื่อง ๑ คือเรื่องอุณรุท ถ้าได้ชำระพิมพ์เข้าชุดกับเรื่องอิเหนา รามเกียรติ์ ที่หอพระสมุด ฯ พิมพ์แล้วก็จะดีเหมือนกัน แต่การชำระนั้นจะต้องมีผู้ชำนาญจริง ๆ เป็นผู้ชำระสักคน ๑ ไม่ใช่ "นักปราชญ์รู้พลั้ง" สมัยใหม่ (คำนี้เป็นคำของหญิงเหลือ เธอเอามาใช้ขึ้นใหม่) แต่จะเป็นหนังสือมากสักหน่อย

มีอีกสถานหนึ่ง รวมบทละครเรื่องสั้น ๆ พิมพ์แสดงให้เห็นสำนวนบทละครต่างสมัยผิดกันอย่างไร คือบทละครครั้ง

กรุงศรีอยุธยา บทละครกรุงธน บทละครรัชกาลที่ ๑ บทละครรัชกาลที่ ๒ บทละครรัชกาลที่ ๓ (สำนวนกกรมหลวงภูวเนตร) บทละครรัชกาลที่ ๔ บทละครรัชกาลที่ ๕ และบทละครรัชกาลที่ ๖

บทละครสมัยต่าง ๆ เหล่านี้ หม่อมฉันรวมไว้ในหอพระสมุดวชิรญาณอีกมาก ถ้าโปรดให้นายสมบุญเอาบัญชีมาถวายทอดพระเนตรเห็นว่าพอจะทรงเลือกได้

ตามที่ทูลมานี้ หม่อมฉันออกตะขิดตะขวงนึกท้อใจอยู่บ้าง ด้วยรู้สึกว่าความนิยมของหม่อมฉัน หรืออาจจะกล่าวเลยไปถึงว่าพระนิยมของพระองค์ท่านเองด้วย มันเป็นอย่างเก่าพ้นสมัย อย่างที่เราเห็นว่าดี พิมพ์ออกไปก็ไม่แลเห็นว่าใครจะชอบในสมัยนี้ แต่จะเลือกให้ต้องตามความนิยมถูกสมัยในปัจจุบัน ใจหม่อมฉันก็ไม่นิยม มันอึดอัดขัดข้องอยู่อย่างนี้

เมื่อวันอาทิตย์ หญิงแก้วมาจากชุมพร พาหลานกลับมาส่งที่ Cinnamon Hall ค่อยหายเงียบเหงาแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๗ เมษายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทรายฝ่าพระบาท

ขอประทานตอบลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๑๓ ขอบพระเดชพระคุณที่โปรดประทานกฎมนเทียรบาลพม่าไปอีกตอนหนึ่ง ได้พิจารณาแล้ว และจดบันทึกความเห็นถวายมานี้แล้วตามที่สะดุดใจ

ยูบิลีพระเจ้ายอชดูจะทำกันใหญ่มาก เห็นหนังสือพิมพ์เขาลงโปรกรามม์จะทำการติดต่อกันไปถึงสามเดือน เป็นพระเดชพระคุณอย่างยิ่งแล้วที่ตรัสชวนให้หญิงอามมาดูแห่ที่บ้านี้ แต่ขอประทานโทษให้มาก็ไม่มีใครใช้ช่วยงานวันเกิด แต่ที่จริงก็ไม่มีงานใหญ่โตอะไรมิได้ จะทำบุญเล็กน้อยเท่านั้น หากแต่ครอบครัวเล็ก ยิ่งคิดไม่อาศัยใคร ลูกก็ยิ่งจำเป็นต้องการมาก

ตามที่ตรัสถึงประตูพระบรมมหาราชวังทางด้านใต้ ว่าเป็นประตูมีหอรบข้างบน เกล้ากระหม่อมไม่รู้สึกนึกไม่ออกเลย ต่อแต่ได้รับลายพระหัตถ์แล้วเข้าไปในวังจึงเจาะดู ทำซอบกล เป็นหลังคาคฤห์ แต่จัดช่องประตูขึ้นไปเกือบถึงชายคา บนหลังประตูไม่มีห้อง มีห้องอยู่สองข้างประตู แต่ไม่มีช่องที่จะต่อสู้ทางด้านหน้าเลยสักนิด มีแต่ประตูเล็กทางด้านข้าง ออกได้ทางเชิงเทินข้างในเท่านั้น ดูจะเป็นห้องพักของผู้กำกับหน้าที่มากกว่าหอรบ ที่จันทบุรี

เกือบจำได้ ดูเหมือนมีหน้าต่างเปิดออกมาทางด้านหน้าได้ แต่ที่ราชบุรีกาญจนบุรีจำไม่ได้เลย ที่นครราชสีมาได้สอบถามพระยาเพชรดา ได้ความว่าที่มีหอรบปรากฏอยู่ก็แต่ประตูชัยเท่านั้น ประตูอื่นข้างบนหักพังไม่มีอะไรเหลือ จะเคยมีหอรบหรือไม่มีไม่ทราบ

เรื่องฝรั่งขุดค้นเมืองโบราณแถวแม่น้ำสินธุ พบรูปลึงค์ ซึ่งเป็นของที่นับถือมาก่อนพวกอารยัน ยุติต้องกันกับที่ว่าพบในกลางทวีปอาฟริกานั้นดีอยู่มาก เป็นหลักให้รู้ความจริงยาวออกไปได้ เมื่อตรัสบอกไปคราวที่ได้ทรงทราบมาครั้งก่อนนั้น ได้ตรัสถามเข้าไปด้วย ว่าได้ทราบทางอินดูเขาว่ากระไรกันบ้างในเรื่องลึงค์ เกล้ากระหม่อมไม่สามารถกราบทูลให้เป็นหลักฐานได้ เพราะท่านพวกครู ๆ อินดูนั้น ลิ้นแกยาว แกเล่านิทานหลอกเล่นตามชอบใจ อย่าหาอื่นไกล เอาแต่เพียงว่าทำไมจึงทำรูปพระคเณศหัวเป็นช้าง เท่านั้นเกล้ากระหม่อมก็ได้พบนิทานถึงสามเรื่องที่บอกเหตุ แต่ไม่เหมือนกันเลย

เมื่อถวายผ้าจำนำพรรษาที่วัดราชประดิษฐ์ เกล้ากระหม่อมขึ้นไปบูชาพระบรมรูปทูลกระหม่อมบนปราสาท คิดรู้สึกว่าไม่ดีนักว่าสู้ที่ปราสาทเมืองเพชรไม่ได้ จึงสั่งไปให้เขาถ่ายส่งมาให้ แต่เผอิญเขาถ่ายไว้แล้ว เขาพิมพ์ส่งมาให้หลายแผ่น จึงได้ส่งมาถวายแผ่นหนึ่ง ดูกลับจะเลวกว่าที่วัดราชประดิษฐ์ซ้ำไปเสียอีก

เมื่อวานซืนนี้ พระยาเทวาคัดยทระเบง กลาติไม้ และชื่อท่าโหม่งครุ่มมาให้ แกว่าค้นพบจดไว้ในกองพิธีกระทรวงวัง เป็นลายมือพระยาราชเวศม เข้าใจว่าเจ้าพระยาธรรมาจะให้สืบจดไว้ เกล้ากระหม่อมได้รับก็พอใจ เพราะที่รู้ก็เท่าที่ได้ยิน ไม่ครบถ้วนเท่าที่จดมา แต่พิจารณาเห็นเลอะเทอะ จึงได้ลองจัดเรียบเรียงใหม่ ได้คัดถวายทอดพระเนตรเล่นด้วยแล้ว

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๐ ได้รับประทานแล้ว ขอประทานถวายตอบคราวหลัง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บันทึกความเห็น
กฎมนเทียรบาลพม่า (ต่อ)

ราชบัลลังก์

อันชื่อราชบัลลังก์ทั้ง ๘ นั้น ๒ ชื่อคือสีหาสนกับปัทมาสน เป็นชื่อแบบเดิมสืบมาแต่ประเทศอินเดีย สีหาสนเป็นที่นั่งกษัตริย์ ซึ่งเดิมที่ขาจำลักเป็นรูปสิงห์ ปัทมาสนเป็นแท่นรองพระพุทธรูป พระเทวรูป ซึ่งจำลักเป็นกลีบบัว

อีก ๔ ชื่อเทียบด้วยพาหนะพระเป็นเจ้า ตรงกับพระราชลัญจกรของเราอยู่สามชื่อ คือ หังสาสน ตรงกับหงสพิมาน คชาสนตรงกับไอยราพต สังขาสนตรงกับสังขพิมาน มยุราสน หมายถึงพาหนพระขันธกุมาร แต่พระราชลัญจกรทางเราไม่มี

อีกชื่อ ๑ มิคาสน ที่จะเห็นรูปที่ทางอื่นเคยทำพุทธอาสน ปางปฐมเทศนาณมฤคทายวัน ซึ่งมีรูปกวางอยู่เชิงแท่นนั้น นำมาเป็นชื่อราชอาสน

อีกชื่อ ๑ ภมราสน คืออาสนผึ้งนี้ คิดไม่เห็นวี่แววทางที่มาเลย แปลกหนักหนาอยู่

จำได้เมื่อไปเที่ยวที่เมืองมัณฑเลอยู่แต่ ๒ องค์ คือสิหาสน กับมยุราสนตั้งอยู่ระหว่างฝาแนบกับทวารทั้งสององค์ พระแท่นอยู่นอกห้อง ทางขึ้นอยู่ในห้องดังได้พรรณนาไว้แล้วในบันทึกตอนต้น ทรงแห่งราชอาสนก็ทำอย่างที่ช่างไทยเราเรียกกันว่าบัลลังก์ คือมีบัวหงายติดกับบัวคว่ำ แต่ตรงท้องไม้ที่บัวต่อกันเขาทำคอดเข้าไปมาก จนฝรั่งเห็นว่าเป็นนาฬิกาทราย

ราชมนเทียรสถาน

พระราชมนเทียรสถานนั้น ไม่มีสิ่งใดที่ติดใจจะกล่าวถึง แต่ลักษณะแห่งเมืองมัณฑเลนั้นติดใจยิ่งนัก จำจะต้องกล่าวชมว่าไม่มีเมืองใดบรรดาที่ได้เห็นมาจะงามเท่า วงกำแพงแลเห็นเป็น

สี่เหลี่ยมจัตุรัส กำแพงด้านหนึ่ง แต่มุมหนึ่งถึงอีกมุมหนึ่งย่อเป็นกะเปาะสี่เหลี่ยมยื่นออกมาเป็นป้อมหรือหอรบมากหลาย มีระยะเป็นจังหวะเท่ากัน บนกะเปาะนั้นปักเสาสี่มีหลังคาไม้ทำเป็นหลังคามณฑปทาแดง ตรงกะเปาะกลางตัดขาดเป็นช่องประตูเข้าออก ก่อกำแพงอิฐเป็นลับแลกันหน้าประตูกันยิงทำลายบานประตู เมื่อดูไปตามกำแพงด้านหนึ่ง จะเห็นยอดมณฑปสล้างเป็นระยะตลอดไปงามยิ่งนัก ห่างกำแพงออกมามีคูกว้างใหญ่ มีน้ำเต็มล้อมกำแพงอยู่โดยรอบอีกชั้นหนึ่ง ตรงกลางย่านมีสะพานใหญ่ข้ามตรงเข้าประตูทั้งสี่ด้าน รอบนอกคูออกมามีถนนใหญ่ล้อมอยู่อีกชั้นหนึ่ง ซึ่งจะขับรถชมเมืองได้โดยรอบ และในขอบเขตนั้นไม่มีต้นไม้ใหญ่อันจะพึงบังทรรศนวิสัยให้เสียงามไปได้แม้แต่น้อยหนึ่งเลย เห็นได้ว่าเป็นเมืองใหม่ทำด้วยความคิดกะการโดยรอบคอบ เขาว่าฝรั่งชาติอิตาลีเป็นผู้อำนวยการสร้าง

นอกจากเรื่องพระราชวังและเมืองแล้ว ก็ยังมีเหลือที่สงสัยอยู่อย่างเดียวแต่พระศพ เหตุใดจึงฝังบ้างเผาบ้าง เข้าใจไม่ได้เลย ตามประเพณีแห่งชาติ ชาติไหนถือเผาก็เผากันทั้งนั้น ที่ถือฝังก็ฝังกันทั้งนั้น

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บทระเบง

(ตามที่สืบสวนมาได้)

โอละพ่อขอถวายบังคม
โอละพ่อเทวันมาบอก
โอละพ่อพร้อมกันทั้งปวง
โอละพ่อประนมกรทั้งปวง
โอละพ่อกลับซ้ายไปขวา
โอละพ่อกลับขวามาซ้าย
โอละพ่อบัวตูมทั้งปวง
โอละพ่อบัวบานทั้งปวง
โอละพ่อกลับหน้าเป็นหลัง
โอละพ่อกลับหลังเป็นหน้า
โอละพ่อจะไปไกรลาศ
โอละพ่อขวางหน้าอยู่ไย (มีซ้ำ)
โอละพ่อยกออกจากเมือง

รักแก้วข้าเอยจะไปไกรลาศ
รักพี่ข้าเอยจะไปไกรลาศ
รักน้องข้าเอยจะไปไกรลาศ
รักพี่ข้าเอยจะไปชมนก
รักน้องข้าเอยจะไปชมนก
รักแก้วข้าเอยจะไปชมนก
รักน้องข้าเอยจะไปชมไม้
รักพี่ข้าเอยจะไปชมไม้
รักแก้วข้าเอยจะไปชมไม้

โอละพ่อขวางหน้าอยู่ไย
โอละพ่อหลีกไปให้พ้น
โอละพ่อตั้งตะบะทั้งปวง
โอละพ่อก่งศรทั้งปวง
โอละพ่อแผลงศรทั้งปวง

บทพระกาล

โอละพ่อสลบทั้งปวง
โอละพ่อฟื้นขึ้นทั้งปวง
โอละพ่อยกกลับเข้าเมือง
โอละพ่อเรามาถึงเมือง

บทระเบง

บทร้องระเบงตามที่สืบสวนได้มานั้น ดูไม่เป็นระเบียบ เชื่อว่าผู้เล่นไม่เอาใจใส่ เล่นแต่พอเป็นราชการพาให้เลอะเลือนไป ได้ลองจัดให้เป็นระเบียบขึ้นดังต่อไปนี้ ผิดถูกไม่ทราบ

รำถวาย

โอละพ่อขอถวายบังคม โอละพ่อประนมกรทั้งปวง
โอละพ่อบัวตูมทั้งปวง* โอละพ่อบัวบานทั้งปวง*
โอละพ่อกลับซ้ายไปขวา โอละพ่อกลับขวามาซ้าย
โอละพ่อกลับหน้าเป็นหลัง โอละพ่อกลับหลังเป็นหน้า

เดินดง

โอละพ่อเทวันมาบอก โอละพ่อยกออกจากเมือง
โอละพ่อจะไปไกรลาศ รักแก้วข้าเอยจะไปไกรลาศ
รักพี่ข้าเอยจะไปไกรลาศ รักน้องข้าเอยจะไปไกรลาศ
รักแก้วข้าเอยจะไปชมนก รักพี่ข้าเอยจะไปชมนก
รักน้องข้าเอยจะไปชมนก รักแก้วข้าเอยจะไปชมไม้
รักพี่ข้าเอยจะไปชมไม้ รักน้องข้าเอยจะไปชมไม้

ปะทะ

โอละพ่อขวางหน้าอยู่ไย โอละพ่อหลีกไปให้พ้น
โอละพ่อพร้อมกันทั้งปวง โอละพ่อตั้งตบะทั้งปวง
โอละพ่อก่งศรทั้งปวง โอละพ่อแผลงศรทั้งปวง

---

* หมายถึงมือประนมไหว้ และเบิ่ดมือจากประนมไหว้

พระขันธกุมารสาป*

โอละพ่อสลบทั้งปวง | โอละพ่อฟื้นขึ้นทั้งปวง

คืนเมือง

โอละพ่อยกกลับเข้าเมือง | โอละพ่อเรามาถึงเมือง

ท่าโหม่งครุ่ม

ชื่อท่ารำโหม่งครุ่มตามที่สืบสวนได้มานี้ เป็นคำที่มีผู้คิดแต่งแล้ว เพื่อให้คล้องจองเพราะพริ้ง คำเดิมคงเป็นคำง่าย ๆ อย่างเดียวกับชื่อท่าละคร ได้ลองเดาไว้ดูเล่นเท่าที่คิดได้ ถูกหรือไม่ถูกไม่ทราบ

สืบได้มา	เดาชื่อเดิม
ประทุมทองวิมลมาศ	บัวตูม
จงกลกายผกากลิ่น	บัวบาน
วายุพินทราร่อน	ลมพัด——?
จักรวรรดิงามงอนทรงเครื่อง	
มังกรเยื้องย้ายหาง	มังกรฟาดหาง
พระจันทรกุมกรกางกลด	พระจันทร์ทรงกลด

---

* เรียกกันว่าพระกาล แต่เห็นควรเป็นพระขันธกุมาร เพราะขี่นกยูง และมาต้านทานแทนพระอิศวรซึ่งสิงไกรลาศ

เทพประนตประนมกร	เทพประนม
พระยากุญชรประสานงา	ช้างประสานงา
เมขลาเล่นวลาหก	เมขลาล่อแก้ว
รามสูรยกอสุนี	รามสูรขว้างขวาน
ไมราพน์อสุรีรำฤทธิ์	ไมราพน์แผลงฤทธิ์
พระยาอินทรชิตแปลงกายา	อินทรชิตแปลงกาย
องค์ศรีอนุชาเชิดชู	พระลักษณ์ชูศร
หน่อชมพูพานง้างศิลป์	
หน่อนรินทรแผลงผลาญ	
หน่อชมพูพานง้างคีรี	
ราชกระบี่ถวายแหวน	หนุมานถวายแหวน
รำแพนปลายพฤกษา	นกยูงรำแพน
องค์อินทรเจ้าฟ้าเป่าสังข์	พระอินทร์เป่าสังข์
เทพลังพระสุทธ	เทวดารั้งพระสุเมรุ

หมด

บทกุลาตีไม้

บทร้องกุลาตีไม้ จะเป็นโคลงหรือกาพย์น่าสงสัย หากเป็นอะไร ลักษณะที่จะเขียนก็ต้องต่างกันดังนี้

ถ้าเป็นโคลง

ศักดานุภาพเลิศล้ำ แดนไตร
สิทธิครูมอบให้ จึ่งแจ้ง
ฤทธาเชี่ยวชาญชัย เหตุใด นาพ่อ
พระเดชพระคุณปกเกล้า ไพร่ฟ้าอยู่เย็น ฯ

ถ้าเป็นกาพย์

ศักดานุภาพ เลิศล้ำแดนไตร
สิทธิครูมอบให้ จึ่งแจ้งฤทธา
เชี่ยวชาญชัย เหตุใดนาพ่อ
พระเดชพระคุณปกเกล้า ไพร่ฟ้าอยู่เย็น* ฯ

บ้านซินนามอน ปีนัง
วันที่ ๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๘ เมษายนเวลาบ่าย หม่อมฉันได้รับพระโทรเลขตอบโทรเลขที่หม่อมฉันถวายพรเฉลิมพระชันษาครบ ๖ รอบไปในตอนเช้า ครั้นเวลาเย็นวันนั้นหญิงมารยาตร์ออก

---

*ระเบียบแห่งโคลงเก่า ย่อมไม่ถือจำนวนคำ สัมผัสและเอกโทเคร่งเครียดนัก คำ "พระเดชพระคุณปกเกล้า" นั้นเกรงว่าจะหลงไป ถ้าหากเปน "เหตุพระคุณปกเกล้า" จะกินความกันดีขึ้นมาก

มาถึงนำเครื่องเลื่อนที่ท่านประทานเนื่องในงานเฉลิมพระชันษามาส่ง ล้วนเป็นของเลือกสรรโดยประณีตบรรจง หม่อมฉันมีความยินดีขอบพระเดชพระคุณ และขอบคุณคุณโตกับหญิงอี่ด้วยเป็นอันมาก รุ่งขึ้นวันจันทร์เวลาเช้าไปรษณีย์นำลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๗ มาส่ง ในซองลายพระหัตถ์นั้นมีฉายาลักษณ์พระบรมรูปทูลกระหม่อมที่อยู่ ณ เมืองเพชรบุรีส่งมาด้วย หม่อมฉันรู้สึกชื่นใจที่ได้เห็นพระบรมรูปองค์นั้น คงงามสู้องค์ที่อยู่วัดราชประดิษฐ์ไม่ได้อยู่เอง เพราะองค์หลังเป็นของถ่ายแบบองค์ก่อน และแก้ไขในสมัยเมื่อรู้จักปั้นรูปคนดีขึ้นกว่าแต่ก่อน

เมื่อสองสามวันมานี้มีพระสงฆ์กรุงเทพ ฯ จาริกมาถึงเมืองปีนัง ๓ องค์ เป็นเปรียญและพระอันดับวัดเทพศิรินทร ๒ องค์ เป็นเปรียญวัดราชประดิษฐ์องค์ ๑ มหาภุชงค์วัดราชประดิษฐ์บอกว่างานถวายผ้าจำนำวัสสาปีนี้เจ้านายอยู่ข้างมีน้อย ที่เป็นบรมวงศ์ผู้ใหญ่มีแต่พระองค์ท่านกับพระองค์ประดิษฐาเท่านั้น หม่อมฉันเลยถามพระสงฆ์รูปนั้นต่อไปถึงเรื่องพระสงฆ์เป็นเก๊กเหม็งขึ้นอีกตามที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ เธอเข้าใจว่าเห็นจะมีคฤหัสถ์ยุยงแต่อย่างไรก็ดีมีผลต้องรับถึงตัวเธอด้วย เดี๋ยวนี้คนทำบุญน้อยลงแม้ออกบิณฑบาตก็ได้ข้าวไม่ใคร่พอฉัน

ที่ท่านทรงได้คำขับของพวกระเบงและกุลาตีไม้ไว้แล้วจดประทานมานั้นดีหนักหนา เพราะมันเป็นของใกล้จะสูญเต็มทีอยู่แล้ว

คำที่ทรงปรุงประทานมานั้นหม่อมฉันเห็นชอบด้วย เดิมคงจะเป็นเช่นนั้น แต่หากมาขับกันสับสนจึงแหลกเหลวไป ได้อ่านลายพระหัตถ์ทำให้หม่อมฉันคิดวินิจฉัยต่อไปถึงหลักฐานเรื่องการเล่นระเบง โมงครุ่ม และกุลาตีไม้ หม่อมฉันเห็นว่าคงเป็นการเล่นในอินเดีย ไทยเรารับมาแต่อินเดียภาคใต้แต่โบราณจึงมีปรากฏในกฎมนเทียรบาล นานมาแล้วหม่อมฉันไปเมืองตรังครั้ง ๑ เห็นพวกแขกกลิงค์ที่เป็นกุลีมันกำลังเล่นกัน ถือไม้มือละอันยืนเป็นวงร้องเพลง ตีไม้ที่ถือนั้นกับเพื่อนที่ยืนต่อกันทั้ง ๒ ข้างเป็นจังหวะ ก็นึกขึ้นในขณะนั้นว่าอ้อ นี่เองเป็นมูลเดิมของกุลาตีไม้ แต่มานึกต่อไปในคราวนี้ว่าคำร้องของเดิมคงเป็นภาษาทมิฬหรือภาษาอินเดียอื่นที่ใกล้เคียงกัน ไทยเราเอามาแปลให้ร้องเป็นภาษาไทย จึงเห็นเป็นปัญหาว่าคำที่ทรงจดประทานมานั้น จะเป็นคำแปลตรงตามคำของชาวอินเดีย หรือมาแต่งขึ้นใหม่ หรือมาแก้ไขความบ้าง อีกประการหนึ่ง เรื่องที่เล่นระเบงตามที่ได้ยินเล่ากันมา ว่าพระอิศวรจะทำพิธีโสกันต์พระคเณศร์หรือพระขันธกุมาร พวกกษัตริย์ร้อยเอ็ดเจ็ดพระนครจะไปช่วย พระขันธกุมารมาห้ามไว้ พวกกษัตริย์ไม่ฟังจึงถูกพระขันธกุมารสาปให้สลบ แล้วต้องกลับคืนยังบ้านเมือง มาเกิดคิดสงสัยขึ้นว่าเรื่องเดิมจะไม่เป็นอย่างเล่า เพราะเมื่อกษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดไปพบพระขันธกุมาร พระขันธกุมารห้ามควรจะยำเกรงหรือมิฉะนั้นก็พูดจาว่ากล่าวกันโดยดี นี่กลับจะฆ่าฟันพระขันธกุมาร

ดูไม่สมกับที่จะไปช่วยงานด้วยความเคารพพระอิศวร เรื่องระเบงนี้ก็คงมาจากอินเดียฝ่ายใต้ คือพวกทมิฬเหมือนกัน พวกทมิฬนับถือพระขันธกุมารเป็นใหญ่อยู่จนทุกวันนี้ แม้ที่ในเมืองปีนังดังที่หม่อมฉันได้เคยทูลไปแต่ก่อนแล้ว น่าจะมีเรื่องที่จริงเป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้นเรื่องระเบง โมงครุ่ม และกุลาตีไม้นี้ ลองตรัสไล่เลียงตาพราหมณ์ศาสตรีดูสักทีเป็นไร บางทีจะได้ความรู้ที่เป็นแก่นสารต่อไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

จะกราบทูลตอบลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๐ เดือนก่อน

พระดำริเรื่องการทำถ้วยชามในเมืองไทย เป็นทางสมเหตุสมผลทุกอย่าง เกล้ากระหม่อมเห็นชอบด้วยพระดำริทุกประการ คำยืนยันของพระยานครพระรามข้อหนึ่งว่าที่สวรรคโลกทำถ้วยชามก่อนพระเจ้ารามกำแหงเสด็จออกไปเมืองจีนมาแล้ว เพราะแกขุดได้เครื่องถ้วยในพระเจดีย์เก่า ซึ่งสร้างก่อนพระเจ้ารามกำแหงเสด็จออกไปเมืองจีน พระยานครพระรามกล่าวคำนี้เพื่อจะคัดค้านคำที่มี

คนกล่าวว่า พระเจ้ารามกำแหงไปพาเอาเจ๊กเข้ามาตั้งทำถ้วยชามที่สวรรคโลก แต่คำคัดค้านของพระยานครพระรามนั้นกลับสมด้วยพระดำริของฝ่าพระบาท ที่ว่าเจ๊กเข้ามาตั้งทำถ้วยชามอยู่ก่อนแล้ว พระเจ้ารามกำแหงเป็นแต่ไปพาเอาเจ๊กที่มีฝีมือดีเข้ามา ทำการส่งเสริมให้ได้ของดีเป็นประโยชน์ใหญ่ขึ้น น่าอัศจรรย์หนักหนาที่มาถูกต้องตรงกับพระดำริได้

ขอบพระคุณที่โปรดประทานรูปผู้แทนเข้าไป และตรัสอภิปรายถึงโฮเตลที่ปีนัง เป็นทางให้ทราบเกล้าดีทุกประการ เรื่องที่ได้ทรงพบคนสำคัญนึกน่าสนุก ที่ได้ทรงพบคนประหลาดก็ประหลาด แต่ไม่เป็นแก่นสาร ไม่พบเสียดีกว่า

กฎมนเทียรบาล พม่า ตอน พิธี สิบสอง เดือน ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดประทานไปอ่านเสียยุ่งใจ ได้บันทึกความเห็นตามสติปัญญาถวายมาคราวนี้แล้ว

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๔ เมษายน ประทานพระดำริเรื่องพิมพ์หนังสือของพระสุจริตสุดานั้นได้รับประทานแล้ว เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ขอประทานโทษที่กราบทูลไม่ละเอียดว่าเป็นงานศพใคร พระสุจริตอยากจะพิมพ์ถึงสองเล่ม สำหรับศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีเล่มหนึ่ง สำหรับศพท้าววนิดาพิจาริณีเล่มหนึ่ง ท่านตกลงแล้ว สำหรับศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีนั้น ท่านไม่เอาบทละคร ท่านจะพิมพ์หนังสือพงศาวดารโยนก ซึ่งพระยาประชากิจ-กรจักร (แช่ม) แต่ง ส่วนสำหรับงานศพท้าววนิดาพิจาริณีนั้น

ท่านจะพิมพ์หนังสือพระราชนิพนธ์สาวิตรี เรื่องรูปสำหรับเรื่องนั้นมีใครเคยบอกว่าหายเสียแล้ว เกล้ากระหม่อมจะไปไต่ถามก็จะเป็นวุ่นว้าน ได้แนะพระสุจริตไปว่าขอให้พิมพ์สาวิตรีแล้ว ควรจะขอให้เขาพิมพ์รูปที่เกล้ากระหม่อมเขียนติดไปกับหนังสือนั้นด้วย เมื่อมีคำขอเขาก็คงไปค้นคว้าหากันเอง การพิมพ์หนังสือสำหรับงานศพเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีนั้นที่จะสนุก ข่าวว่าลูกหลานต่างคนต่างพิมพ์ เป็นการประชันขันแข่งกันด้วย เห็นจะได้หนังสือหลายเล่ม

งาน วันเกิดเกล้า กระหม่อมได้ ทำสำเร็จ เรียบ ร้อยแล้วในวันที่ ๒๘ เดือนก่อน เวลาเช้าตั้งพระบรมรูป นิมนต์พระ ๗๓ รูปมาสดับปกรณ์ แล้วถวายอาหารบิณฑบาต เวลาเพลเลี้ยงพระสงฆ์ ๑๐ รูป เวลาเย็นไปถวายบังคมพระบรมรูปที่ปฐมบรมราชานุสรณ์ เท่านั้นเป็นเสร็จไปอย่างเงียบ ๆ ขอถวายพระกุศล

เกล้ากระหม่อมขอประทานทูลลาไปเที่ยวในวันที่ ๑๑ เดือนนี้ คราวนี้จะไปกับเพชรลอยล่องของบริษัทเรือไฟไทย เที่ยวไปตามฝั่งทะเลทางปักษ์ใต้ จะไปที่ไหนบ้างตั้งใจจะไปคิดเอาข้างหน้าสุดแต่จะเป็นการสะดวก ขอได้โปรดหยุดลายพระหัตถ์ไว้คราวหนึ่ง ถ้าหากว่าไปหยุดพักเป็นหลักแหล่งลงที่ไหนนานวัน อันอาจจะรับลายพระหัตถ์ที่นั้นได้ ก็จะกราบทูลมาให้ทรงทราบ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บันทึกความเห็นในกฎมนเทียรบาลพม่า (ต่อ)

พิธีสิบสองเดือน

เดือน ๕ พิธีสงกรานต์ ทำอะไรเหมือนกับเมืองเราทุกอย่าง ต่างไปแต่การสรงมุรธาภิเษก มีพระอัครมเหสีขึ้นพระมณฑปสรงด้วย ซึ่งทางเราสรงแต่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียว กับข้าราชการตักน้ำในแม่น้ำแห่มาถวายพระเจ้าแผ่นดินนั้น ทางเมืองเราไม่มีทำ เห็นจะเป็นด้วยเมืองพม่าตั้งชื่อแม่น้ำที่ตั้งเมืองหลวงเรียก "อิรวดี" ตามชื่อแม่น้ำแถวหนึ่งในห้าแห่งประเทศอินเดีย ซึ่งถือกันว่าเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ จึงตักน้ำในแม่น้ำนั้นมาถวายสรงเพื่อเกิดสวัสดิมงคล แต่นามอิรวดีนั้นเรียกเลื่อนไปเสียเป็น "อิราวดี"

เดือน ๖ พิธีสมโภชน้ำเสก ทางเมืองเราไม่มีทำที่จะพึงเอามาเทียบกันได้ ดูจะเป็นพิธีทางพระพุทธศาสนา เหตุว่าลงท้ายน้ำนั้นเอาไปสรงพระพุทธรูป ส่วนการมีละครนั้น ดูจะมาตรงกับที่ทางเรามีละครขวงสรวงในพระบรมมหาราชวัง แต่เราทำในเดือน ๕ เป็นงานขึ้นปีใหม่

เดือน ๗ ซึ่งมีวิธีสองอย่าง คือ

(๑) พิธีขอฝน วิธีทำก็คล้ายกันกับทางเมืองเรา แต่เราไม่ได้ทำเป็นงานประจำปี ต่อปีใดฝนแล้งเราจึงทำ

(๒) พิธีสอบพระปริยัติธรรม เมืองเราก็มีเหมือนกัน แต่กำหนดวันสอบและหลักสูตรไม่ตรงกัน

(๓) พิธีขออภัย ทางเมืองเราทำกันแต่ทางวัด พระภิกษุนำดอกไม้ธูปเทียนไปถวายพระเถรกล่าวคำขมาโทษ ทำกันในกาลเข้าพรรษา ลางทีทางเมืองพม่าจะเห็นชอบในการกระทำอันนั้นถ่ายทอดมาให้คฤหัสถ์ทำกันขึ้น

(๔) พิธีแรกนา มีการกระทำตรงกัน แต่ทางพม่าพระเจ้าแผ่นดิน ยังคงเสด็จ ออกทรงจรด พระนังคัลด้วย พระองค์เองตามประเพณีโบราณอยู่ ทางเราใช้วิธีแต่งผู้แทนพระองค์ไปจรดพระนังคัลเสียแล้ว พิธีแรกนาเราทำกันในเดือน ๖ ฝนจะตกหรือยังไม่ตกก็ทำ โดยถือว่าเข้าฤดูฝนแล้ว การที่เราทำโดยรีบรุดเช่นนั้น เพราะดูเหมือนแต่ก่อนจะมีข้อห้ามไม่ให้ใครลงมือทำนาก่อนพระเจ้าแผ่นดินทรงทำการแรกนาแล้ว หากว่าไม่รีบรุดทำพิธีแรกนาเสียโดยเร็ว แขวงหัวเมืองที่ฝนตกก่อนราษฎรจะเสียผลด้วยต้องรอการทำนาไว้ภายหลังในกรุง แต่ทางเมืองพม่าเขาถือเอาการไถนาได้จริงเป็นหลัก จึงลากมาถึงเดือน ๗

เดือน ๘ ซึ่งมีพิธีสองอย่าง คือ

(๑) พิธีบวชนาคหลวง เมืองเราก็มีตรงกัน ต่างกันแต่ชนิดบุคคลซึ่งทรงพระกรุณาโปรดบวชพระราชทาน ทางเมืองเราเป็นพระราชวงศ์ ทางพม่าเป็นสามเณรที่สอบพระปริยัติธรรมได้ครบปีบวช เห็นจะเป็นด้วยพระราชวงศ์สมัคบวชมีน้อยกว่าเมืองเรา

(๒) พิธีเข้าวัสสา ควรจะกล่าวถึงการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในทางพระพุทธศาสนา แต่หาได้กล่าวไม่ ได้กล่าวถึงแต่การเสด็จออกมหาสมาคม ดูจะยกพร่องอยู่

เดือน ๙ พิธี "สะเยดัน - เบ๊ว" ดูจะเป็นเฉลิมพระชนมพรรษา ถ้าเทียบด้วยกฎมนเทียรบาลของเรา ที่ก็จะได้แก่พิธีตุลาภาร

เดือน ๑๐ พิธี "เห์คดอ - เบ๊ว" ดูจะตรงกับพิธีอาศวยุชซึ่งมีในกฎมนเทียรบาลของเรา คือพิธีแข่งเรือ แต่เราทำในเดือน ๑๑ ทางพม่าทำในเดือน ๑๐ อาจเป็นด้วยฤดูน้ำมาผิดกัน

เดือน ๑๑ พิธีออกวัสสา อยู่ข้างจะเข้าใจยาก ข้อที่หมาย ก. ข. ดูเฉียดพิธีอินทราภิเษกในกฎมนเทียรบาลของเราเข้าไปทีเดียว แต่ก็คงเป็นการฉลองบุญอย่างงานของพระสงฆ์ ซึ่งกล่าวไว้ในข้อ ง. ที่หมาย ค. เป็นผ้าป่าแน่ ที่หมาย ฆ. เป็นถือน้ำสารท ที่หมาย ง. เป็นฉลองบุญของพระสงฆ์ซึ่งอยู่จำวัสสา เมืองเราไม่ได้ทำ

เดือน ๑๒ ซึ่งมีสองพิธี คือ

(๑) พิธีทอดกฐิน ผิดกันอยู่ที่ทางพม่ามุ่งไปในทางทำผ้า ทางเรามุ่งไปในทางนำผ้าไปทอดถวายพระสงฆ์ ส่วนการที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปบูชาเทวรูปที่หอเทวาลัยนั้น ดูไปเข้าทางพิธีตรียัมพวายของเรา ซึ่งแต่ก่อนพระเจ้าแผ่นดินเสด็จตามส่งพระเป็นเจ้า ซึ่งนำเทวรูปออกแห่จนถึงเทวสถาน

(๒) พิธีเผารูปปราสาทจำลอง หมดปัญญาที่จะคาดเห็นว่าทำเพื่ออะไร เพราะเราไม่ได้ทำ แต่ทางมณฑลอุดรของเรามีพิธีแห่ปราสาทผึ้ง น่าจะเป็นพิธีอย่างเดียวกัน แต่พิธีปราสาทผึ้งของเราก็ยังไม่เคยได้ฟังคำอธิบายของใครเลย ว่าทำกันอย่างไรและทำเพื่ออะไร

เดือน ๑ ซึ่งมีสองพิธี คือ

(๑) พิธีถวายข้าวใหม่ เมืองเราไม่ได้ทำ หรือหนึ่งจะได้กับพิธีถวายข้าวยาคูของเรา ซึ่งเราทำในฤดูสารท

(๒) พิธีกติเกยา ชื่อนี้เคยได้ยินที่ไหนนึกไม่ออก และจะทำอะไรก็จำไม่ได้ ที่ทางพม่าว่าบูชารูปพระขันธกุมารก็ควรแล้ว เพราะว่าคำ การติเกยะ เป็นชื่อพระขันธกุมาร เป็นพิธีพราหมณ์แท้ เราไม่ได้ทำ

เดือน ๒ พิธีออกสนามใหญ่ ต้องกันกับที่มีในกฎมนเทียรบาลของเรา แต่เราทำเรียวลงมา มีแต่แห่ช้างแห่ม้า ลางคราวก็มีผัดช้างด้วย เรียกเสียว่าพิธีคเชนทรัศวสนาน แต่เดี๋ยวนี้เราก็เลิกไม่ทำแล้ว

เดือน ๓ พิธีทำข้าวยาคู เราเคยทำในฤดูสารท แต่ที่กล่าวนี้ดูใกล้ไปทางกวนข้าวทิพย์มากกว่า ซึ่งเราก็ทำในฤดูสารทเหมือนกัน

เดือน ๔ ซึ่งมีสองพิธี คือ

(๑) พิธีบวงสรวงเทพารักษ์ ทางเราก็มีประเพณีทรงบวงสรวงเหมือนกัน แต่ฝากอยู่ในพิธีอื่น ไม่มีพิธีทรงบวงสรวงโดยเฉพาะ

(๒) พิธีก่อพระทราย ทางเราก็มีเหมือนกัน แต่ทำในเวลาสงกรานต์ ซึ่งล่าไปกว่าพม่าน้อยหนึ่ง

อันพิธีเลี้ยงพระนครนั้นเป็นพิธีจร ซึ่งควรจะทำเมื่อไรก็ได้

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย
วันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๔๗๘

บ้านซินนามอน ปีนัง
วันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ในจดหมายของหม่อมฉันฉบับนี้ เรื่องที่จะทูลเสนอเผอิญสบคราวเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์โดยมาก เมื่อสัก ๒ สัปดาหะมานี้ มีพระออกมาปีนังแล้วแวะมาหาหม่อมฉัน เป็นเปรียญวัดราชประดิษฐ์ชื่อมหาภุชงค์องค์ ๑ พระอันดับวัดเทพศิรินทรชื่อพระชมองค์ ๑ ต่อมาอีกสักสองสามวัน เปรียญวัดเทพศิรินทรชื่อพระมหาเปรมออกมาอีกองค์ ๑ ไปพักอยู่ที่วัดปุโลติกุส พวกไทยทั้งพวกหม่อมฉันและพวกที่บ้านอื่นช่วยกันอุปการะตามเคย เมื่อ

หม่อมฉันสนทนาปราศรัยพระภิกษุ ๓ องค์นั้น ถามถึงเรื่องที่เห็นในหนังสือพิมพ์ว่ามีพระสงฆ์เป็นเถกเหม็งขึ้นอีกด้วยเหตุอันใด เธอตอบว่าเธอเข้าใจว่าเกิดขึ้นแต่มีพวกคฤหัสถ์ยุยง แต่เลยมีผลมาถึงตัวเธอด้วย เพราะตั้งแต่เกิดเรื่องเถกเหม็งคราวหลังนี้ คนทำบุญต่อพระสงฆ์น้อยลง เธอออกบิณฑบาตเดี๋ยวนี้ได้อาหารไม่ใคร่พอฉัน ถ้าไม่ได้อาศัยการเลี้ยงของวัดก็เห็นจะเดือดร้อน แต่ส่วนหม่อมฉันเองไม่ประหลาดใจอันใด ได้เคยบอกสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์กับพระพิมลธรรมไว้นานแล้ว ว่าให้ระวังเถิดมันจะเกิดรำคาญด้วยเรื่องเถกเหม็ง เพราะมันอยู่ในหลัก ๓ ข้อของลัทธิคอมมิวนิสม์ คือว่าข้อ ๑ ต้องทำลายศาสนา ข้อ ๒ ต้องทำลายความผูกพันในครัวเรือน ข้อ ๓ ต้องทำลายวิธีการปกครองอย่างอื่น มีอยู่ดังนี้ เห็นในหนังสือพิมพ์หมู่นี้มีการทิ้งใบปลิวคอมมิวนิสม์แพร่หลาย มันก็อยู่ในเรื่องเดียวกันนั่นเอง เป็นน่าอนาถใจอยู่อย่างหนึ่งที่ได้ยินว่ามีเปรียญประโยคสูง ๆ แม้เป็นศิษย์พระพิมลธรรมอยู่ในวัดมหาธาตุไปเข้าชื่อกับเขาด้วย ช่างงมงายไม่พิจารณาข้อความในเรื่องราวที่เข้าชื่อกันยื่นนั้น ซึ่งที่จริงขอให้ทำการให้เกิดโทษแก่พระศาสนา และการที่ไม่พึงเป็นได้โดยวิสัยมนุษย์ หม่อมฉันได้ยินว่าเจ้าคณะสงฆ์ไม่รับเรื่องราวให้ไปยื่นต่อกระทรวงธรรมการ ๆ กำลังให้ไต่สวนอยู่ ทราบแต่เพียงเท่านี้

เรื่องเกี่ยวกับหม่อมฉันที่มีต่อมา เมื่อสองสามวันนี้หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ๆ ใบ ๑ ตรัสขอให้แต่งหนังสือเรื่องประวัติคณะสงฆ์ธรรมยุติกาถวาย ท่านจะทรงพิมพ์ด้วยทุนของท่านเอง ต่อนั้นมาอีกสองสามวันได้รับลิขิตของสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์อีกฉบับ ๑ นำฉันทะของพระกรรมการคณะธรรมยุติ เชิญให้หม่อมฉันแต่งหนังสือนั้นอีกทาง ๑ หม่อมฉันก็ยอมรับจะแต่งถวาย เกิดเป็นกิจเพิ่มขึ้นสำหรับหม่อมฉันอีกอย่าง๑ แต่ในเบื้องต้นจะต้องหาหนังสือซึ่งจะต้องเก็บความมาใช้เป็นหลักฐานเสียก่อน แล้วจึงจะลงมือแต่งได้ หม่อมฉันแต่งหนังสือนั้นเมื่อใด จะส่งไปถวายท่านเป็นตอน ๆ ขอให้ช่วยทรงตรวจแก้ไขและทักท้วง

หมู่นี้เขาเริ่มงาน Jubilee ที่เมืองปินังแล้ว แต่หม่อมฉันจะรอเรื่องไว้ให้เสร็จงานจึงจะเขียนพรรณนารายการถวายท่าน

หญิงมารยาตร์กับหญิงแก้วจะกลับวันจันทร์ที่ ๖ นี้ ด้วยได้ข่าวมาว่า หญิงจงอาการทรุดลงอีก จะต้องกลับเข้าไปกรุงเทพ ๆ น่ากลัวจะไม่เป็นการ หม่อมฉันได้สั่งหญิงมารยาตร์ไปว่าถ้ามีเหตุการณ์เกิดเกี่ยวด้วยหญิงจง ให้ทูลปรึกษาหารือ และขอพระบารมีท่านเป็นที่พึ่ง ด้วยหวังใจว่าจะทรงพระกรุณาโดยไม่รังเกียจ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย
วันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวันเสาร์ เกล้ากระหม่อมได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑ เดือนนี้ จึงจะกราบทูลตอบเสียให้สิ้นโสดหมดความก่อนไปเที่ยว

เรื่องพระสงฆ์วุ่นวายนั้นน่ารำคาญจริง ดูประกาศแจ้งความของพระสงฆ์ที่ลงหนังสือพิมพ์ สำนวนไม่สมเป็นพระสงฆ์เลย อย่างไรก็ดี ในเรื่องนั้นดูสมเด็จพระสังฆราชเจ้าไม่ตกพระทัยเลย

นิทานประกอบการเล่นระเบง ที่ว่าพระอิศวรจะโสกันต์พระคเณศนั้นฟังไม่ได้ เพราะประเพณีโกนจุกไม่มีในอินเดีย ยิ่งกว่านั้น มีพิธีในกฎมนเทียรบาลหลายอย่างที่มีระเบงโหม่งครุ่ม แต่ล้วนไม่เกี่ยวกับโสกันต์ทั้งนั้น เห็นได้ว่านิทานประกอบการเล่นระเบงนั้น ผูกขึ้นในกรุงเทพ ฯ นี้เอง เพราะว่าระเบงที่เล่นในกรุงเทพ ฯ มีแต่เล่นงานโสกันต์อย่างเดียว

กุลาตีไม้ เกล้ากระหม่อมเคยเห็นรูป ในสมุดฝรั่งเขียนถ่ายรูปเขียนรูปขึ้นในอินเดียมา จะเรียกชื่อหนังสือนั้นว่ากระไรไม่ได้จำไว้ ในนั้นมีรูปหนึ่งเป็นเทวดายืนเป็นวงถือไม้สองมือตีกระทบไม้กัน ตรงกลางมีกลองตั้งบนขาอยู่ใบหนึ่ง พอเห็นเข้าก็ต้องออกปากร้องว่า "ออ นี่กุลาตีไม้" เขาจดหนังสือเป็นตัวสันสกฤตไว้ว่า "สิราสฺ มณฺฑล"

อย่างไรก็ดี จะได้ลองถามพราหมณ์ศาสตริคูในเรื่องการเล่นเหล่านี้

ขอทูลถวายรายงานต่อไป ในคดีรูปประกอบเรื่องสาวิตริ พระสุจริตสุดาส่งหนังสือนายกิมโรงพิมพ์พระจันทร์มาให้ ดูประหนึ่งว่าพระสุจริตจะให้นายกิมพิมพ์ และให้นายกิมไปติดต่อกับหอสมุดเอง ในหนังสือนายกิมว่า รูปนั้น หอสมุดให้นายมิกกี้ไปทำพิมพ์ยังไม่ได้คืนมาจนบัดนี้ เพราะฉะนั้นให้มาขอต้นรูปภาพที่เกล้ากระหม่อม เกล้ากระหม่อมต้องตอบว่า เกล้ากระหม่อมถวายต้นขึ้นไปทีเดียว ไม่ใช่ถวายสำเนา ไม่มีอะไรจะให้อีกแล้ว เป็นการประหลาดหนักหนา ทำไมมาริดเอาแก่เกล้ากระหม่อม ไม่ไปริดเอาแก่นายมิกกี้

หม่อนอ่อนกรมราชบุรีถึงแก่กรรมเสียแล้ว ไปเที่ยวภูเก็ตแล้วขึ้นรถยนตร์ไปเที่ยวตะกั่วป่า รถยนตร์ไปตกถนนคว่ำทับตาย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

เมื่อวานนี้หญิงมารยาตรเชิญลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๕ ไปให้ และบอกว่าหญิงจงกลับกรุงเทพ ฯ แล้ว วันนี้เกล้ากระหม่อมไปเยี่ยมเธอ ดูร่างกายซูบผอมผิดกว่าเมื่อออกไปหัวหินมาก เกล้ากระหม่อมเห็นว่ากลับกรุงเทพ ฯ เสียนั้นดี ที่หัวหินกันดารทุกอย่าง ในการรักษาขัดด้วยหมอด้วยยา ในการเลี้ยงตัวก็ขัดอาหารที่จำเป็น เช่นนมสดเป็นต้น ทั้งอากาศทะเลก็สังเกตว่าหนัก คนเจ็บมากรับไม่ค่อยอยู่ กลับกรุงเทพ ฯ เสียก็ดีแล้ว ตัวเธอเองก็รู้สึกว่าสบายขึ้นกว่าอยู่หัวหิน สงสารเธอ เธอคร่ำครวญถึงฝ่าพระบาทมาก

ต่อไปนี้จะกราบทูลตอบความในลายพระหัตถ์ ข้อที่จะทรงแต่งเรื่องธรรมยุตินั้นไม่ค่อยชอบ ด้วยเห็นว่าจะไม่เป็นการกระทำที่ราบรื่น เกรงจะมีภัย ขอได้ทรงระวังให้จงหนัก

เมื่อวานนี้เกล้ากระหม่อมไปหาพระพิมลธรรม พบนายกิมโรงพิมพ์พระจันทร์ที่นั้น ได้ต่อว่าแกเรื่องรูปสาวิตรี ว่าควรที่จะถามทวงเอาทางนายมิกกี้ ไฉนไม่ทำ กลับมาริดเอาแก่เกล้ากระหม่อม แกหัวเราะว่าถามทวงแล้ว นายมิกกี้ว่ารูปอยู่เมืองญี่ปุ่น ได้ความ

เท่านี้เกล้ากระหม่อมก็ดีใจ ด้วยเป็นอันนายมิกกี้รับว่าอยู่ที่ตัว ต้องรับผิดชอบที่จะส่งคืน ของไม่สูญหายอย่างคาด

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

★ ★ ★

เรือวลัย

วันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมเขียนหนังสือถวายมาเมื่อวันที่ ๑๐ มีเรื่องธรรมยุติอย่างหวุดหวิด ไม่กล้าเขียนยาวด้วยเกรงไม่ปลอดภัย ตั้งใจจะมาเขียนเพิ่มเติมส่งถวายทางหัวเมือง จึงมาเขียนในเรือทูลถวายต่อไปนี้ ถ้าเป็นการที่เกล้ากระหม่อมคิดมากเกินไปแล้วขอประทานโทษ

ฝ่าพระบาททรงทราบหรือเปล่า เมื่อหลายเดือนมาแล้วมีหนังสือพิมพ์ด่าเอาทูลกระหม่อมปิ่ง เรื่องจัดตั้งพระธรรมยุติและด่าเลยถึงพระเจ้าแผ่นดินซึ่งสืบต่อลงมา ตลอดถึงพระราชวงศ์ เหตุว่านับถือพระธรรมยุติ เป็นถ้อยคำหยาบคายมาก มีคนอ่านเลือดเดือด เขาตัดส่งมาให้เกล้ากระหม่อมดูสองอาติเกอล เป็นของสองหนังสือพิมพ์ อ่านความปรากฏเป็นว่าที่เขาตัดส่งมาให้

นั้นไม่ใช่เป็นคำแรก มีอ้างถึงคำที่ได้พูดมาก่อนแล้ว คงจะได้ด่ามาหลายตกแล้ว ไปฟังทางวัดว่าพระจะว่ากระไร ได้ทราบความจากสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ว่าได้ร้องขออารักขากระทรวงธรรมการไป เรื่องก็สงบมาได้คราวหนึ่ง.... ....

เมื่อเป็นดังนั้น จะแต่งหนังสือยกยอธรรมยุติประกาศออกไปจะไม่เท่ากับเอาฟืนไปใส่ไฟ ซึ่งเหือดลงแล้วให้กลับลุกชื่อขึ้นอีกหรือเกรงว่าจะเป็นทางกระทำที่ไม่ฉลาด เชื่อว่าฝ่าพระบาทยังไม่ทรงทราบความเป็นมาโดยตลอด จึงกราบทูลให้ทรงทราบ เพื่อทรงระวังพระวาจาที่จะแต่งไป อย่าให้เป็นเหตุที่เขาจะด่าทูลกระหม่อมให้อีกได้ อันเป็นการไม่สนุกอย่างยิ่ง ถ้าจะใคร่ทรงทราบว่าเขาด่าอย่างไร ตรัสสั่งนายสมบุญให้ค้นหนังสือพิมพ์เก่าในหอสมุดส่งมาถวายก็จะได้ทรงทราบ เชื่อว่าพระโทสัคคิจะลุกโพลงทีเดียว

นอกจากนี้ก็ยังมีเรื่องซู่ซ่าซ้อนขึ้นมาอีก สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์สั่งในหน้าที่เจ้าคณะธรรมยุติแทนสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ให้ยุบเลิกวัดดวงแข (วัดธรรมยุติ) ไล่พระเณรออก ไม่ให้เป็นวัดต่อไป ชาวบ้านพากันเดือดร้อนร้องแรกแหกกะแชงกันใหญ่ เมื่อเขาขอทราบเหตุที่สั่งยุบก็ได้คำชี้แจงว่า เพราะพระสงฆ์ในวัดนั้นไม่ปรองดองกัน ผู้น้อยกล่าวโทษผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่กล่าวโทษผู้น้อย คำชี้แจงโดยประการดังนี้ก็ดูเป็นว่า รำคาญใจขึ้นมาก็สั่งทำลายวัดเสีย ชาวบ้านคงเห็นเป็นการไว้อำนาจราชศักดิ์ ได้

ร้องคัดค้านและวิงวอนให้ตั้งเป็นวัดต่อไป ในที่สุดก็อยู่แก่ชาวบ้านตกลงจะตั้งเป็นวัดขึ้นใหม่ แต่ว่าจะเป็นวัดธรรมยุติหรือมหานิกายนั้นแล้วแต่จะจัดได้ เกล้ากระหม่อมเห็นเป็นเรื่องทำให้ธรรมยุติเสียชื่อเสียงลงไปอีก เป็นการฆ่าตัวเองไม่ดีเลย

กราบทูลเรื่องขุ่นมัวมามากแล้ว ทีนี้จะกราบทูลเรื่องส่วนตัวที่มาเที่ยวตากอากาศต่อไป ได้ลงเรือวลัยในวันที่ ๑๑ เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่งเรือออก แล่นลอยเท้งเต้งมาในทะเลตลอดคืน

วันที่ ๑๒ เวลายามครึ่ง เรือแวะรับสินค้าที่บ้านสบพลีแล้วไปถึงชุมพรเวลา ๕ ทุ่มครึ่ง ขนไถ่สินค้าขึ้นลง แล้วหยุดนอนพักอยู่ที่นั่นตลอดคืน

วันที่ ๑๓ ย่ำรุ่งเรือออกเดินต่อไป เช้า ๓ โมงครึ่งหยุดที่ตะโก เช้า ๕ โมงหยุดหลังสวน บ่าย ๓ โมงครึ่งหยุดที่ฝรั่งเรียก "ตาชิ" ย่ำค่ำหยุดที่ฝรั่งเรียก "คิว" ชื่อตำบลที่ฝรั่งเรียกทั้งสองแห่งนี้สงสัยเหลือเกิน สงสัยตั้งแต่มาเที่ยวเมื่อปีกลายนี้แล้ว จึงให้ลองสืบ ก็ไปได้ความจากคนโดยสารชั้นดาดฟ้าซึ่งเขาเป็นชาวปักษ์ใต้ เขาบอกว่า "ตาชิ" คือท่าจาย "คิว" คือตำบลกิ่ว อยู่ในอำเภอไชยา ทำให้โล่งใจไปมาก เวลายามครึ่งถึงอ่าวบ้านดอน เรือหยุดรับส่งสินค้าแล้วออกเดินต่อไป

วันที่ ๑๔ เวลาเช้า ๒ โมง เรือหยุดที่สิชล (ศรีชล) บ่ายโมงครึ่งไปหยุดที่นครศรีธรรมราช ขนไถ่สินค้าแล้วเรือออกเดินต่อไป

วันที่ ๑๕ ก่อนโมงเช้าถึงสงขลา กัปตันโวตาเขียนลงมารับ ฝ่ายเราปรึกษากัน ว่าจะขึ้นดีหรือจะลอยละล่องกินอากาศต่อไปดี กรรมาธิการในครอบครัวตกลงกันว่าไปต่อไป เพราะยังสบายจึงจัดส่งคนครัวและเครื่องครัวให้กัปตันโวตาเขียนพาขึ้นไปก่อนด้วยในเรือไม่ต้องหาอาหารกินเอง จะได้เปลืองพระราชทรัพย์น้อยลง เมื่อเรือได้สินค้าแล้วก็ออกเดินต่อไป ถึงปัตตานีเวลาบ่าย ๕ โมง เรือหยุดขนได้สินค้า ที่ปัตตานีมีสินค้ามากกว่าท่าไหนหมดที่ได้หยุดขนได้มาแล้ว ขนได้กันตั้งแต่บ่าย ๕ โมง จน ๒ ยามจึงแล้ว เรือเลยจอดพักนอนอยู่ที่นั้นตลอดคืน

วันที่ ๑๖ เวลารุ่งสว่างเรือออกเดินต่อไป เวลาเช้าโมงหนึ่งกับ ๔๕ นาที เรือหยุดได้สินค้าที่เตลูบิน แล้วไปถึงนราธิวาสเวลาเที่ยง ได้สินค้าแล้วไปตากใบถึงในเวลาทุ่มครึ่งขนได้สินค้าแล้วหยุดพักนอนที่นั้นอีกคืนหนึ่ง

วันที่ ๑๗ เวลารุ่งสว่างออกเรือ โมงเช้าถึงกะลันตันหยุดได้สินค้า แล้วเดินต่อไป วันนี้เป็นวันวิสาขบูชา แต่มาเดินทางอยู่ในเรือ สุดปัญญาที่จะทำอะไรได้ ค้นได้ธูปเทียนซึ่งมีติดมา แต่ขาดดอกไม้หอม จึงจัดการเอาแป้งละลายน้ำอบเจิมเทียนแบบทูลกระหม่อม เรียกประชุมลูกเมียบูชาพระรัตนตรัยตามมีตามได้ ขอถวายพระกุศล

วันที่ ๑๘ เวลาย่ำรุ่ง เรือหยุดได้สินค้าที่ท่าอะไรเหลือที่จะรู้ กัปตันเรียก "เคร็เทร็" หนังสือฝรั่งเขียน Cratray แล้วเรือออกเดินต่อไป

สังเกตดูสินค้าที่นำลงมาบรรทุกเรือ ตามท่าตอนแต่นครศรีธรรมราชและเหนือขึ้นไป มีข้าวกับปลาเค็มเป็นมากกว่าอื่น ตอนใต้นครศรีธรรมราชลงมา มียางกับหมูเป็ดไก่เป็นพื้น แต่ยางมากกว่าสิ่งอื่น ส่วนสินค้าที่บรรทุกมาจากกรุงเทพฯ ไปลงตามท่าต่าง ๆ นั้น มีสิเมนต์มากกว่าสิ่งอื่น เป็นสิเมนต์ตรางัวหรือควายทำมาจากเดนมารค ไม่ใช่สิเมนต์ไทยตราช้าง เห็นจะเป็นทางหาผลประโยชน์ของห้างอิสตเอเซียติก จะได้กำไรปีละมากอยู่ รู้สึกประหลาดใจไม่ได้คิดถึงว่าเรามีการก่อสร้างที่ต้องใช้สิเมนต์มากมายถึงเพียงนั้น

วันที่ ๑๙ เรือเดินเรื่อยมาไม่แวะที่ไหนอีก และว่าจะไม่แวะที่ไหนจนกระทั่งถึงสิงคโปร์ เมื่อถึงแล้วจะได้จัดส่งหนังสือนี้ถวายโดยทางไปรษณีย์ เกล้ากระหม่อมหมดทั้งครอบครัวต่างมีความสุขรื่นเริงบันเทิงใจทั่วกัน เมื่อแรกมาแม่โตเมาคลื่น แต่ทีหลังค่อยหายไป เห็นจะเป็นด้วยชินเข้า อันนี้และเป็นเหตุให้ปรึกษากันอีกอักเมื่อถึงสงขลาว่าจะขึ้นดีหรือไปต่อไปดี มีความระลึกบ่นถึงฝ่าพระบาทอยู่ด้วยกันทุกคน หวังว่าฝ่าพระบาทจะทรงพระสำราญพร้อมทั้งพระญาติ เมื่อขากลับจะเขียนหนังสือส่งมาถวายแต่สงขลาอีก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

สงขลา

วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมขึ้นจากเรือมาอยู่สงขลาวันนี้แล้ว จะมีลายพระหัตถ์โปรดประทานไปก็ได้แล้ว จะเขียนอะไรกราบทูลมามากกว่านี้ก็จะไม่ทันส่งเมล์วันอาทิตย์ที่ ๒๖

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๙ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

เมื่อวันที่ ๒๐ พฤษภาคม หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๙ ซึ่งสังเกตว่าท่านทรงเขียนในเวลาว่างเมื่อเสด็จมาในเรือวลัย และมาทิ้งไปรษณีย์เมื่อมาถึงเมืองสิงคโปร์ หม่อมฉันกับทั้งลูกทุกคนมีความยินดีอย่างยิ่ง ที่ทราบว่าเสด็จประพาสทางเรือมีความสุขสบายทั้งพระองค์และผู้ที่โดยเสด็จ คือคุณโต โดยเฉพาะประหลาดที่หายเมาคลื่นเอาเย็นชนะหญิงพูนได้ จนได้ตามเสด็จลงมาประพาสถึงเมืองสิงคโปร์ นึกเสียดายอยู่นิดที่หม่อมฉันไม่ทราบก่อน

ถ้าทราบก่อนเสด็จถึงเพียงสัก ๒๔ ชั่วโมงคงจะพยายามไปเฝ้าที่นั่น เพราะจากปีนังนี้อาจไปได้ไม่ยาก ไปทางเรือหรือทางรถไฟระยะทาง ๒๔ ชั่วโมง ถ้าไปเครื่องบินระยะทางไม่ถึง ๕ ชั่วโมง แต่คิดดูเมื่อได้รับลายพระหัตถ์เห็นว่าเรือวลัยคงถึงแล้วสัก ๒ วัน เรือนั้นจะกลับจากสิงคโปร์วันใดก็ทราบไม่ได้ จึงเห็นว่าพ้นวิสัยที่จะไปเฝ้าที่เมืองสิงคโปร์ แต่ที่เมืองสิงคโปร์มีพระองค์หญิงประภาวสิต เธอต้อนรับอาคันตุกะดีนัก หม่อมฉันเชื่อว่าคงได้มารับเสด็จด้วยความยินดี หลวงวุฒิสารกงสุลสยามเขาเป็นคนชั้นสมัยใหม่แท้ แต่เมื่อเขามาปีนังเคยมาหาหม่อมฉันดูวางอัธยาศัยไม่แสดงความรังเกียจเจ้า พระองค์หญิงประภาวสิตก็เคยออกพระโอษฐ์ชมกับหม่อมฉัน หม่อมฉันเข้าใจว่าเขาคงมาแสดงความเอื้อเฟื้อต่อพระองค์ท่านด้วยเหมือนกัน แต่อย่างไรก็ดี หม่อมฉันหวังใจว่าการที่เสด็จไปประพาสถึงเมืองสิงคโปร์ คงจะสนุกสบายทั้งพระองค์ท่านตลอดจนผู้ไปตามเสด็จทุกคน หม่อมฉันขอทูลสั่งความถึงคุณโต ข้อ ๑ ว่าอย่าเพ่อปลงใจว่าเมืองปีนังมันก็อย่างเดียวกับเมืองสิงคโปร์นั้นเอง เพราะที่จริง ๒ เมืองนี้ผิดกันหลายสถาน ตัวหม่อมฉันเองเคยไปนับครั้งไม่ถ้วนทั้ง ๒ แห่ง ไม่เคยชอบสิงคโปร์เพราะอากาศร้อนอบและฝนตกไม่เป็นกิจจะลักษณะ ผู้คนพลเมืองก็เห็นแต่มุ่งหน้าหาเงินกันจ้าละหวั่นอยู่เสมอทั้งบ้านทั้งเมือง ไปหนไหนก็รู้สึกเช่นนั้น แต่ที่ปีนังนี้แม้เป็นเกาะเล็กกว่าสิงคโปร์ก็เป็นที่เงียบสงัดกว่า อากาศดีกว่า ถ้าอยู่เสีย

ทางที่เขาตั้งบ้านช่อง อย่าเข้าไปซอกแซกทางตำบลค้าขาย ก็อยู่ได้อย่างเงียบสงัดเหมือนอย่างอยู่บ้านของตนเอง นอกจากนั้นที่ปีนังมีราษฎรที่เป็นไทยและมีพวกจีนที่คุ้นกับไทยมาก ทั้งมีภูเขาสูงสำหรับขึ้นหาอากาศเย็น และที่สุดส่งของมาจากบ้านก็ใกล้ ใคร ๆ มาอยู่ปีนังจึงยอมว่าสบายกว่าสิงคโปร์ทุกคน แม้จนพระองค์หญิงประภาวสิตเสด็จมาครั้ง ๑ ก็ออกพระโอษฐ์ว่าอยากย้ายมาอยู่ที่นี่ เห็นสบายกว่าสิงคโปร์ เหตุใดหม่อมฉันจึงได้สั่งถึงคุณโต เหตุนั้นเพราะที่ปีนังนี้เป็นที่สำหรับชาวกรุงเทพ ฯ และสงขลาเขามักมาเที่ยวกัน มาจากหาดใหญ่ด้วยรถไฟเวลาบ่าย ๑๓ นาฬิกา ถึงไปร ๑๗.๕๕ นาฬิกา ข้ามฟากถึงปีนัง ๑๘.๓๐ นาฬิกาได้ทุกวันอาทิตย์และวันพฤหัสบดี กลับไปหาดใหญ่ออกจากปีนังเวลาเช้า ๑๐ นาฬิการถไฟออกจากไปร ไปถึงหาดใหญ่เวลาบ่าย ๑๕ นาฬิกาทุกวันจันทร์และวันศุกร์ ถ้ามาอีกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นอย่างนักเที่ยวชอบมากันโดยมากเพราะถือกันว่าไม่ต้องพบปะใคร คือมารถยนต์ หม่อมฉันเคยมาหลายเที่ยว รู้สึกว่าเวลาที่เหมาะแก่การมารถยนต์นั้น ออกจากหาดใหญ่เวลาเช้าราว ๘ นาฬิกามาตามสบายไม่ต้องรีบร้อนราว ๒ ชั่วโมงครึ่งถึง Alorstar (เมืองไทร) แวะซื้ออะไรกินที่โฮเตลและให้รถไปเติมน้ำมันสักครึ่งชั่วโมง แล้วแล่นต่อมาทางสักชั่วโมงหนึ่งถึงสุไหงปัตตานี มีที่พักสำหรับผู้เดินทาง จะแวะซื้ออะไรกินก็ได้ หรือถ้าไม่แวะเลยมาทีเดียวอีกชั่วโมงเศษก็ถึง Butterworth ท่าสำหรับเอารถลง

เรือจ้างข้ามมาปีนัง ถึงปีนังพอทันเวลากินข้าวกลางวัน บางคนที่มาเขาเที่ยวปีนังจนกินอาหารเย็น แล้วจึงกลับไปหาดใหญ่ในวันนั้นก็มี แต่คงเหนื่อยเต็มที่ โดยมากจึงค้างพักคืนหนึ่งหรือสองคืนที่ปีนัง เที่ยวเตร่จนพอใจแล้วจึงกลับ อีกประการหนึ่งถ้าจะซื้อหาสิ่งของเครื่องใช้เป็นของฝรั่งหรือญี่ปุ่น มาหาซื้อที่ปีนังดูเหมือนจะหาได้ดีและถูกกว่าให้ไปซื้อหาทางกรุงเทพ ฯ รายการที่ทูลมานี้ คุณหญิงเหิมกับคุณนายเกสรคล่องแคล่วชำนาญดีทีเดียว

หม่อมฉันเตรียมเรื่องที่จะทูลสนองลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๓ เรื่อง คือเรื่องที่พระมหาเถรธรรมยุติกาขอให้หม่อมฉันแต่งประวัตินิกายสงฆ์ธรรมยุติกาเรื่อง ๑ แต่ขอประทานรอไว้เขียนถวายในจดหมายฉบับอื่น ด้วยอธิบายจะยืดยาวอยู่บ้าง จะทูลในจดหมายฉบับนี้แต่เรื่องทำพิธีวิสาขบูชา กับเรื่องที่เขาทำการ Jubilee ฉลองรัชมังคลาของพระเจ้ายอร์ชที่ปีนังนี้

เมื่อวันวิสาขะปีนี้ หม่อมฉันได้ไปถึงวัดไทยบรรดามีในเกาะปีนังนั้นทั้ง ๕ วัด ได้ถามเรื่องประวัติของวัดไว้ก่อนบ้าง ทราบในวันที่ไปบ้าง รวมเรื่องประวัติของวัด ๕ วัดดังจะทูลต่อไปนี้

๑. วัดปูโลติกุส อยู่ริมถนนกาเลไวกับตรอกพม่า วัดนี้เก่าก่อนเพื่อน เป็นที่สมเด็จพระราชินีวิคตอเรียพระราชทานให้พวกไทยในปีนังสร้างวัด อยู่ตรงกันกับวัดพม่าซึ่งได้พระราชทานที่อย่างเดียวกัน

๒. วัดประตูลันจัง (สมเด็จกรมพระสวัสดิ์ฯ ขนานนามใหม่ว่าวัดปิ่นบังอร) วัดนี้สร้างขึ้นเป็นวัดที่ ๒ อยู่ห่างวัดปุโลติกุสไปทางเหนือสัก ๒๐๐ เส้น คงเป็นเพราะพวกไทยที่ตั้งบ้านเรือนอยู่แถวนั้นจะมาทำบุญที่วัดปุโลติกุสลำบากจึงขอที่สร้างวัดขึ้นใหม่ เมื่อหม่อมฉันมาปีนั้งครั้งแรกกว่า ๕๐ ปีมาแล้ว มีแต่วัดปุโลติกุสกับวัดประตูลันจัง ๒ วัดเท่านั้น

๓. วัดจันทาราม เขตอยู่ติดต่อกับวัดประตูลันจัง ได้ยินว่าเหตุที่จะสร้างวัดจันทารามนั้น เกิดแต่พระสงฆ์ในวัดประตูลันจังรังเกียจกัน พวกสัปปุรุษจึงได้แยกวัดกัน แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีพระหรือมีพระแต่องค์เดียว แม้วันวิสาขบูชาก็ไม่ได้ทำอะไรในวัดจันทารามนั้น

๔. วัดสว่างอารมณ์ อยู่ทางข้างใต้ไม่ห่างวัดปุโลติกุสนัก ว่าเศรษฐีจีนคน ๑ สร้างขึ้นเมื่อไม่ช้านัก ในเวลานี้มีพระอยู่รูปเดียวชื่อท่านแดง บอกหม่อมฉันว่ามาแต่เมืองนครศรีธรรมราช แต่สำเนียงพูดเป็นชาวบางกอก คำผู้อื่นพูดกันว่าพวกนักสืบมักซ่อยอาศัยที่วัดสว่างอารมณ์นี้

๕. วัดบุบผาราม อยู่ต่อติดกับวัดสว่างอารมณ์มาทางข้างเหนือ โบสถ์รามทำเรียบร้อยกว่าวัดอื่น พระประธานเป็นแบบหล่อจำลองพระชินราชมีถึง ๓ องค์ มีพระอยู่ ๒ องค์ ๆ สมภารนับว่าเป็นคนสำคัญในปีนังนี้ ชื่อขรัวตาลีแก้ว นัยว่าอายุกว่า ๘๐ ปีแล้ว

พอหม่อมฉันไปถึงก็ลงมาหา แสดงกิริยาอย่างคนคุ้นเคย บอกว่าเมื่อยังหนุ่มเคยอยู่วัดมกุฎ ฯ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณะยังประทับอยู่วัดนั้น ยางทีก็ไปอยู่วัดราชบูรณะ กับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (แสง) ว่าสมเด็จพระมหาสมณะไม่ทรงรังเกียจจะอยู่ที่ไหนก็ได้ตามชอบใจ มาอยู่ปีนังได้กว่า ๒๐ ปี เดิมอยู่วัดสว่างอารมณ์ไม่ถูกกับพระในวัดนั้นจึงขอที่แยกมาสร้างวัดบุปผารามขึ้นใหม่

เรื่องยูบิลีทำกันใหญ่โตมาก ตามประทีปถึง ๗ คืน หม่อมฉันนึกว่าพวกอังกฤษเข้าไปอยู่กรุงเทพ ฯ เมื่อถึงวันเฉลิมพระชันษาเขาก็อุตสาหะมีแก่ใจ แต่งประทีปทุกปี เรามาอยู่นิ่งเฉยเสียในงานเช่นนี้ ดูใจจืดเต็มทีน่าอาย จึงให้หญิงพิลัยนายช่างคิดแต่งบ้านตามกำลัง เธอคิดทำเป็นธง ๒ คันไขว้กันติดที่หน้ามุข Cinnamon Hall ธงอังกฤษข้าง ๑ ธงไทยข้าง ๑ คันธงเป็นไฟฟ้า ดูก็เป็นสง่าดี ในการต่าง ๆ ที่เขาทำ หม่อมฉันพยายามเที่ยวดูทุกอย่าง มีการแห่จีน แห่มลายู แห่นักเรียน แห่เรือ แต่ไม่มีอย่างใดที่น่าแต่งพรรณนามาทูล เพราะทั้งจีนและมลายูมักชอบคิดทำอย่าง "หัวหรั่ง" ไปเสียทั้งนั้น ไม่มีอะไรน่าดูที่เป็นของจีนแท้หรือมลายูแท้ เขาทำเหรียญที่ระลึกส่งมาขายจากประเทศอังกฤษ และพิมพ์สมุดรูปการตกแต่งยูบิลีที่ทำในปีนังนี้ หม่อมฉันจึงหาได้เหรียญที่ระลึกเหรียญ ๑ สมุดที่ระลึกเล่ม ๑ ส่งมาถวายท่านพร้อมกับจดหมายฉบับนี้

มีความเสียใจอยู่หน่อยหนึ่งที่ต้องทูลว่า หม่อมฉันเกิดมีอาการป่วยขึ้นเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๓ รู้สึกเสาะแสะคล้ายกับหวัดจะลงคอมา ๒ วัน ครั้นถึงวันพุธเวลาบ่ายอากาศร้อนอับ หม่อมฉันแต่งตัวเครื่องขาวขึ้นรถไปตากอากาศกับหญิงเหลือ เที่ยวอยู่จนเวลาค่ำรู้สึกเย็นคล้ายกับจะสะท้าน เอาเสื้อคลุมใส่ก็สงบไป กลับมาถึงบ้านหม่อมฉันเผลอตัวไปอาบน้ำเย็นตามเคย ไม่อาบน้ำอุ่น เวลาเข้านอนรู้สึกเหมือนอย่างกับจะเป็นหวัด ถึงตอนเช้ามืดเกิดหนาวเป็นกำลังห่มผ้า ๓ ผืนแล้วยังต้องใส่เสวตเตอร์ ถึงต้องปลุกหญิงเหลือด้วยเสียงแห้งด้วยแสบคอกระหายน้ำเป็นกำลัง ลูกต่างเอะอะให้ไปตามหมอมาในเวลาเช้า หมอตรวจปรอท ๑๐๒ ว่าเป็นไข้หวัดให้ยาแล้วบังคับให้นอนแซ่วอยู่ในเตียง มีอาการทั้งไอทั้งจามทั้งขากคายน้ำลายและเสมหะวุ่นตลอดวัน รุ่งขึ้นจึงค่อยคลาย แต่เกิดโรคลัมเบโกคืออัมพาตเพิ่มขึ้นทำให้ลุกนั่งยากกว่าปรกติ แต่อาการค่อยคลายมาโดยลำดับ ถึงเช้าวันนี้ได้รับลายพระหัตถ์ประทานมาแต่สงขลา สั่งนักเบิกเขียนจดหมายถึงกันตามเคย ก็มีความยินดี ประจวบอาการค่อยคลายขึ้น ก็เขียนจดหมายฉบับนี้ส่งมาถวาย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

ป.ล. กับได้ส่งตั๋วตราไปรษณีย์อังกฤษทำเป็นที่ระลึกในงานจูบิลีด้วย ๔ ดวง ได้ยินว่าทำตั๋วลายเดียวกันทั้งหมด ผิดกันแต่ที่หนังสือชื่อเมือง ดูลวดลายและความคิดที่ทำก็งดงามดีอยู่

แต่เหรียญจูบิลีกับสมุดจูบิลีที่ทำที่ขึ้นทั้ง ๒ สิ่งนี้ จะส่งทางไปรษณีย์ไม่ไว้ใจ จึงจะรอหาคนไปสงขลา พบที่จะไว้ใจเมื่อใด จะฝากไปถวาย.

ด. ร.

★ ★

สงขลา

วันที่ ๒๙ พฤษภาคม ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ขอประทานทูลถวายรายงานการเที่ยวต่อคราวก่อน วันที่ ๑๙ เวลาบ่ายโมงถึงสิงคโปร์ วันแรกมาถึงน้อยข้างสนุก เวลาบ่าย ๒ โมง พากันขึ้นบกที่ท่ายอนสันเบี้ย โดยความเอื้อเฟื้อของเอเยนต์ห้างอีสตเอเซียติก ด้วยนายฆริสเตียนเสนส่งออกมา เราปรึกษากันว่าไปเยี่ยมหญิงเล็ก ประภาวสิต ก่อนจะเป็นดี จับรถแท็กซี่บอกคนขับให้ไปที่ประทับกรมพระกำแพงเพชร เขาก็ไม่รู้จัก เอเยนต์ห้างอีสตเอเซียติกก็ไม่รู้จัก ถามโปลิศก็ไม่รู้จัก เรายักบอกให้ไปที่โรงงานทำไฟฟ้าโนลไลต์ ด้วยหวังว่าที่นั่นเขาคงบอกได้ แต่ก็เคราะห์ร้าย ทั้งเอเยนต์โปลิศและคนแท็กซี่ก็ไม่มีใครรู้จักอีกทั้งนั้น หญิงอามรู้มาว่าที่ประทับกรมพระกำแพงเพชรอยู่นำเบอร์ ๑๐ ถนนอะไรก็ดีจะเลือน

เมื่อบอกเขา เขาก็ว่าถนนชื่อนั้นไม่มี ตาเอเยนต์แนะนำว่าให้ไปหากงสุลสยาม อันเป็นทางที่ไม่พึงปรารถนาเราก็ไม่ไป เจ้าคนรถออกความเห็นว่าลางทีจะเป็นถนนอันหนึ่ง ซึ่งมีเสียงคล้ายกับชื่อที่หญิงอามบอก แต่ในการพูดจาปรึกษากันอยู่นั้น ทำความดึงดูดเอาคนหย่อยกันเข้ามาล้อมฟัง ในที่สุดจะเป็นสัก ๓๐ คนไปได้ เราเห็นทีไม่ดีจึงทำความตกลงกับคนขับรถแท็กซี่ ให้เขาพาไปที่เขาคาด ถ้าไม่ถูกกับที่เราหมายก็ให้เขาพากลับมาส่งท่า จึงพร้อมกันขึ้นรถไป เขาพาเข้าถนนโซมๆ สายหนึ่งหยุดที่นำเบอร์ ๑๐ เป็นตึกแถวโกโรโกโส ในห้องนั้นมีแต่แขกยาหยาไม่มีท่าที่กรมพระกำแพงเพชรจะอยู่ได้ เราจึงสั่งให้กลับ แต่ตรงนี้จะต้องชมคนแท็กซี่ว่ามีปัญญาไว พาเรากลับมาแวะถามที่วัดพุทธคยา ซึ่งเรียกกันโดยสามัญว่าวัดเลือพอเห็นวัดเข้าก็ใจมา เพราะได้เคยเห็นรูปฉายาลักษณ์และรู้ว่าเป็นวัดไทย จึงลงจากรถเข้าไปในวัด คนที่นั่นเป็นไทย ต้อนรับเราอย่างปีติ ถามถึงเจ้าอธิการเขาบอกว่าจำวัด ถามถึงที่ประทับกรมพระกำแพงเพชร เขารู้จักจะให้คนนำไป เราเกรงใจเขาบอกเขาว่าไม่ต้อง ชี้แจงกับคนขับรถให้เข้าใจก็แล้วกัน เขาว่าเห็นจะเข้าใจไม่ได้ เขาก็นำไปจนได้จนถึง หญิงเล็กตกใจตื่นเต้นมาก วุ่นวายต้อนรับ ให้ส่งรถแท็กซี่กลับ ให้รถของเธอพาลูกๆ ไปเที่ยวร้านกลับมาก็เลี้ยงก๋วยเตี๋ยว อยู่จนเย็นเธอจึงให้รถของเธอมาส่งท่าเรือ

วันต่อไปหญิงเล็กต้อนรับเป็นรับซารวิช มิได้มีอนาทรร้อนใจ

อะไรอีกเลย

วันที่ ๒๐ พอเช้าขึ้น แม่โตกับลูก ๆ ก็พากันขึ้นรถไปเที่ยวร้านดูซื้อของด้วยความรื่นเริง ครั้นเวลาบ่าย ๔ โมง หญิงเล็กมาพาไปเที่ยวดูทางที่เขาถมข้ามช่องทะเล แต่ยะโฮไปสิงคโปร์ และเลยเที่ยวชมเมืองยะโฮด้วย กลับมาพาชมสวนหลวงสำหรับเมือง และเลี้ยวขึ้นทางบนเขาชมวิวทะเล แล้วไปบ้านเธอ วันนี้เธอเลี้ยงอาหารค่ำที่บ้านเธอ จนเวลา ๒ ทุ่มครึ่ง เธอจึงให้รถมาส่งท่าลงเรือ ได้ความพอใจมาก ที่ได้ไปเห็นทางที่เขาถมใหม่ และได้เห็นเมืองยะโฮ ซึ่งยังไม่เคยไปเลยด้วย

วันที่ ๒๑ เวลาเช้าพากันไปวัดพุทธคยาบูชาพระ เพราะว่าไปวันก่อนไม่ได้บูชา พระอธิการวุฒิสารต้อนรับแข็งแรง ช่างพูดพอใช้ ในเวลาที่ไปอยู่ที่วัดมีอ้ายกายน่าฝรั่งผู้หญิงผู้ชายคู่หนึ่งไปที่วัด ดูอะไรลวก ๆ แล้วก็ไป ไม่เห็นว่าจะได้อะไรไป

ออกจากวัดไปเที่ยวร้านขายของ ของขายไม่มีอะไรที่ผิดจากกรุงเทพฯ มากนัก เห็นเครื่องรักญี่ปุ่นนั้นแหละมีดีกว่าที่กรุงเทพฯ จึงได้เลือกซื้อเครื่องรักมีกะละไยหนึ่ง ซึ่งตั้งใจจะส่งมาถวายเป็นของฝาก เพราะเห็นว่าลายงามดีและเป็นของแปลกจากที่เคยเห็นซึ่งเป็นลายเขียน แต่นี่เป็นลายแกะ เกล้ากระหม่อมกลับเรือก่อน ลูกยังเพลิดเพลินจึงปล่อยไว้ให้กลับทีหลัง

เวลาบ่าย ๕ โมง หญิงเล็กมารับไปดูสวนสัตว์ ก่อนไปเกล้า

กระหม่อมนึกประมาท คิดว่าก็จะอย่างเดียวกับสวนสัตว์ของตาฝรั่งอะไรที่หาดใหญ่นั้น แต่ครั้นไปถึงสผิดคาด ของเขาใหญ่โตมีสัตว์มาก ทั้งที่กักขังก็ทำเป็นของถาวรเรียบร้อย เสียดายไปเย็นเสียหน่อยดูไม่ทั่ว มืดต้องกลับ หญิงเล็กเลยพาไปกินโจ๊กที่ร้านเจ๊ก แต่เกล้ากระหม่อมต้องขอตัวกลับเรือ เพราะกลัวจะตายเสียด้วยเรื่องกินอยู่บ้านกินสองเวลาเท่านั้น มาเที่ยวถูกให้กินวันละสี่ห้าเวลา ท้องร้องทุกข์ จึงปล่อยแต่ลูกไว้ ให้รื่นเริงเลี้ยงกันตามประสาพี่ ๆ น้องๆ

วันที่ ๒๒ เวลาเช้า เรือวลัยไปเกาะบูกูม อันอยู่ใต้สิงคโปร์ไปหน่อย รับเอาน้ำมันเชื้อเพลิง แล้วกลับมาทอดที่เก่า เร่งบรรทุกสินค้าลง ส่วนแม่โตกับลูกพากันขึ้นไปเที่ยวร้านซื้อของสั่งเมือง พอเวลาบ่าย ๔ โมง เรือก็ออกแล่นกลับเข้ากรุงเทพ ฯ ดีดอก การบรรทุกสินค้าที่สิงคโปร์ เขาทำกันแต่เวลากลางวัน กลางคืนเขาหยุด ได้นอนสบายไม่หนวกหู

การที่มาเที่ยวถึงสิงคโปร์ เดิมที่คิดว่าจะขัดข้องอะไรต่าง ๆ เพราะไม่มีหนังสือเดินทาง แต่ที่แท้เปล่าทั้งนั้น กัปตันเอาใบอะไรอยากเรียกว่าใบเบิกด่านมาให้หญิงอามตรอกรายชื่อพวกเราที่ไป ยากมากในส่วนตัวเกล้ากระหม่อม เพราะจะลงชื่อไปตรง ๆ ก็จะเอิกเกริกจะลงนามแฝงก็เป็นขี้ปด คิดอยู่เป็นนาน ตกลงลงชื่อไปเป็น N. Chitrabongs ลูก ๆ ก็เขียนไปแบบเดียวกัน พอเรือถึงก็มีเจ้าพนักงานลงมาหากัปตัน กัปตันเอาใบเบิกด่านส่งให้ก็เป็นแล้ว ต่อไปก็ไม่เห็นมีใครมารู้จี้อะไร จะไปไหนก็ไปได้ จะทำอะไรก็ทำได้

วันที่ ๒๓ เวลาทุ่ม ๑ เรือเข้าจอดที่ตำบลเกรเตรับไต่สินค้า ชื่อตำบลนี้ที่จดระยะทางถวายมาก่อนนั้นผิดไป เจ็บใจที่ไม่รู้ตำแหน่งแห่งที่นอกพระราชอาณาเขต เมื่อไปถึงสิงคโปร์จึงหาแผนที่แหลมมลายูมาได้แผ่นหนึ่ง ตรวจดูแผนที่พบแม่น้ำลำที่ ๒ ในมณฑลตรังกานูนับแต่ชายแดนเบื้องใต้ขึ้นมา จดชื่อไว้ว่าสุไหงเกรเต (Kretay) และมีคนลงมาเดินสานเรือ ถามดูเขาก็บอกออกเสียงตรงกับที่อ่านได้ดังนั้น เมื่อไต่สินค้าแล้วเรือก็ออกเดินต่อไป

วันที่ ๒๔ เวลาเที่ยง ถึงปากน้ำกลันตัน เรือจอดขนไต่สินค้า เวลาบ่าย ๒ โมงครึ่งหยุดที่ตากใบ ย่ำค่ำหยุดที่บางนรา ๔ ทุ่มหยุดที่เตลุบิน ขนไต่สินค้าทุกแห่งมา เวลา ๗ ทุ่มเรือออกเดินต่อไป ตามปรกติเรือเคยหยุดนอนที่เตลุบิน แต่คราวนี้ไม่พัก เป็นความเอื้อเฟื้อของกัปตัน ที่จะให้ไปถึงสงขลาพรุ่งนี้เวลาเย็นแทนที่เคยถึงกลางคืน เพื่อช่วยให้เกล้ากระหม่อมขึ้นบกได้สะดวก

วันที่ ๒๕ เวลาย่ำรุ่ง ถึงอ่าวปัตตานี เรือหยุดขนไต่สินค้าจนเวลาเที่ยงเรือจึงออกเดินต่อไป การบรรทุกสินค้าที่เตลุบินและปัตตานีกินเวลามาก ด้วยมีสินค้าส่งลงมาบรรทุกมาก เป็นมะพร้าวแห้งที่ตัดเป็นชิ้นใส่กระสอบก็มี ที่เป็นลูก ๆ ก็มี เรือเดินถึงอ่าวสงขลาเวลาบ่าย ๕ โมง ปลัดจังหวัดกับผู้บังคับการตำรวจเอาเรือยนต์ของเมืองลงมารับ เพราะรู้ข่าวจากกัปตันโวตาเบียนตัวกัปตันก็ลงมาด้วย ปลัดจังหวัดบอกว่าข้าหลวงประจำหวัดไป

ราชการเสียกับรัฐมนตรีกระทรวงเกษตร ณ เมืองไทร เราก็ขอบใจเขาพากันลงเรือที่เขาเอาไปรับมาขึ้นที่ท่าเมืองสงขลา แล้วพากันมาพักอยู่ที่ตำหนักหัวยางของสมเด็จหญิงน้อย ขึ้รถมาตามทางสังเกตว่าถนนทรุดโทรมลงมาก จึงรายงานการเที่ยวเท่านี้

พูดถึงเมืองไทร นึกขึ้นมาได้ เขาลงข่าวในหนังสือพิมพ์เรื่องเจ้าพระยาไทรทำการฉลองอายุ เขาออกชื่ออย่างแขกยืดยาวมีคำ "บรฮุม" อยู่ในนั้น ทำให้นึกถึงที่ฝังศพแขกที่สงขลา ซึ่งเรียกว่า "มรหุ่ม" จะเป็นคำเดียวกันดอกกระมัง แปลว่ากระไรไม่ทราบ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

★ ★ ★

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูลสมเด็จกรมพระนริศร ฯ

เมื่อวันที่ ๑ หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๙ พฤษภาคม ซึ่งประทานมาแต่สงขลา ตรัสเล่ารายการที่ท่านเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์ อ่านเพลิดเพลินสนุกดีมาก เห็นได้ว่าทั้งกระบวนเสด็จได้รับความสนุกนับเป็นชั้นที่ ๑ เพราะเป็นที่แปลกไม่

เคยเที่ยวอย่าง ๑ ต้องรับความลำบากบ้างอย่าง ๑ ในที่สุดได้เที่ยวสมประสงค์อย่าง ๑ ประกอบกันทั้ง ๓ ประการ เสด็จกลับมาพักที่ตำหนักสมเด็จหญิงน้อยดูก็เย็นที่สบายดี หวังว่าจะทรงพระสำราญทั้งพระองค์และพระหฤทัยตลอดเวลาที่เสด็จอยู่หัวเมือง หม่อมฉันไปเมืองสงขลาครั้ง ๑ ออกไปเที่ยวที่สะพานสำโรง พบราษฎรหาบของเข้าไปขายในเมือง ถามเขาว่าจะไปไหน เขาบอกว่าจะไป "บ่อยาง" เมื่อหม่อมฉันกลับถึงเมืองไปถามพวกข้าราชการเก่าว่าตำบล บ่อยาง อยู่ที่ไหน เขาบอกว่าคือตำบลที่สร้างเมืองสงขลานั้นเอง เดิมเรียกว่าตำบลบ่อยาง เมื่อสร้างเมืองขึ้นชาวบ้านนอกยังคงเรียกว่าบ่อยางอยู่ตามเดิม ต่อผู้อยู่ใกล้จึงเรียกว่าในเมืองหรือกลางเมือง ชื่อตำหนักสมเด็จหญิงน้อยซึ่งทรงเขียนมาในลายพระหัตถ์ว่า "ตำหนักหัวยาง" ก็น่าจะมาแต่บ่อยางนั้นเอง ขอให้ทรงสังเกตอย่างหนึ่ง ที่อากาศทางตอนเมืองสงขลากับทางตอนหาดใหญ่ผิดกัน ทางตอนเมืองสงขลาร้อนไม่เย็นเหมือนกับทางตอนหาดใหญ่ หม่อมฉันไปเมืองสงขลาทีไร ไม่เคยรู้สึกอยู่สบายเหมือนเมื่อไปอยู่บ้านพระเสนาหามนตรีคราวหลัง ปรารภขึ้นกับพวกที่อยู่สงขลาทั้งไทยและฝรั่งก็มีความเห็นอย่างเดียวกัน เห็นจะเป็นด้วยพื้นที่เป็นทรายมาก กับอีกอย่างหนึ่งมีเทือกเขาแดงอยู่ริมปากน้ำทางฝั่งตะวันตก ถึงฤดูลมตะวันตกลมพัดพาไอร้อนที่เขาแดงเข้ามาลงในเมือง หม่อมฉันยังจำเรื่องเก่าได้อยู่เรื่อง ๑ เดิมเจ้าพระยาสุรวงศวัยวัฒนสร้างตึกที่พักไว้ที่ปากน้ำหลัง ๑ ตึก

ที่เจ้าพระยาสุรวงศ ฯ สร้างไว้ตามชายทะเลมีหลายแห่ง เจ้านายพวกเราเคยตั้งชื่อให้ทุกแห่ง ท่านยังทรงจำได้หรือไม่ เผื่อจะทรงจำไม่ได้หม่อมฉันจะทูลรายชื่อตามที่ขนานต่อไปดังนี้

๑. ตึก "ตระกรองกริฑา" อยู่ปากน้ำบ้านแหลมเมืองเพชรบุรี

๒. ตึก "กามาภิรมย์" อยู่ปากน้ำเมืองปราณ

๓. ตึก "อุดมราคฤาดี" อยู่ปากน้ำชุมพร

๔. ตึก "นาริยำเรอรัก" อยู่ปากน้ำสงขลา

๕. ตึก "สมัคสังวาส" อยู่ที่อ่างหิน ดังนี้

ตึกที่เมืองสงขลานั้น อยู่ตรงบริเวณที่ตั้งโรงตำรวจภูธรเดี๋ยวนี้ แต่รื้อเสียหมดแล้ว พวกชาวเมืองเขาเล่าให้หม่อมฉันฟังว่าเป็นที่ผีดุนัก ใครไปอยู่มักเจ็บไข้ไม่สบาย ถึงตายก็มี เช่นท่านผู้หญิงสุ่นของเจ้าพระยารัตนาธิเบศร ก็ไปเจ็บตายที่นั่น ได้ฟังเขาเล่ามาอย่างนั้น วันหนึ่งหม่อมฉันไปเรือพอผ่านตรงตึกหลังนั้น ลมพัดมาจากเขาแดงถูกตัวรู้สึกร้อนวูบเหมือนเปลวไฟ แทบหายใจไม่ออก จึงนึกรู้เหตุของความไข้เจ็บล้มตายที่ตึกนั้น เพราะไปอยู่ริมลมเขาแดงอยู่เสมอ แต่เมื่อสมเด็จชายออกไปอยู่สงขลาจึงคิดหาที่ย้ายสถานต่าง ๆ ไปตั้งให้ห่างลมเขาแดง ค่อยสบายขึ้น ถึงกระนั้น อากาศก็ยังสู้ที่หาดใหญ่ไม่ได้อยู่นั่นเอง

หมู่นี้หม่อมฉันไปจับอ่านลายพระราชหัตถเลขาของทูล

กระหม่อมที่หอพระสมุดรวบรวมพิมพ์ไว้เป็นเล่ม ๆ พบขุมทรัพย์ความรู้เบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ขึ้นอีกหลายอย่าง จะคัดความมาลงในจดหมายฉบับนี้สำหรับทรงวินิจฉัยเรื่อง ๑ ว่าด้วยลักษณการเคารพ คือ

"อันการอ่อนน้อมคำนับในโลกนี้มีกิริยาทำต่าง ๆ กัน ฯลฯ ตามที่ว่าไว้ในหนังสือที่มีในพระพุทธศาสนา ในพระบาลีมีอยู่ ๔ อย่าง ตามชื่อ คือ อภิวาท ๑ วันทนาการ ๑ นิปัจจนาการ ๑ อัญชลีกรรม ๑ เป็นสำแดงกิริยาคำนับต่อหน้าผู้มีตัวประจักษ์ฉะเพาะ ยังมีอีก ๒ อย่าง คือนมการ ๑ นมัสการ ๑ สองอย่างนี้ว่าด้วยการนับถือเป็นพระที่ยิ่งและแสดงความน้อมไปแด่พระนั้นด้วยไตรทวาร คือกายวาจาจิต จะหาที่ซ้ออุทาหรณ์เยี่ยงอย่างของคำที่สำแดงชื่อ ๖ อย่าง คืออภิวาท วันทนาการ นิปัจจนาการ อัญชลีกรรม และนมการ นมัสการ นั้นก็ได้เห็นอยู่ชุกชุม คือ "ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา" ในที่นั้น ๆ และ "อภิวาทนสีลิสฺส" ที่เป็นคาถาและอื่น ๆ เป็นอุทาหรณ์ของอภิวาท "ภควโต ปาเท สิรสา วนฺทามิ" ฤๅ "วนฺทติ" ในพระวินัยเรียกชื่อ "อวนฺทิโย ปุคฺคโล วนฺทิโย ปุคฺคโล" และอื่น ๆ เป็นอุทาหรณ์ของวันทนาการ ในพระบาลีว่า "ภควโต ปาเทสุ สิรสา นิปติตฺวา" และ "นิปฺปการํ กโรมิ" เป็นอุทาหรณ์ของนิปัจจนาการ "เยน ภควา เตนญฺชลิมฺปณาเมตฺวา" ฤๅ "อญฺชลิมฺปคฺยฺห" ฤๅ "อญฺชลิโก อฏฺฐาสิ" และในบทสวดมนต์ว่า "อญฺชลิกรณีโย" เหล่านี้เป็นอุทาหรณ์ของอัญชลีกรรม

"นโม ตสฺส ภควโต นมตฺถุ นโม เต ปริสาชญฺญ" และอื่น ๆ เป็นอุทาหรณ์ของนมการ "นมสฺสนฺติ โคตมํ นมสฺสมาโน สมฺพุทฺธํ" และอื่น ๆ เป็นอุทาหรณ์ของนมัสการฯ ก็ในชื่ออาการอย่างที่มาในบาลีนี้ คนทำอย่างไรจะเรียกว่าชื่อไรก็ไม่ได้ความชัด อภิวาทนั้นเห็นที่มาเป็นกิริยาที่เขาใช้ต่อหน้าและทำแก่ผู้สูงศักดิ์ คือพระพุทธเจ้าและพระสาวกผู้ใหญ่ และพระเจ้าแผ่นดินและพราหมณ์ มีคำอรรถกถาบางอันแก้ว่า "อภิวาเทตฺวา สุขึ โหหีติ วทาเปตฺวา" ก็มีบ้าง แต่ที่แก้ว่าอภิวาทนั้น ก็คือวันทนกิริยานั้นเองโดยมาก ถึงกระนั้นเห็นที่มาในบาลี อภิวาทดูที่จะเป็นการอย่างสูงและการต่อหน้า วันทนาการเป็นการต่ำลงมา และมักมีในคำสั่งฝากไหว้คำนับไป อภิวาทและสังฆ์และคณะก็ไม่ใคร่จะมี มีแต่วันทนาการและอัญชลีกรรม จะชักอุทาหรณ์มาว่าให้เห็นได้แต่จะเฝ้อมากนักไป ฯ อัญชลีนั้น อรรถกถาแก้ว่า "ทสนขสโมธานํ" พระราชนิพนธ์มีดังนี้ พระเจ้าพระสงฆ์ในชั้นหลังเช่นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ได้เคยวินิจฉัยลักษณการเคารพที่ทรงพระราชนิพนธ์ต่อมาอย่างไรอีกบ้าง ท่านทรงทราบหรือไม่ ยังมีวินิจฉัยเรื่องอื่น ๆ อีก หม่อมฉันจะคัดทูลบรรเลงต่อไป

หม่อมฉันหวังใจว่าทั้งพระองค์ท่านและบรรดาผู้ที่มาโดยเสด็จ จะมีความสุขสบายดีอยู่ ส่งจดหมายคราวนี้มีโอกาสที่จะฝากของถวายได้ หม่อมฉันจึงฝากเหรียญกับสมุดรูปภาพงานยุบิลี

ของพระเจ้ายอร์ช ซึ่งรออยู่มาถวายพร้อมกับจดหมายฉบับนี้ อีกประการหนึ่งเวลานี้กำลังเป็นฤดูผลเงาะออกที่บ้านัง หม่อมฉันจึงจัดฝากผลเงาะเข้ามาถวาย แต่ส้มจีฟฟานั้นขาดคราวมาช้านาน ได้ยินว่าสิ้นฤดูจึงไม่มีมาขาย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

★ ★ ★

ตำหนักหัวยาง สงขลา

วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๙ พฤษภาคม ได้รับประทานแล้ว ทำให้มีความชุ่มชื่นใจเหมือนได้รับประทานยาหอม เวลาที่ขาดไปออกจะมีใจหงุดหงิด เกล้ากระหม่อมคิดจะอยู่ที่สงขลาจนวันที่ ๒๒ เดือนนี้ แล้วจะออกเที่ยวต่อไป

ทีแรกขอประทานตอบความในลายพระหัตถ์ก่อน ในการที่ไม่ได้กราบทูลล่วงหน้าว่าจะไปสิงคโปร์นั้น เพราะไม่เป็นการแน่นอนว่าจะไปถึงได้หรือไม่ ทั้งนั้นก็เป็นด้วยเรื่องเมาคลื่นของแม่โต ถ้าต้องทรมานหนักก็ต้องขึ้นเสียที่ไหนที่จะพ้นความทรมานได้เป็น

อย่างน้อยที่สุด แม่โตสั่งให้กราบถวายบังคมรู้สึกในพระเมตตาบารมีที่ตรัสแนะนำให้มาเที่ยวปีนัง ได้ตั้งใจอยู่เหมือนกันว่าจะมาสักคราวหนึ่ง ในเมื่อโอกาสจะอำนวย

ในการที่ลอยละล่องไปจนถึงสิงคโปร์นั้น ติดจะเป็นการกำเริบเพราะได้กราบถวายบังคมลาเพียงแต่ไปเที่ยวปีนังได้เท่านั้น หากติดเรือออกไปตั้งใจจะปิดความทั้งในกรุงเทพฯ และสิงคโปร์ จึงหลบหลีกไม่ให้พบใครนอกจากหญิงเล็ก ซึ่งจำต้องอาศัยความช่วยเหลือจากเธอบ้าง

ได้ทราบตามพระดำรัสเล่า ว่าวัดไทยที่ปีนังมีถึง ๕ วัด รู้สึกประหลาดใจมาก ไม่นึกเลยว่าจะมีมากถึงเท่านั้น ในการที่พระไม่ถูกกันและชาวบ้านก็นับถือจำเพาะตัวพระ นั่นแหละเป็นเหตุอันหนึ่งซึ่งให้เกิดมีวัดมากขึ้น แม้ในเมืองไทยวัดมากก็เป็นไปด้วยเหตุอย่างนั้นเป็นอันมาก

ในการที่ทรงพระดำริจัดแต่งที่ประทับ ช่วยการรัชดาภิเษกนั้น เป็นพระดำริชอบ สมควรแล้วที่จะพึงทำ การที่เขาแห่แหนกันนั้นไม่มีติดใจ เพราะเชื่อว่าไม่มีอะไรที่จะได้ใส่ใจ แต่เหรียญที่ระลึกซึ่งจะโปรดประทานไปนั้นแหละติดใจมุ่งหมายอยู่มาก ว่าจะเป็นของฝีมือช่างอันจะพึงดูเป็นคติได้อยู่ในนั้นเป็นแน่แท้

ขอประทานกราบถวายบังคมที่ทรงพระเมตตาโปรดประทานสแตมป์สเตรตส์ใหม่ไปชุดหนึ่ง ตั้งแต่ทราบว่าเขาจะออกก็ตั้งใจว่า

จะทูลขอสักชุดหนึ่ง แต่ภายหลังได้เห็นเขาพิมพ์ตัวอย่างสแตมป์ที่จะออกในเมืองอังกฤษมาในหนังสือพิมพ์ก็ท้อใจ ด้วยผูกลายเป็นแมวต่างอย่างแบบโฆษณาสมัยนี้ ไม่มีลวดลายอะไรพิสดาร ไปวุ่นทำแต่พื้นสแตมป์ให้ต่างดำบ้างขาวบ้าง หนังสือที่ทับไปบนพื้นต่างนั้นก็ทำต่างให้ขัดกับพื้น ที่พื้นดำก็หนังสือขาว ที่พื้นขาวก็หนังสือดำ ความต่างที่กราบทูลนี้มิใช่ว่ามีระเบียบ ในหนังสือบรรทัดหนึ่งเช่น ONE PENNY ที่ ON เป็นขาว E PEN ดำ NY ขาว ดังนี้ เห็นว่ามันเป็นตลกเท่านั้น ไม่เป็นช่าง และในหนังสือพิมพ์บอกว่าจะมีออกตามโกโลนีทั่วไปด้วย ลวดลายเหมือนกันหมด แต่หนังสือจะผิดกัน ทำให้สำคัญว่าจะเป็นแมวต่างไปทั้งนั้น นึกเสียใจ แต่เมื่อได้ประทานแล้วกลับดีใจ เพราะเป็นแบบที่เขาผูกโดยฝีมือช่างอย่างน่าชม เป็นคติ ไม่ใช่เป็นแมวต่างอย่างเมืองแม่

เรื่องที่ประชวรไปเพราะความประมาทนั้นไม่ดี เพียงแต่เป็นหวัดเท่านั้นก็จัดว่าเป็นพระเคราะห์ดีแล้ว ควรจะระวังอย่างกวดขันเพราะพระชันษามากแล้ว

มีความสะดุดใจอะไรขึ้นอย่างหนึ่ง เมื่อไปไหว้พระที่วัดพุทธคยาสิงคโปร์ พระภิกษุวุฑฒิสารเธอให้รูปโปสต์การ์ดมาสำรับหนึ่ง ในแผ่นแสดงรูปปางพระเจ้าตรัสรู้มีหนังสือเขียนไว้ว่า Prince Siddhartha sat undera a big "Sye" tree คำในตัวลูกน้ำคู่นั้นน่าจะอ่านว่า "ไซ" เป็นภาษาอะไรก็ไม่ทราบ ทำให้เกิดสงสัยขึ้นว่า

ต้นไทรกับต้นโพธิ์จะเป็นต้นไม้อย่างเดียวกันเสียดอกกระมัง น้ำหนักในความสงสัยนี้ อยู่ที่ต้นโพธิ์ได้ชื่อมาแต่พระเจ้าตรัสรู้ใต้ต้นไม้นั้น ไม่ใช่ชื่อโดยชนิดของมัน เรามาแปลต้นนิโครธว่าไทรจะผิดไปได้หรือไม่ เรื่องชื่อต้นไม้นั้นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เอาใจใส่มาก เมื่อท่านอ่านหนังสือพบที่กล่าวถึงต้นอะไร มีลักษณะเป็นอย่างไรท่านจดจำไว้เสมอ ลางอย่างก็จับได้ว่าแปลผิด เมื่อท่านถูกเกณฑ์แปลนิบาตชาดก ท่านคิดจะรับเอากัณฑ์มหาพนเห็นจะเป็นเพราะท่านเอาใจใส่แก่ชื่อต้นไม้นั้นเอง เกล้ากระหม่อมเตือนว่าท่านจะต้องแปลชื่อต้นไม้อันมากมาย ถ้าแปลผิดจะเสียชื่อไปหรือไม่ ท่านเห็นด้วยเลยเลี่ยงไปรับเอากัณฑ์กุมาร

แม่เต่าแกจะออกมาส่งลูกและมาเฝ้าฝ่าพระบาทในวันที่ ๖ เห็นได้ช่องดีจึงได้ฝากของฝากอันจัดมาจากสิงคโปร์ ตามที่กราบทูลมาในหนังสือฉบับก่อนให้แกนำมาถวายด้วย

เมื่อวานซืนนี้ให้นายสมบุญไปรับของประทานที่สถานีรถไฟได้มาทั้งลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒ ด้วย ข้อความในลายพระหัตถ์มีจับใจอยู่หลายข้อ

เรื่องบ่อยางนั้นพระยาอภิรักษ์ราชอุทยานมาพูดอยู่เมื่อเจ็ดแปดวันนี้เองว่าเมืองสงขลาแต่ก่อนตั้งอยู่ฝั่งในทางเขาแดง ปากน้ำเมืองสงขลาเข้าทางเก้าเซ่ง ปรากฏในหนังสือหลวงอุดมสมบัติว่าสมเด็จ.จ้าพระยามาตั้งอยู่ที่นั่น ที่เมืองเก่าไม่มีน้ำจืดใช้ ชาวบ้านต้องข้ามมาตักน้ำจืดที่บ่อยางฝั่งนอก เมื่อจะตั้งเมืองสงขลา

ใหม่ จึงข้ามมาตั้งที่บ่อยาง เพื่อสะดวกในการใช้น้ำ พระยาสงขลาคนแรกได้สร้างวัดขึ้นเป็นวัดแรกในสงขลาที่บ่อยางนั้น เรียกว่าวัดยางทอง ได้ทำยักษ์ขึ้นที่วัดนั้นคู่หนึ่งเอาอย่างจากกรุงเทพ ฯ (เข้าใจว่าเอาอย่างจากวัดอรุณ) มาทำ คนจึงเรียกกันไปอีกชื่อหนึ่งว่าวัดยักษ์ ประจวบกับได้รับลายพระหัตถ์ตรัสถึงบ่อยางเข้าด้วยเล่นเอานิ่งอยู่ไม่ได้ ต้องแล่นไปดูวัดยักษ์ แต่ไม่เห็นมียักษ์ ถามพระท่านว่าพังเสียหมดแล้ว ก็ควรแล้วที่จะพัง เพราะคงปั้กไม้เป็นแกนปั้นปูนทับ พอแกนผุก็ล้มเท่านั้น บ่อซึ่งควรจะเป็นบ่อยางก็ไม่เห็นมี ถามพระท่านว่าถมเสียหมดแล้ว เพราะมันตื้นเขินไม่มีน้ำ ตกลงไม่ได้เห็นอะไร

ตำบลที่ตำหนักสมเด็จหญิงน้อยตั้งอยู่นั้น เรียกว่าหัวยาง มีวัดหัวยางเยื้องข้ามถนนไปข้างใต้อยู่เป็นสำคัญ คงหมายความว่าที่นั้นเป็นหัวตำบลอันย่างเข้าแขวงบ่อยาง เมืองสงขลาอยู่สบายสู้หาดใหญ่ไม่ได้จริงอย่างพระดำรัส แต่เมื่อขึ้นจากเรือที่สงขลาจะจับเอาที่ไหนเป็นที่อยู่ทันทีก็ไม่มีที่อื่นจะสะดวกกว่าตำหนักสมเด็จหญิงน้อย ชื่อตึกเจ้าคุณทหาร เกล้ากระหม่อมจำได้ชื่อเดียวแต่ "กามาภิรมย์" ที่จดประทานไปจนครบนั้นเป็นพระเดชพระคุณหนัก น่าเสียดายที่ของชนิดนี้จะต้องสูญ เพราะเอาไปเขียนลงที่ไหนไม่ได้ เป็นทักขปฏิสันถาร ได้ลองนึกถึงมงคลคาถา "อเสวนา พาลานํ สรุพาการญจเสวนา" อันเป็นเรื่องซุกซนแต่งด้วยกัน ก็นึกได้ไปไม่ตลอด เพราะกาลนานมาแล้ว

ปัญหาเรื่องการเคารพของทูลกระหม่อมนั้น เป็นเรื่องที่น่าพิจารณามาก เรื่องนี้เคยเข้ามาข้องใจเกล้ากระหม่อมคราวหนึ่งแล้ว มีพระราชาคณะองค์ใดองค์หนึ่งจำตัวไม่ได้เสียแล้ว ท่านพูดว่าอภิวันท์นั้นนั้นคือยืนไหว้ เหตุที่ได้พูดขึ้นนั้นมาแต่พระคอยรับเสด็จสมเด็จพระมหาสมณเจ้าเมื่อลงจากรถ พากันยืนประนมมือไหว้ ทำให้เป็นข้อจับใจเกล้ากระหม่อม นึกว่าชื่อแห่งการไหว้คงจะมีอาการที่ต่าง ๆ กัน แต่ไม่รู้ภาษาบาลีพอที่จะค้นหาเอาความได้ก็ต้องระงับไป กับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ก็ยังไม่เคยพูดกันในเรื่องนั้นเลย บัดนี้มาได้เห็นพระราชนิพนธ์ของทูลกระหม่อม เป็นอันว่าทรงจับกิริยาไหว้อย่างใดไม่ได้ จึงมารู้สึกว่าที่พระราชาคณะองค์ที่ท่านกล่าวว่า อภิวันท์เป็นยืนไหว้นั้น ท่านนึกมาจากการวันทาเมื่อบวชนาคเท่านั้นเอง ไม่ใช่ค้นพบที่มาในพระบาลี ขอประทานผัดกลับกรุงเทพ ฯ จะปรึกษาหารือท่านผู้รู้ดู ตามความเห็นเกล้ากระหม่อมนึกตามความรู้อย่างป่า ๆ อภิวาท ดูเป็นสองคำต่อกัน คือ อภิ+วาท วาทเป็นคำกล่าวไม่น่าจะเป็นไหว้ แต่นมการ กับนมสการ สมจะเป็นคำเดียวกัน หากต่างกันไปโดยภาษา ที่เป็นบาลี กับสันสกฤต แต่นี่เป็นนึกป่า จะต้องไปค้นหาหลักฐานที่ในกรุงเทพ ฯ

เหรียญรัชดาภิเษกของพระเจ้ายอชซึ่งประทานไป พิจารณาเห็นด้านหน้าซึ่งเป็นพระรูปนั้นเขาปั้นดี แต่ด้านหลังซึ่งเป็นรูป

วิ่งวินเซอนั้นไม่ค่อยชอบ เพราะมันซัดไปเสียหมด รูปวิวชนิดนั้น ที่ไกลจะต้องเลื่อน ที่ใกล้จะต้องซัด ให้ค่อยเป็นชั้นๆ เข้ามา แต่ว่าการยื่นนั้นเห็นจะยากกว่าการเขียนมาก คออัลบั้มการตกแต่งที่ปีนัง เห็นปรากฏมีการตกแต่งมากมาย ที่สิงคโปร์เห็นจะแพ้ เกล้ากระหม่อมไปถึงที่นั่นเขาก็เอาโปสตก๊าดมาขายให้นักเหมือนกัน โครงซุ้มก็ได้เห็น เขายังรื้อลงไม่แล้ว แต่ทั้งที่เห็นซากและเห็นโปสตก๊าด ดูเหมือนว่าทั้งบ้านทั้งเมืองจะมีซุ้มแต่แห่งเดียว ขอบพระเดชพระคุณอย่างยิ่ง ที่ทรงพระเมตตาโปรดประทานเหรียญกับอัลบั้มนั้นไปให้ดูเล่นเป็นขวัญตา

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

★ ★ ★

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๘ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

แม่เต่าได้เชิญลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๕ มิถุนายน กับกะบะญี่ปุ่นของประทานฝากจากเมืองสิงคโปร์มาให้หม่อมฉันแล้ว ขอขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก ลูกเต้าที่ได้รับลายพระหัตถ์กับของฝากจากเสด็จอาว์ก็พากันรื่นรมย์ตามกันทั่วหน้า แม่เต่าได้

มาพักอยู่ที่ Cinnamon Hall จะกลับไปวันจันทร์ที่ ๑๐ นี้ บอกว่าจะไปแวะเฝ้าท่านที่สงขลา เป็นโอกาสฝากจดหมายฉบับนี้กับซองบุหรี่ญี่ปุ่นใบ ๑ ซึ่งหม่อมฉันเตรียมจะถวายนานแล้วเป็นแต่ยังไม่ได้ส่งไป ซองบุหรี่นี้เป็นของประหลาดที่ขายเพียงราคา ๒๕ เซนต์ ไม่ถึง ๒ สลึง ชายใหม่ไปซื้อมาใช้ก่อน หม่อมฉันพิจารณาเห็นประหลาดที่มันทำอย่างไรจึงสามารถขายได้ด้วยราคาเท่านั้น ดูเป็นของน่าใช้ด้วยเบาและแข็งแรง หม่อมฉันจึงได้ให้ไปซื้อมาอีก ๒ ใบ เอาไว้ใช้เองใบ ๑ เตรียมส่งมาถวายท่านใบ ๑ จะได้ทรงใช้เวลาเที่ยวเตร็จเตร่ หายกีช่างมัน ของญี่ปุ่นที่ทรงหามาประทานจากสิงคโปร์ก็ล้วนเป็นของน่าชมทั้งความคิดและฝีมือ ดูจะยักย้ายไปอย่างไรมันมีแต่ดีและน่าชมไปเสียทั้งนั้น

จะทูลสนองความในลายพระหัตถ์ข้อ ๑ เรื่องวัดพุทธคยาที่เมืองสิงคโปร์ พระภิกษุวุฒิสารนั้นถ้าเป็นองค์เดียวกับผู้ที่สร้างวัดพุทธคยานั้นไซร้ เป็นพระมอญในกรุงเทพฯ ชื่อว่าท่านกร่าง หม่อมฉันเคยไปพบที่วัดชนะสงคราม รู้จักมาตั้งแต่ก่อนมาสร้างวัดที่สิงคโปร์ เป็นพระที่ชอบเที่ยวเตร่ไปเมืองไกล เคยไปเมืองมอญ เมืองพม่า ตลอดจนเมืองลังกาและเมืองอินเดีย เมื่อหม่อมฉันไปสิงคโปร์ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ เธอมาหาถึงโฮเตล และเอาโปสตการ์ดมาให้อย่างถวายท่าน จึงได้รู้ว่าท่านกร่างนั้นเองที่มาสร้างวัดพุทธคยา เวลานั้นพระมิตรกรรม (ซึ่งเดี๋ยวนี้เป็น

ราชทูตสยาม อยู่ที่เมืองโตเกียว) เป็นกงสุลเยเนอราลอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ กระซิบบอกหม่อมฉันว่าความประพฤติตัวไม่ใคร่เรียบร้อยในเรื่องเงินทอง และมีผู้กล่าวหาว่าเกี่ยวข้องกับสิกา ต่อมาถึงเป็นความในศาล ถูกหาว่าข่มขืนผู้หญิงจีนคน ๑ แต่ท่านกร่างชนะความคดีก็เป็นอันระงับไป จะอย่างไรต่อมาอีกไม่ทราบ คำที่เขียนในโปสตการ์ดว่า พระศรีธาตุ เสด็จประทับใต้ต้น "Sye" นั้น คำว่า ไทร น่าจะเป็นภาษามอญ เพราะภาษาฝรั่งมักเรียกต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ในใต้ต้นว่า "โพธิ" เหมือนกับเรา ถ้ามีคำอธิบายก็ว่าเป็นต้น "Fig" อย่าง ๑ ส่วนต้นไทรนั้นก็มีชื่อเรียกในภาษาฝรั่งต่างหากว่า "Banyan"

หม่อมฉันได้ขอผัดทูลสนองเรื่องพระมหาเถรธรรมยุติกาขอให้หม่อมฉันแต่งเรื่องประวัตินิกายสงฆ์ธรรมยุติกา ว่าจะทูลต่อภายหลังนั้น จะทูลต่อไปในจดหมายฉบับนี้ หม่อมฉันได้คิดเห็นมาแต่ก่อนนานแล้วว่าเวลานี้เป็นสมัยเกิดจลาจลในวิชาวรรณคดีทั้งถ้อยคำและสำนวน ตลอดจนความคิดที่แต่งหนังสือกัน จึงได้ตั้งปณิธานไว้ว่าจะไม่ให้มีชื่อเสียงหม่อมฉันในสมัยที่กล่าวนี้ เพราะฉะนั้นจึงเลิกแต่งหนังสือให้พิมพ์ แม้จนคำนำหรือประวัติใครมาขอก็บอกปัดมากว่า ๒ ปีแล้ว มูลเหตุที่พระมหาเถรธรรมยุติกามาขอให้หม่อมฉันแต่งเรื่องประวัตินิกายสงฆ์ธรรมยุติกานั้น คงจะเกิดแต่เห็นคำปรามาสในหนังสือพิมพ์เป็นแน่ แต่ความปรารถนา

ของพระมหาเถรธรรมยุติกาอาจจะเปน ๒ อย่างต่างกัน คืออย่าง ๑ จะเอาหนังสือที่หม่อมฉันแต่งไปพิมพ์โฆษณาคัดค้านคำที่มีผู้แต่งลงพิมพ์ปรามาส ถ้าเปนอย่างนี้ผิดกับปณิธานของหม่อมฉัน หม่อมฉันเตรียมจะร้อง ขออย่าให้ทำเช่นนั้น อันเหมือนเอาทองไปรู่กระเบื้อง เปนเครื่องสำหรับร้อนใจเปล่า ๆ แต่คิดเห็นว่าพระมหาเถรท่านอาจปรารถนาอีกอย่าง ๑ ว่ายังไม่มีหนังสือเรื่องประวัตินิกายสงฆ์ธรรมยุติกาอันแต่งไว้เปนหลักฐาน เกรงว่านานไปจะไม่มีใครรู้เรื่องเดิมที่เปนมาอย่างไร จะไปหลงเชื่อความเข้าใจผิดของคนชั้นหลัง ถ้าท่านปรารภกันอย่างนี้หม่อมฉันเห็นว่าเปนความจริง และเปนการสมควรที่จะให้มีหนังสือเช่นนั้นไว้ให้ปรากฏ เปนการรักษาพระเกียรติยศของทูลกระหม่อมด้วย หม่อมฉันจึงได้รับแต่ง แต่จะขอเปนคำขาดว่าอย่าเพ่อให้พิมพ์จนให้พ้นสมัยจลาจลของวรรณคดี จะต้องรอไปอีก ๑๐ ปีหรือ ๒๐ ปีก็ตามที แต่การที่จะแต่งนั้นก็จะไม่สำเร็จได้โดยเร็วนัก คงจะไม่เกี่ยวข้องกับไปทะเลาะเบาะแว้งกับผู้หนึ่งผู้ใด ขออย่าทรงพระวิตกเลย

มีเรื่องที่จะทูลบรรเลงในสัปดาหะนี้เรื่อง ๑ เมื่อสองสามเดือนมาแล้วหลวงภาษาพิรัชกงสุลสยามที่เมืองปีนัง มีจดหมายมาถึงหม่อมฉันฉบับ ๑ ว่ามีบัณฑิตในราชการอังกฤษที่สหรัฐมลายูถามมาว่าชื่อเมือง Klang อันเปนเมืองหลวงของอาณาเขตสลางอ เปนคำภาษาไทยหรือมิใช่ กงสุลรับเขาไปว่าในภาษาไทย

มีคำว่า กลาง ตรงกัน แล้วจึงมาปรึกษาหม่อมฉัน ๆ มีจดหมายตอบกงสุลไปว่าชื่อเมือง Klang นั้น หม่อมฉันเคยได้ยินอังกฤษเขาเรียกออกเสียงว่า "กะลัง" ไม่ตรงกับคำ กลาง ของเรา ได้ตอบไปแต่เท่านี้ เมื่อตอบไปแล้วมาพิจารณาดูถึงชื่อเมืองและตำบลต่าง ๆ ในแดนไทยทางแหลมมลายู ทางทะเลตะวันตกตั้งแต่เมืองตะนาวศรี เมืองมริด ระนอง ตลอดลงมา มันไม่ใช่คำภาษาไทยเสียเลย พิจารณาต่อเข้าไปทางด้านในชายทะเลปักษ์ใต้ตั้งแต่ สวี ตะโก เป็นต้นตลอดลงมาจนพัทลุง สงขลา ก็ไม่ใช่คำภาษาไทยแทบทั้งนั้น แต่จะเป็นภาษาอะไรก็ไม่รู้แน่ ขอถวายให้ทรงพิจารณา

หม่อมฉันหวังใจว่าเสด็จมาประทับเที่ยวเตร่ที่สงขลา จะทรงเป็นสุขสำราญดีอยู่ทั้งผู้ที่ตามเสด็จด้วยทุกคน ถ้าหากที่ยอดเขาปีนังมีศาลเทพารักษ์ หม่อมฉันจะขึ้นไปบนบวงขอให้ดลใจคุณโตให้ออกมาปีนังโดยเร็ว ลูกเต้าเธอก็บ่นกันอยู่ทุกคนว่าอยากให้มา

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านสุคนธหงส์ หาดใหญ่ สงขลา

วันที่ ๙ มิถุนายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมย้ายออกจากสงขลามาอยู่ที่นี่วันนี้แล้ว กราบทูลมาให้ทรงทราบเพื่อจะได้ส่งลายพระหัตถ์ในวันหน้าตรงถึงที่อยู่

ได้ทราบว่าถาวรกับแม่คลองลงเรือกลับจากยุโรปมาแต่กลางเดือนก่อนแล้ว ถ้าจริงดังนั้นก็คงมาถึงปีนังในราวกลางเดือนนี้ ได้ทรงพระเมตตาโปรดให้ใครคอยฟังข่าวดูด้วย เธอจะขึ้นรถไฟกลับกรุงเทพ ฯ วันไร โปรดมีโทรเลขไปให้เกล้ากระหม่อมทราบด้วย เกล้ากระหม่อมตั้งใจจะคอยดักพบเธอ ที่สถานีรถไฟหาดใหญ่

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

เช้าวันพุธ ที่ ๑๒ นี้ หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ส่งมาจากหาดใหญ่โปรดให้ทราบว่าประทับที่บ้านสุคนธหงส์ หม่อมฉันรู้สึกยินดีมาก เพราะทราบว่าอาจจะส่งจดหมายไปมากับหาดใหญ่ได้ทุกวัน

จึงได้มีจดหมายฉบับนี้ทูลมาให้ทรงทราบว่าหม่อมฉันจะให้หญิงพิลัยกับชายใหม่ไปเฝ้าแทนตัวเที่ยวรถไฟวันศุกร์ที่ ๑๔ ตั้งแต่ได้ทราบว่าเสด็จมาประทับอยู่สงขลา หม่อมฉันนึกแต่อยากเฝ้าอักอ่วนป่วนใจอยู่ทั้งกลางวันกลางคืน แต่จนใจด้วยเวลานี้หม่อมฉันเป็นบิดคาตยังไม่หาย จะนั่งรถหลายชั่วโมงยังทนไม่ไหว จึงให้ลูกมาเฝ้าแทนตัว มิฉะนั้นก็จะลอยขึ้นรถยนตร์ไปเฝ้าที่หาดใหญ่เหมือนอย่างเคยไปเมื่อครั้งพระเจ้าอยู่หัวยังประทับอยู่ที่สงขลา เพราะไปมาได้ง่าย ๆ

เรื่องที่เจ้าถาวรกับแม่คลองจะกลับมานั้น หม่อมฉันได้ทราบข่าวเขาบอกกันมาแต่ยุโรป เล่ากันเป็นอย่างเรื่องขบขันว่าถาวรคิดจะตรงไปเฝ้าทูลกระหม่อมชายที่ชวา ไปขอหนังสือเดินทางที่พระยาสุพรรณสมบัติ ๆ ขี้ขลาดไม่กล้าออกหนังสือเดินทางให้ ต้องถึงมีโทรเลขถามกระทรวงการต่างประเทศ ได้รับอนุญาตจึงได้ออกหนังสือเดินทางให้ หม่อมฉันสันนิษฐานว่าถาวรเห็นจะมาเรือเมล์ฮอแลนด์ตรงไปชวาทีเดียว ต่อเมื่อกลับจากชวาบางทีจึงจะกลับมาทางนี้ หม่อมฉันจะคอยสืบดูตามรับสั่ง

หม่อมฉันเชื่อเป็นแน่ว่าเสด็จมาอยู่ที่หาดใหญ่ จะทรงสบายกว่าอยู่ที่สงขลา.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

* * *

หาดใหญ่ สงขลา

วันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๘ แม่เต่าเชิญเข้าไปให้ พร้อมทั้งซองบุหรี่ที่ทรงพระเมตตาโปรดประทานเข้าไป ได้รับประทานแล้วรู้สึกในพระเดชพระคุณอย่างยิ่ง

ซองบุหรี่นั้นชอบใจเกินกว่าที่หวังพระทัยไปเสียอีก แรกแก้ห่อออกดูคิดว่าทำด้วยซันลลอย แต่เมื่อเปิดดูข้างใน เห็นปรากฏเป็นทำด้วยไม้จริง ๆ แต่เมื่อกลับพิจารณาดูภายนอก เห็นเป็นทาสีปลอมเป็นไม้ ทำให้ความดีทรุดไปเสีย ความคิดจึงเกิดขึ้นว่า ถ้าขูดสีทิ้งเสีย ขัดเงาให้ปรากฏเนื้อไม้จริง ๆ จะประเสริฐเลิศล้ำ และถ้าจะให้ดีขึ้นไปอีก รื้อกรอยกำมะลอเดิมทิ้งเสียทำกรอบเงินประกอบใหม่ และติดตราเข้า อาจให้เป็นของกำนัลแก่ใครก็ได้ เพราะฉะนั้นขอประทานโทษที่จะรบกวนฝ่าพระบาท ได้ทรงพระเมตตาโปรดจัดซื้อส่งเข้าไปประทานอีกสัก ๔ ใบ เพื่อลองทำดู จะเป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า

ของญี่ปุ่นที่ทำขายราคาถูกนั้นประหลาดหนักหนา จะทูลถวายตัวอย่างเทียบถ้วยแก้วอย่างกินน้ำ ฝรั่งทำมาขายโหลละ ๓ บาท ญี่ปุ่นทำมาขายแข่งขันโหลละ ๙๐ สตางค์ ทำได้อย่างไรไม่เข้าใจเลย เนื้อแก้วก็ต่ำกว่ากันแต่เพียงเล็กน้อย กรมพระกำแพงเพชรตรัสอธิบายว่า ของญี่ปุ่นขายในเมืองญี่ปุ่นราคาแพงกว่าที่ขาย

ในตลาดต่างประเทศ เขายอมขายขาดทุนเพื่อเอาชนะต่างประเทศ ซึ่งดูก็ชอบกล แต่ไม่สามารถเชื่อลงไปได้ เพราะลดราคาต่ำกว่ากันตั้ง ๔๐๐ เปอร์เซ็นต์ เป็นทางที่จะล้มละลายมากกว่าเป็นทางที่จะชนะโลก

พระภิกษุวุฑฒิสารนั้น เป็นองค์ที่สร้างวัดพุทธคยานั้นเอง เธอบอกเหมือนกัน ว่าเดิมอยู่วัดชนะสงคราม แล้วไปเที่ยวเมืองมอญ เมืองพม่า เมืองอินเดียและลังกา แล้วจึงมาสร้างวัดที่เมืองสิงคโปร์ ที่ซึ่งสร้างวัดนั้นเธอเช่าจากรัฐบาลสร้างเป็นวัดขึ้น ภายหลังห้างขายยาตราเสือซื้อที่ซึ่งได้สร้างวัดไปจากรัฐบาล แล้วมาไล่เธอให้ออกจากวัด เธอไม่ยอมออก เมื่อจะซื้อก็ไม่บอกให้เธอทราบ ต้องเป็นความต่อสู้กันในศาล คดียังค้างอยู่จนทุกวันนี้ การใส่โทษว่าเธอชั่วร้ายต่าง ๆ นั้น เธอว่าเป็นอุบายของนายห้างขายยาตราเสือทั้งสิ้น ประสงค์จะกำจัดให้เธอหลุดพ้นไปเสียจากวัด เพื่อจะให้ได้ที่เป็นสิทธิโดยไม่มีการขัดขวาง เธอดูแคลนพระมิตรกรรมกงสุลสยามคนก่อนเท่ากับที่กงสุลดูแคลนเธอ สงสัยว่าพระมิตรกรรมรับสินบนห้างขายยาตราเสือ แต่งคนเข้ากับตำรวจรัฐบาล ช่วยกันจับเธอใส่กุญแจมือ ลักพาไปเพื่อเนรเทศส่งเข้ากรุงเทพฯ แต่ครั้นไปพักที่กวาลาลุมปุร์ เธอจึงร้องต่อรัฐบาลที่นั้น เขาทำการไต่สวนเห็นเธอไม่มีผิดเขาก็ปลดปล่อยเธอกลับ ข้อความทั้งนี้มิใช่ว่าเธอกล่าวโทษกงสุลขึ้นเอง เป็นด้วยเกล้ากระหม่อมซักถามเธอขึ้น ด้วยได้ทราบข่าวในหนังสือพิมพ์ว่าพระไทยถูกลักพา จึงสอบดูว่า

จะเป็นท่านองค์นี้หรือมิใช่ ตามคำที่เธอเล่าก็ตรงกับที่หนังสือพิมพ์ลงข่าวโดยมาก ในเรื่องเงินทองถ้าหากว่าเธอขี้ฉ้อเอาไปเป็นประโยชน์ส่วนตัวเสียมาก คงจะสร้างวัดขึ้นใหญ่โตถึงเท่านั้นไม่ได้ เกล้ากระหม่อมกลับเห็นไปว่าเธอมีอภินิหารมากเสียอีก แม้อยู่ในเมืองต่างประเทศซึ่งไม่ใช่เป็นเมืองที่ถือพุทธศาสนาเป็นหลัก เธอก็ยังอุตส่าห์หาเงินมาสร้างวัดให้ใหญ่โตถึงเพียงนั้น

เรื่องแต่งประวัติธรรมยุติกนิกายที่กราบทูลมานั้น ก็ด้วยปรารถนาที่จะให้ทรงระวังพระองค์ เมื่อได้ทรงระวังแล้วเรื่องนั้นก็เป็นอันระงับด้วยความพอใจ

เรื่องชื่อเมืองชื่อตำบลนั้น เป็นสิ่งที่ยุ่งเหยิงนัก ชื่อเดียวซ้ำกันหลายแห่งก็มี เช่นเมืองกลังที่อังกฤษถามมาก็ใกล้กับเมืองกรังของเรา (ซึ่งเราเขียนตรังน่าจะหลง) แล้วยังข้ามฟากไปคล้ายกับเมืองแกลงอีกด้วย เป็นชื่อที่แปลไม่ออกด้วยกันทั้งนั้น อย่างไรก็ดี ไม่ใช่เมืองกลางแน่ เมืองสงขลาก็ซ้ำกับสิงขบุรี เคยได้ยินสมเด็จชายทรงวินิจฉัยชื่อเมืองสงขลาว่าแย่งชื่อกันกับเมืองสิงคโปร์ ไทยเรียกสงขลา แขกเรียกเสงคะละ ฝรั่งเรียกสิงโครา ตัว ป ตกไปตัวเดียว ที่แท้คือ สิงหปุระ

จะยึดเอาว่าเมืองใดตำบลใด เคยอยู่ในปกครองภาษาใด ย่อมจะมีชื่อเป็นภาษานั้นก็ไม่ได้ เช่นสทิงพระ เป็นคำเขมรแท้ๆ ทั้งสองคำ (เขมรอ่านออกเสียงว่าสตึงเปรียะ) สทิง ว่าลำน้ำหรือลำคลอง พระก็ว่าพระคือพระธาตุ ควรหรือคำเขมรก็ข้ามมาอยู่

สงขลาได้ แต่ที่จริงคำมลายูโดนกันกับคำเขมรก็มีมาก เช่น หมู่บ้าน มลายูเรียกกำปง เขมรก็เรียกกำปง (แต่เขียนกำพง) คำมลายูว่าอนะ เช่นอนะวิยดา ก็ตรงกับคำเขมรว่าอนัก เช่นอนัก องค์วัดถา แต่ตัว อ ที่นำนั้นเขาไม่อ่าน เราเขียนจึงตัดทิ้งเสีย ภาษาไทยกับภาษาเขมรที่เหมือนกันก็มีมาก เช่น โคม เขมรก็เขียน โคม แต่อ่านว่าโกม กำแพงเขมรก็เขียนกำแพง แต่อ่านว่า กำแปง ชื่อตำบลแม้จะเป็นชื่อไทยก็ดี แต่เป็นภาษาไทยครั้งบรมสมกัลป์ ถึงจะคงอยู่โดยตรงเราเดี๋ยวนี้ไม่เข้าใจกันก็มี หรือที่เรียกตาม สำเนียงอันเสียงเพี้ยนกันก็มี เช่นทางโคราชเรียกบึงว่าบุ่ง เรียก เนินว่าโนน เป็นต้น ที่สามารถจะเดาได้ก็มี เดาไม่ออกก็มี เป็น เรื่องที่ยากยิ่งนัก

ได้เขียนหนังสือรายทูลมาแล้ว ว่าได้ย้ายออกมาอยู่หาด ใหญ่ เพราะพระเสนหามนตรี คุณหญิงเหิม และแม่เกสร ชักชวน ให้มาอยู่ ด้วยความตั้งใจจะรับรอง ยกตึกที่เคยอยู่ก่อนนั้นให้อยู่ เจ้าของ ตกแต่ง หรูหราขึ้นอีกมาก สิ่งที่แต่ก่อนยังไม่สมบูรณ์ เช่นห้องน้ำเป็นต้น บัดนี้ได้ตั้งร้านมาถังน้ำ มีสูบขึ้นถังตั้งชักโครก มีก๊อกไขน้ำลงอ่างอาบเสร็จเรียบร้อยแล้ว และได้ปลูกสร้างครัว ถาวรขึ้นใหม่ด้วย ยังลานบ้านก็งามกว่าก่อน ตกแต่งเรียบร้อยขึ้น อีก ทั้งต้นไม้ก็เจริญขึ้น ทำให้ชุ่มชื่นในใจมาก พอเหยียบ เข้าบ้านก็รู้สึกเหมือนหนึ่งบ้านของตน อันจากไปเสียนานแล้ว

ได้กลับมาถึงบ้านอีก ทั้งผู้ที่เคยอุปัฏฐากก็อยู่พร้อมหน้า จนกระทั่งแมวดำก็ยังอยู่ แต่มันไม่มารบกวนเหมือนคราวก่อน เพราะมันมีลูกขึ้นสองตัว มันมัวพะวงเลี้ยงลูกมันเสีย เย็น ๆ ออกเที่ยวเดินเล่นตามเคยรู้สึกว่าตลาดปสานเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อน สิ่งปลูกสร้างปลูกใหม่ขึ้นก็มาก นายยณัยเดอเจ้าของสวนสัตว์ก็ไปปลูกบ้านขึ้นอยู่ใหม่ไปทางโรงฆ่าสุกร ได้ย้ายเอาสรรพสัตว์ไปไว้ที่นั้นแต่เอาไปยังไม่หมด และที่เอาไปแล้วก็ยังจัดไม่เรียบร้อย อากาศดีกว่าในสงขลาหลายเท่า เวลากลางวันพอสบาย ตกกลางคืนถึงหนาว มีใจรำลึกถึงฝ่าพระบาทกับทั้งหลาน ๆ เป็นกำลัง เพราะเคยอยู่ด้วยกันขลุกขลักแล้วมาขาดไปเสีย

เกล้ากระหม่อมได้ส่งหนังสือพิมพ์ ซึ่งเขากล่าวถึงประวัติพระยาเสนาภิมุข ซึ่งเป็นญี่ปุ่นมาถวายทอดพระเนตร เห็นผิดกับข้อความที่มีในพระราชพงศาวดาร (๒ เล่ม) มาก เขาไปเอาความมาแต่ไหน หวังว่าจะตรัสพยากรณ์ให้ทราบเกล้าได้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระนริศ

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

เมื่อวันศุกร์ที่ ๑๔ เวลาเช้า พอหญิงพิลัยกับชายใหม่ลาไปขึ้นรถไฟได้สักประเดี๋ยว พนักงานไปรษณีย์ก็เชิญลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๒ มาส่ง ถ้าหม่อมฉันได้อ่านลายพระหัตถ์ก่อนเวลาหญิงพิลัยไป ก็จะสั่งให้ไปแวะซื้อซองบุหรี่ญี่ปุ่นที่ต้องพระประสงค์อีก ๔ ใบนำไปถวายได้ในวันนั้น แต่เผอิญมันคลาดกันไป จะต้องคอยหาใครกลับเข้าไปทางหาดใหญ่จึงจะได้ฝากเข้าไปถวาย ได้เห็นทรงพรรณนาบ้านสุคนธหงส์ในลายพระหัตถ์เล่นเอานึกอยากกลับเข้าไปอยู่ด้วยกันอีก หม่อมฉันเชื่อว่าหญิงพิลัยคงจะไปรื่นรมย์เหมือนกัน เพียงรู้ว่าท่านเสด็จย้ายมาประทับที่หาดใหญ่ เธอก็ยินดีเสียแล้วว่าพอถึงสถานีก็จะเดินดุ่มไปเฝ้าได้ถึงพระองค์ เพราะรู้ตำบลหนทางที่หาดใหญ่เจนใจอยู่แล้ว

เรื่องชื่อเรียกตำบลต่าง ๆ เมื่อหม่อมฉันจดหมายตั้งปัญหาถวายไปฉบับก่อนแล้ว มาพิจารณาดูเอง นึกถึงเค้าเงื่อนแต่หนหลังได้เรื่อง ๑ เมื่อหม่อมฉันไปตรวจราชการมณฑลเพชรบูรณ์ในรัชกาลที่ ๕ ขากลับได้ล่องเรือทางลำน้ำสักมาจากเมืองเพชรบูรณ์ ๑๒ วันจึงถึงเมืองสระบุรี ทางน้ำสักที่ล่องมานั้นเปลี่ยวไม่เคยเห็นที่ไหนเหมือน ถามชื่อตำบลที่ผ่านลงมา ผู้ชำนาญทางที่นำหม่อมฉันลงมาบอกว่าไม่มีชื่อเพราะยังไม่มีใครตั้งหลายแห่ง

อาศัยเค้าเงื่อนที่ทีลนี้ เห็นว่าชื่อที่เรียกท้องที่ต่าง ๆ ตั้งแต่ตำบล ขึ้นไปจนถึงเมืองล้วนเป็นของมนุษย์บัญญัติ มนุษย์ชาติใดภาษาใดไปถึงก่อนก็ใช้คำภาษาของตนบัญญัติชื่อท้องที่ พวกอื่นมาที่หลังก็เรียกตาม เพราะฉะนั้นชื่อท้องที่แม้อยู่ในแถวเดียวกันเช่นแหลมมลายูนี้ บางแห่งชื่อจึงเป็นภาษาหนึ่ง บางแห่งชื่อจึงเป็นภาษาอื่น ยกเป็นอุทาหรณ์ดังเช่นชื่อที่เรียกว่า "สิงหปุระ" ก็ดี "ตรังกนะ" ก็ดี "ปัตนะ" ก็ดี พวกชาวอินเดียคงให้ชื่อนั้นๆ ตามชื่อเมืองในอินเดีย ชื่ออันเป็นคำภาษาอื่นที่เราแปลไม่ออกคงเป็นคำพวกมิลักขูที่อยู่ตามเกาะเกียนในมหาสมุทรให้บ้าง พวกชวาและมลายูให้บ้าง แล้วเรียกตามกันมา และบางทีมาแก้ไขให้เข้ากับภาษาของตน เช่นเมืองตะกั่วป่าและตะกั่วทุ่งเป็นต้นที่ทรงปรารภมาในลายพระหัตถ์ว่าทางหน้าในมีชื่อภาษาเขมรอยู่มากนั้น เป็นปัญหาสำคัญอันหนึ่งทีเดียว เพราะไม่ใช่แต่ชื่อท้องที่เท่านั้น การบังคับข้างทางแหลมมลายูนี้ทั้งไทยและมลายูใช้คำภาษาเขมรทั้งนั้น นอกจากนั้นยังมีสำคัญอีกอย่างหนึ่งได้พบสำเนาพระราชกฤษฎีกาครั้งกรุงศรีอยุธยา ศักราชเพียงแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา ว่าถึงพระราชทานที่กัลปนาวัดในแขวงเมืองพัทลุง ใช้ภาษาและอักษรเขมรเก่า ต้นฉบับอยู่ที่ในหอพระสมุดวชิรญาณ พวกฝรั่งที่ศึกษาภาษาเขมร เช่นศาสตราจารย์เซเดส์พากันพิศวงมาก ว่าเหตุใดจึงใช้ภาษาเขมรลงมาข้างฝ่ายใต้ และใช้อยู่ใกล้ปัจจุบันถึงเพียงนั้น ปัญหานี้ยังไม่

มีผู้ใดวิสัชนาให้เห็นเหตุเป็นแน่นอน ใจหม่อมฉันนึกว่าบางทีจะเกิดแต่ต้อนเขมรเชลยลงมาอยู่ทางหัวเมืองเหล่านี้ในกาลครั้งใดครั้งหนึ่ง เหมือนอย่างเคยต้อนเชลยพวกลาวลงมาเป็นชาวละคร จึงมีพวกเขมรลงมาอยู่ทางแหลมมลายูมาก จนภาษาเขมรแพร่หลายและใช้หนังสือเขมรในหมู่คนเหล่านั้น ที่ทูลนี้เป็นแต่นึก ยังไม่ได้สอบสวน

เรื่องออกญาเสนาภิมุข (ยามาดา) ญี่ปุ่นที่ตรัสถามมาในลายพระหัตถ์นั้น หม่อมฉันทราบอยู่ แต่เป็นวิสัชนายาวสักหน่อย หม่อมฉันจะเอาไว้ทูลในจดหมายฉบับหลังต่อไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

★ ★ ★

บ้านสุคนธหงส์ หาดใหญ่ สงขลา
วันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๒ ได้รับทราบเกล้าแล้ว หญิงพิลัยกับชายใหม่ไปถึงด้วยดี เกล้ากระหม่อมกับลูกไปรับที่สถานีรถไฟ ได้พบกันอย่างดีใจเหลือเกิน เกือบเท่ากับได้เฝ้าฝ่าพระบาท เท่านั้นก็พออย่างยิ่งแล้ว ที่ฝ่าพระบาทใคร่พระทัยจะเสด็จเข้าไปนั้น เห็นว่าถึงมิได้ประชวรก็เป็นการเกินสมควรที่จะเสด็จเข้าไป เสียดายที่หญิงพิลัยมาอยู่หวิบหวับเพียงสองวันก็กลับเสีย

รำคาญใจที่ได้ทราบข่าวว่าฝ่าพระบาทประชวรยังไม่หาย แต่เบาใจที่ประชวรพระโรคอันมิได้ร้ายแรง ซึ่งหวังว่าไม่ช้าคงจะหาย แล้วทรงสบายตามเดิม ได้ทราบข่าวความเป็นอยู่ของสมเด็จกรมพระสวัสดิ์จากหญิงพิลัย ให้มีจิตคิดสงสารเป็นกำลัง

ตามที่กราบทูลขอพระอนุเคราะห์มาเรื่องถาวรนั้น เป็นด้วยคิดว่าอาจดักพบกันได้โดยโอกาสแห่งเวลาที่เธอจะมาถึงหาดใหญ่ ในเมื่อเกล้ากระหม่อมอยู่จังหวัดสงขลา แต่เมื่อได้ทราบว่าเธอจะไปชวาก่อนกลับกรุงเทพ ฯ ก็เป็นอันสิ้นหวังที่ว่าจะได้พบกัน เพราะเกล้ากระหม่อมจะลงเรือ วันที่ ๒๓ เดือนนี้ ไปขึ้นเที่ยวที่บ้านดอนสัก ๗ วัน แล้วจะไปเที่ยวชุมพรสัก ๓ วัน แล้วจะไปหัวหินพักที่สำนักดิศกุล ตามที่โปรดประทานอนุญาตไว้ จนเข้าวรรษาแล้วจึงจะกลับเข้าไปกรุงเทพ ฯ โอกาสที่จะได้พบถาวรตามทางไม่มีแล้ว เพราะฉะนั้นตามที่ทรงพระเมตตาจะคอยสืบข่าวนั้น ไม่ต้องสืบเลยแล้ว ต่อแต่วันที่ ๒๓ ไป ลายพระหัตถ์ที่จะประทานไปถึงเกล้ากระหม่อมนั้นควรงด ไปต่อเอาเมื่อถึงหัวหิน ซึ่งจะได้กราบทูลมาให้ทราบฝ่าพระบาท

ได้ถวายรูปคณะอภิรัฐมนตรีมาด้วยแผ่นหนึ่ง พบเข้าในร้านที่หาดใหญ่ มีอยู่แผ่นเดียวเท่านี้ แล้วจะไม่มีต่อไป

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านสุคนธหงส์ หาดใหญ่ สงขลา
วันที่ ๑๘ มิถุนายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๕ พร้อมทั้งซองบุหรี่ ๒ ใบ ซึ่งโปรดประทานไปโดยทางไปรษณีย์แต่เมื่อวานนี้แล้ว เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ได้แต่สองใบก็ไม่เป็นไร ที่ทูลขอสี่ใบนั้นเตรียมไว้เผื่อทำเสีย ถ้าทำสำเร็จเหมือนคิด ใบแรกจะส่งมาถวายฝ่าพระบาทเป็นประเดิม

พระดำริในมูลเหตุเรื่องชื่อเมืองชื่อตำบลนั้น เป็นทางที่ถูกต้องแท้แล้ว เมืองในแหลมมลายูนี้ มีชื่อเห็นปรากฏเห็นรูปเป็นภาษาบาลีสันสกฤตอยู่อีกหลายแห่ง เช่น (Kuala) Lumpur รูปเป็น รมปุระ Negri Sembilan คำแรกรูปเป็นนคร เห็นได้ว่าชาวฮินดูเป็นผู้มาจับจองได้ที่เหล่านี้ก่อนคน ส่วนเรื่องภาษาเขมรนั้น พระราชกฤษฎีกาอักษรเขมร ภาษาเขมร ซึ่งตรัสว่ามีอยู่ในหอพระสมุดนั้น เกล้ากระหม่อมไม่ได้เห็น แต่ได้เห็นฉบับอื่นมีอยู่มากตามวัดในหัวเมืองปักษ์ใต้ เอาเป็นแน่ได้ว่ามีชนชาติเขมรในปกครองอำนาจไทย ได้มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ในปักษ์ใต้คราวหนึ่ง ได้โปรดทรงกำหนดพระทัยไว้สอบสวนหาหลักฐานต่อไป หอสมุดเวลานี้ถูกนักเลงดีลงหนังสือพิมพ์แหนบเอายับ ด้วยแต่งคำนำหนังสือแจกงานพระศพองค์หญิงขาวออกมา จะว่ากระไรบ้างเกล้า

กระหม่อมไม่เห็น เพราะไม่ได้รับสมุดนั้น ลางทีฝ่าพระบาทจะได้ทรงรับ แต่ที่หนังสือพิมพ์ลงว่าผิดนั้นผิดจริงแน่ เพราะเห็นลงหนังสือพิมพ์บอกแก้คำที่ผิดอยู่ชุลมุน

เรื่องภาษาของชาติที่อยู่ใกล้เคียงกันมีคำเหมือนกัน ตามที่กราบทูลมาก่อนแล้วนั้น ไม่ใช่มีซ้ำกันแต่คำ แม้เรื่องนิทานก็มีซ้ำกันอีกด้วย เช่นเรื่องพระยาแกรกและพระสีเสาร์เป็นต้น เขมรก็มีเหมือนกัน เรื่องลูกกษัตริย์ที่ไปเที่ยวพิพาสป่าพบนางนาค ได้สมจรกับนางนาคเกิดบุตรเป็นผู้มีบุญ ซึ่งเรายกให้แก่พระร่วงนั้น เขมรก็มีเหมือนกัน เรียกว่าเรื่องพระโถงนางนาค แต่เป็นอยู่เอง ที่ลกเกิดแต่นางนาคนั้นจะต้องไม่เป็นพระร่วง เรื่องนั้นนิยมชมชอบกันจนถึงเอามาให้ชื่อเพลง เราก็รับเพลงนั้นมาเล่นเหมือนกัน เพลงพระโถงเราเรียกเพี้ยนไปว่าพระทอง เพลงนางนาคนั้นคงที่ บรรดาเพลงทั้งหลายที่เราเล่นอยู่ ก็มีเพลงของชาติต่าง ๆ ที่ใกล้เคียงเข้ามาปะปนอยู่มาก ดุจถ้อยคำเหมือนกัน ตามที่กราบทูลนี้มิใช่หมายถึงเพลงเขมร มอญ ลาว ฝรั่ง ซึ่งพวกปี่พาทย์สมัยใหม่เก็บเอามาทำลูกหมดหรือลิเกกัน อันเรียกว่า "ออกภาษา" นั้นก็หาไม่ กราบทูลหมายถึงเพลงที่เราถือกันว่าเป็นเพลงไทยแล้ว ดังจะถวายตัวอย่างซึ่งฝ่าพระบาทจะพึงทรงพิจารณาเห็นตามได้ เช่นเพลงพญาเดินเป็นต้น เกล้ากระหม่อมเห็นว่าเป็นเพลงจีนทีเดียว สรรพทั้งเนื้อเพลงและไม้กลอง

เกล้ากระหม่อมจะกลับเข้าไปตำหนักหัวยางในสงขลาเย็นวันนี้ จะอยู่ที่นั่นจนวันที่ ๒๓ จึงจะลงเรือไปสุราษฎร์ธานี

ได้ทราบความแต่หญิงพิลัย ว่าหญิงจงไปรักษาตัวอยู่โรงพยาบาล มีอาการฟื้นขึ้น และหมอว่าโรคที่เจ็บไม่มากเกินกว่าที่จะพึงรักษาให้หายได้ เป็นข่าวดีที่ทำให้เบาใจไปมาก

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หญิงพิลัยกับชายใหม่ไปเฝ้าท่านที่หาดใหญ่ กลับมาถึงปีนังเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๖ หน้าตาเบิกบานราวกับได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พวกหม่อมฉันอยู่ที่นี่ก็พากันเบิกบานด้วยทั่วหน้า ฟังเล่าเรื่องที่ไปตั้งแต่กลางคืนแล้วมาฟังตอนเช้าอีกก็ยังไม่จบ ลายพระหัตถ์ที่โปรดให้หญิงพิลัยเชิญมากับรูปหมู่อภิรฐมนตรีสำหรับปลงพระไตรลักษณ์นั้น หม่อมฉันก็ได้รับแล้ว ขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก

สังเกตดูระยะทางที่จะเสด็จกลับตามตรัสบอกมาในลายพระหัตถ์ หม่อมฉันประมาณว่าคงจะเสด็จโดยทางรถไฟจากชุมพร

ไปหัวหิน และถึงหัวหินราวสัปดาหะต้นของเดือนกรกฎาคม คูจะไม่มีเวลาประทับที่หัวหินได้สักกี่วัน ก็จะถึงเข้าพรรษา แต่ถึงกระนั้นก็ยังยินดี หม่อมฉันได้บอกไปที่บ้านให้เขาสั่งให้เตรียมเรือนที่สำนักดิศกุลรับเสด็จแล้ว

ลักษณะที่ท่านเสด็จเที่ยวอย่าง "เพชรลอยล่อง" นั้นดูก็เข้าทีดีอยู่ ถ้าจะเที่ยวอย่างนี้ต่อไปก็คือว่าจัดของใส่หีบไว้เสมอ สบพระหฤทัยขึ้นมาเมื่อใดก็เสด็จออกจากกรุงเทพ ฯ ได้ภายใน ๒๔ ชั่วโมง ไม่ต้องเสียเวลาตระเตรียม แต่เห็นจะต้องมีที่ประทับตามหัวเมืองให้หวังได้แน่นอนว่าเสด็จไปเมื่อใดก็เสด็จได้ ไม่ต้องเที่ยวสืบถามหาหรือขอยืมใคร หม่อมฉันขอถวายอนุญาตที่สำนักดิศกุลประจำไว้แห่งหนึ่ง จะเสด็จไปเมื่อใด จงโปรดให้ไปบอกหญิงใหญ่หรือหญิงมารยาตร หรือชายน้อยดิศศานุวัติ ก็เป็นได้กัน ขอทูลตักเตือนอย่างหนึ่งว่าหัวเมืองนั้นมีฤดูที่เหมาะและไม่เหมาะสำหรับที่ทุกแห่ง เสด็จไปที่ไหนไปให้เหมาะฤดูจึงจะสบาย เป็นต้นว่าฤดูมรสุมตะวันตกทางปักษ์ใต้ตั้งแต่หัวหินตลอดแหลมมลายูสบาย ถ้าถึงฤดูมรสุมลมเหนือทางแถบนั้นลมและฝนแรงเกินไป ฤดูน้ำแต่เดือนตุลาคมจนพฤศจิกายนทางอยุธยาสบาย ฤดูลมเหนือแต่เดือนพฤศจิกายนจนธันวาคม ทางทะเลตะวันออกเช่นเมืองชลลงไปจนเมืองจันทบุรีสบาย ถ้าล่าไปถึงเดือนมกราคม กุมภาพันธ์ เสด็จไปเชียงใหม่ก็ได้ เวลานั้นไม่สู้หนาวจัดแล้ว

หม่อมฉันทูลผัดไว้ในจดหมายฉบับก่อน ว่าจะทูลอธิบายถึงเรื่องออกญาเสนาภิมุข (ยามาดา ญี่ปุ่น) เมื่อเขียนจดหมายนี้ หนังสือซึ่งปรากฏรายการเรื่องออกญาเสนาภิมุขมี ๒ เรื่อง คือจดหมายเหตุของวันวลิต พ่อค้าฮอลันดาซึ่งเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาเมื่อรัชกาลพระเจ้าปราสาททองแต่งไว้เรื่อง ๑ จดหมายเหตุที่เมืองญี่ปุ่น เซอรเออเนสต์สะเตา ซึ่งเคยเป็นอุปทูตอยู่ในกรุงเทพ ฯ ไปค้นพบเมื่อไปเป็นราชทูตอยู่กรุงโตกิโอ แปลเป็นภาษาอังกฤษแล้วเรียบเรียงพิมพ์ไว้เรื่อง ๑

อธิบายตามเรื่องพงศาวดาร เดิมพวกญี่ปุ่นเป็นแต่ใช้เรือเล็กไปมาค้าขายตามประเทศที่ใกล้เคียงกับเมืองของตน เช่นเมืองเกาหลีและเมืองจีน ครั้นพวกโปรตุเกตสามารถแล่นเรือกำปั่นออกจากยุโรปได้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๔๐ เที่ยวค้าขายไปจนถึงเมืองญี่ปุ่น พวกญี่ปุ่นเข้ารับจ้างเป็นลูกเรือโปรตุเกต จึงเป็นเหตุให้พวกญี่ปุ่นไปเที่ยวหากินถึงต่างประเทศที่เป็นเมืองไกลมากขึ้นเป็นลำดับมา บางพวกก็ต่อเรือใหญ่ไปเที่ยวค้าขายเอง บางพวกก็ไปตั้งภูมิลำเนาหากินอยู่ในต่างประเทศ เช่นกรุงศรีอยุธยา เป็นต้น ครั้นนานมาการที่พวกญี่ปุ่นที่ไปเที่ยวหากินถึงต่างประเทศเป็นเหตุร้ายขึ้น ๒ อย่าง คือพวกญี่ปุ่นไปเข้ารีตถือศาสนาคริสตัง แล้วพาศาสนานั้นเข้าไปตั้งในเมืองญี่ปุ่น เกิดวิวาทบาดทะเลาะกันเองขึ้นด้วยศาสนาอย่าง ๑ ญี่ปุ่นพวกที่แล่นเรือของตนเองเที่ยวค้าขาย

ไปกลายเป็นสลัดปล้นสะดมตามหัวเมืองต่างประเทศ ในจดหมายเหตุของพวกฮอลันดามีว่าเคยปล้นเมืองเพชรบุรี เมื่อในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรฐ และเข้าไปเกะกะถึงกรุงศรีอยุธยาก็ครั้งหนึ่ง (ในปูมโหรก็มีว่าเมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๓ "ญี่ปุ่นเข้าเมือง") ในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรฐเหมือนกัน ตามคำฝรั่งว่าเพราะเมื่อตอนปลายรัชกาลนั้นในกรุงไม่สู้เรียบร้อย ด้วยสมเด็จพระเอกาทศรฐมีอาการประชวร เสียพระสติอย่างเราเรียกว่า "เดือนมืด" เป็นคราว ๆ

ฝ่ายเมืองญี่ปุ่นในสมัยนั้น วิธีปกครองมีอุปราชเรียกว่าโชกุนเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน โชกุนเห็นว่าพวกญี่ปุ่นไปเที่ยวทำจุ้นจ้านต่าง ๆ ดังว่ามา จึงประกาศห้ามมิให้พวกญี่ปุ่นไปค้าขายต่างประเทศ และบังคับให้ตัดเสากระโดงเรือให้เตี้ยลงทั้งหมด มิให้แล่นใบไปไกลได้ ส่วนพวกญี่ปุ่นที่ไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ตามต่างประเทศ ก็ห้ามมิให้กลับไปบ้านเมือง จึงมีพวกญี่ปุ่นไปค้างเติ่งอยู่ตามต่างประเทศหลายแห่ง ที่ในกรุงศรีอยุธยาก็มีญี่ปุ่นเช่นนั้นอยู่มาก ได้พระราชทานที่ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ใต้ปากน้ำแม่เบี้ย เหนือบ้านพวกฮอลันดา และได้รับอนุญาตให้เป็นทหารอาสาพวก ๑ เหมือนอย่างชาวต่างประเทศชาติอื่นมีพวกจามเป็นต้น ที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ยามาดาจะได้เป็นที่ออกญาเสนาภิมุขเจ้ากรมอาสาญี่ปุ่น มาแต่ในรัชกาลสมเด็จพระ

เอกาทศรฐหรือในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม ข้อนี้หม่อมฉันจำไม่ได้ แต่เมื่อพระเจ้าประสาททองเป็นกบฏนั้น ได้อาศัยออกญาเสนาภิมุข (ยามาดา) กับพวกอาสาญี่ปุ่นเป็นกำลังช่วยปราบปรามเอาชนะศัตรูได้ เมื่อพระเจ้าปราสาททองได้ราชสมบัติแล้วไม่ไว้พระทัยออกญาเสนาภิมุข (ยามาดา) กับพวกอาสาญี่ปุ่น จึงอุบายตั้งให้ออกญาเสนาภิมุขเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ให้พาพวกญี่ปุ่นของตนออกไปอยู่เสียให้ห่างไกล ออกญาเสนาภิมุขออกไปตายที่เมืองนครศรีธรรมราช ลูกได้เป็นที่แทนต่อมา แต่ไม่สามารถจะควบคุมพวกญี่ปุ่นไว้ได้ ลงปลายเกิดวิวาทบาดทะเลาะกันเอง ผู้คนก็ร่อยหรอลงทุกที ในที่สุดปรากฏว่าญี่ปุ่นพวกออกญาเสนาภิมุขพากันออกจากเมืองนครศรีธรรมราช ไปทางเมืองเขมรแล้วเลยสูญไป เรื่องตามที่หม่อมฉันจำได้เป็นดังทูลมา

มีเรื่องที่จะทูลบรรเลงอีกเรื่อง ๑ เดิมหม่อมฉันได้ทราบจากศาสตราจารย์ฟูแซร์ ฝรั่งเศส ผู้ชำนาญเรื่องศิลปะทางพระพุทธศาสนาในอินเดีย ว่าแกแต่งหนังสือขึ้นใหม่แสดงอธิบายรูปภาพเรื่องพุทธประวัติและรัฐบาลอินเดียได้พิมพ์หนังสือนั้นแล้ว ถ้าหม่อมฉันปรารถนาจะอ่านจะส่งมาให้ หม่อมฉันนึกว่าจะน่าดูจึงขอให้แกส่งมา หมายว่าจะถวายท่านในวันเฉลิมพระชันษายืน คอยๆ ก็หายไป พึ่งได้มาเมื่อสามสี่วันนี้ ตัวสมุดนั้นเองไม่เป็นหนังสืออย่างใหญ่โตงดงามถึงสมควรเป็นของถวาย หม่อมฉันจึงมิได้ส่งมา

แต่เมื่ออ่านคำอธิบายในหนังสือนั้นได้ความรู้แปลกดี จึงจะทูลปริยายพอเป็นเค้าต่อไปนี้ คือ

๑. มูลของรูปภาพในพระพุทธศาสนา ศาสตราจารย์ฟูเชร์ตรวจหลักฐานที่มีอยู่ เห็นว่าเดิมจะเกิดขึ้นณที่บริโภคเจดีย์ ๔ แห่ง คือ ที่ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา และปรินิพพาน ก่อนที่อื่น ด้วยมีเงินตอกตราเป็นรูปดอกบัวเป็นเครื่องหมายที่ประสูติ รูปต้นโพธิ์เป็นเครื่องหมายที่ตรัสรู้ รูปธรรมจักรเป็นเครื่องหมายที่ปฐมเทศนา และรูปสถูปเป็นเครื่องหมายที่ปรินิพพาน ปรากฏเป็นของเก่าก่อนเจดียวัตถุของพระเจ้าอโศกมหาราชช้านาน เงินตราเหล่านั้น ตามประเพณีอินเดียแต่โบราณเป็นของพ่อค้าจำหน่าย (เหมือนเช่นทำในเมืองจีนชั้นหลัง) จึงสันนิษฐานว่าพวกพ่อค้าตามที่บริโภคเจดีย์ทั้ง ๔ แห่งนั้น คิดทำรูปภาพเช่นนั้นขึ้นตีตราเงินขายเป็นอนุสรณ์แก่สัปปุรุษผู้อุตสาหะไปนมัสการถึงพระบริโภคเจดีย์ณที่นั้น ๆ เป็นปฐมเหตุที่จะมีรูปภาพเครื่องหมายในพระพุทธ-ศาสนา ครั้นต่อมาตั้งแต่พระเจ้าอโศกมหาราชยกพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นศาสนาสำหรับประเทศ และสร้างเจดียวัตถุใหญ่โตต่าง ๆ อันประกอบด้วยฝีมือช่าง พวกช่างเอาเครื่องหมายในเงินตรานั้นมาคิดประกอบเป็นลวดลายของเจดียสถาน ในสมัยนั้นยังห้ามมิให้ทำพระพุทธรูป จึงทำดอกบัวเป็นเครื่องหมายปางประสูติ บัลลังก์กับต้นโพธิ์เป็นเครื่องหมายปางตรัสรู้ ธรรมจักรกับกวางเป็นเครื่องหมายปางปฐมเทศนา พระสถูปเป็นเครื่องหมายปางปรินิพพาน

๒. ครั้นช้านานกาลนานมา พวกช่างใช้รูปดอกบัว (เพราะอาจจะผูกเป็นลวดลายให้งามกว่าวัตถุอีก ๓ ปาง) เป็นเครื่องหมายกว้างออกไป จนกลายเป็นเครื่องหมายว่าพระพุทธศาสนา เมื่อจะต้องทำรูปภาพให้เห็นชัดว่าหมายตรงปางประสูติ ช่างบางคนก็ทำเป็นรูปรอยพระบาท หรือมิฉะนั้นก็ทำรูปม้าหลังเปล่าหมายเมื่อภิเนษกรมณ์ แต่โดยมากคิดเครื่องประกอบดอกบัวนั้นเอง เพิ่มเติมขึ้นต่าง ๆ เป็นชั้น ๆ มา คือทำเป็นรูปหม้อน้ำที่เกิดของกอบัวเพิ่มเข้าบ้าง เท่านั้นยังไม่พอเพิ่มรูปพระนางมายายืนหรือนั่งขัดสมาธิหรือนั่งห้อยเท้า (เรียกนั่งท่านี้ว่าลีลาสน์) บนดอกบัวบ้าง และที่สุดเติมรูปช้างพ่นน้ำร้อนน้ำเย็นเมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติเข้าด้วยบ้าง มาจนถึงสมัยเมื่อพวกโยนกชาวคันธารราษฎร์คิดทำพระพุทธรูปขึ้น จึงเอาเครื่องหมายอย่างอื่นออกเสีย คงไว้แต่รูปพระนางมายายืน และทำรูปพระโพธิสัตว์ประสูติจากสีข้างพระนางมายา

๓. รูปพระนางมายานั่งบนดอกบัว และมีช้างยืนพ่นน้ำ ๒ ตัวนั้น พวกถือศาสนาพราหมณ์ก็อ้างว่าเป็นรูปนางลักษมี แต่ศาสตราจารย์ฟูแซร์ยืนยันว่าพวกพราหมณ์เอารูปในพระพุทธศาสนาไปสมมต เพราะลายจำหลักที่มหาเจดียสถานต่าง ๆ มีรูปพระนางมายาเช่นว่านั้นเป็นเครื่องหมายปางประสูติอยู่เป็นสำคัญ ถ้าเป็นรูปนางลักษมีของพราหมณ์ จะเอามาเป็นวัตถุที่บูชาในพระพุทธศาสนาอย่างไรได้ ข้อนี้หม่อมฉันก็มีเหตุที่จะรับรอง ด้วยมีศิลา

ธรรมจักรที่พระปฐมเจดีย์ทำหลักรูปพระนางมายากับช้าง ๒ ตัวไว้ตรงที่ต่อฐาน เห็นชัดว่าต้องเป็นปูชนียวัตถุในพระพุทธศาสนาด้วยกันมาแต่เดิม

เมื่อเร็ว ๆ นี้หม่อมฉันสะดุ้งใจด้วยเห็นในหนังสือพิมพ์เรียกทูลกระหม่อมหญิงกับกรมขุนชัยนาทว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ รู้สึกว่าถ้าเรียกตามแบบเก่า "เราก็เป็นพระเจ้าอัยกาเธอ แล้วหนอ" จึงเลยคิดตรวจถอยหลังขึ้นไป ว่าเจ้านายแต่ก่อนจะได้เป็นพระเจ้าอัยกาเธอในเวลาดำรงพระชนม์อยู่สักกี่พระองค์ ดูเหมือนจะเริ่มมีในรัชกาลที่ ๓ พระองค์ ๑ คือเจ้าครอกวัดโพธิ์ ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ไม่มี ถึงรัชกาลที่ ๕ มีสมเด็จกรมพระยาสุดารัตนราชประยูรกับกรมหลวงวรเสรษฐสุดา ก็นับทางสมเด็จพระชนนี มาถึงรัชกาลที่ ๖ มีอีกพระองค์ ๑ คือ พระองค์แม้นเขียน แล้วก็มาถึงพวกเรามีขึ้นถึง ๑๐ พระองค์ในคราวเดียวกันดูน่าพิศวงอยู่

จดหมายฉบับนี้หม่อมฉันรีบเขียนส่งมาถวายในคราวเมล์วันศุกร์ที่ ๒๑ เพราะถ้ารอไว้จนวันจันทร์ตามเคย ท่านจะเสด็จไปจากสงขลาเสียแล้ว ต่อนี้ไปจะต้องหยุดจดหมายเสียคราวหนึ่งหรือสองคราว บางทีจะฝากชายแดมไปถวายที่ชุมพรได้สักคราว ๑ ด้วยเธอกำหนดจะกลับไปให้ทันรับเสด็จที่ชุมพร ต่อนั้นเมื่อเสด็จถึงหัวหินแล้วก็จะส่งจดหมายถวายได้ไม่ยาก

หม่อมฉันหวังใจว่าท่านจะทรงเป็นสุขสบายตลอดทางในขา

กลับเหมือนกับเมื่อขามา และคุณโตก็จะไม่เมาคลื่นหรือไม่มีคลื่นพอคุณโตจะเมาได้ให้ตลอดทาง เมื่อเสด็จถึงชุมพรถ้าโปรดโทรเลขถึงหญิงมารยาตรให้ทราบก่อน ว่าจะเสด็จถึงหัวหินวันใด เห็นจะเป็นการสะดวกดี

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๒๗ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๘

ทูล สมเด็จกรมพระนริศร ฯ

ชายแถมจะกลับจากปีนังมารับเสด็จท่าน เป็นโอกาสหม่อมฉันจึงเขียนจดหมายฉบับนี้ฝากมาถวาย เรื่องราวอะไรที่จะทูลในจดหมายฉบับนี้ก็ไม่ใคร่มี เพราะเมื่อตอนหม่อมฉันป่วยเป็นลมเปโก มักมีอาการเมื่อยขบติดตัว ไม่มีความผาสุกพอจะตรวจตราหาความรู้แปลก ๆ แต่มีเรื่องความขัดข้องอย่างประหลาดอยู่เรื่อง ๑ ซึ่งควรจะเล่าถวายได้ หม่อมฉันเคยทูลไปแต่ก่อนแล้วว่าได้สั่งหนังสือซึ่งศาสตราจารย์ฟูแซร์ ฝรั่งเศสแต่งขึ้นใหม่ว่าด้วยพระพุทธรูปคันธารราษฎร์ หมายว่าจะเป็นหนังสือมีรูปภาพงดงามหรูหรา จะได้ถวายท่านในวันประสูติปีนี้ แต่กว่าจะได้หนังสือนั้นมาต้องรออยู่จนพ้นวันประสูติ ทั้งไม่เป็น

หนังสือหรูหราน่าถวายเหมือนอย่างคาด หม่อมฉันจึงเป็นแต่เก็บเนื้อความในหนังสือนั้นทูลมาในจดหมายฉบับก่อน เมื่อไม่ได้หนังสือเป็นของถวายแล้วไปคิดขึ้นถึงไม้เท้าที่หม่อมฉันซื้อใช้อยู่ เรื่องประวัติของไม้เท้าอันนั้น เมื่อหม่อมฉันกลับจากชวาปีกลายนี้โดยสารเรือบอริงเกียกำปั่นยนตร์ของห้างอิสต์เอเซียติคจากสิงคโปร์มาปีนัง เรือนั้นแวะรับสินค้าตามระยะทาง เมื่อทอดอยู่หน้าเมืองมละกา มีแขกชาวเมืองคน ๑ เอาไม้เท้าหวายเทศลงมาขายคนโดยสาร หม่อมฉันนึกว่าหวายเทศนั้นฝรั่งเขาเรียกว่า "หวายมละกา" ไปถึงเมืองมละกาน่าจะซื้อมาเป็นที่ระลึก จึงไปเลือกเห็นเป็นหวายเทศลายแปลกตาและทำเป็นไม้เท้าด้ามกระดูกขัดเหมือนงา ลองถือดูก็พอใจ ด้วยได้ลักษณะทั้งเบาและเหนียวสมควรใช้ได้ หม่อมฉันถามราคามันบอกผ่านว่า ๕ เหรียญ ต่อ ๓ เหรียญมันไม่ให้ ต้องทำเชิงกันอยู่จนเรือถอนสมอมันจึงเข้ามาบอกว่าจะยอมขายให้ ๓ เหรียญครึ่ง หม่อมฉันก็ซื้อมา เมื่อซื้อแล้วมันจึงบอกว่าไม้เท้าอันนั้นทำที่เมืองไทร ตั้งแต่ได้ไม้เท้าอันนั้นมาถือก็คิดถึงท่าน ว่าถ้ามีไม้เท้าเช่นนั้นก็คงโปรดกว่าไม้เท้าเหล็กที่ทรงถืออยู่ เพราะเบากว่าแต่เหนียวเหมือนกัน หม่อมฉันจึงตั้งใจจะหาส่งไปถวายสักอัน ๑ เมื่อหม่อมฉันไปเมืองไทรให้เที่ยวหาซื้อตามร้านก็ไม่มี ก็ต้องรอมาจนถึงหาหนังสือถวายไม่สมประสงค์ หม่อมฉันหวนรำลึกขึ้นถึงไม้เท้า นึกว่าบางทีจะ

หาได้ตามร้านในเมืองยี่นังนี้ จึงไปที่ร้าน ดาสิลวา ชาวลังกา ซึ่งขายของแปลก ๆ คล้ายกับร้านเกรเลิศครูช่างทองที่วังกรมหลวงสรรพศาสตร์ฯ เอาไม้เท้าของหม่อมฉันไปให้ดู เขาบอกว่ามีขายที่ร้านนั้น แล้วเอาออกมาให้ดูอันหนึ่งเหมือนกัน แต่เมื่อไปถามราคาบอกว่าจะขายถึง ๑๕ เหรียญ หม่อมฉันก็ออกฉุน บอกว่าไม้เท้าอันที่หม่อมฉันถือหม่อมฉันซื้อมาแต่เมืองมละการาคาเพียง ๓ เหรียญครึ่งเท่านั้น เหตุใดจึงจะขายของเขาถึง๑๕เหรียญ เขาบอกอธิบายว่าไม้เท้าที่เขาขายนั้นด้ามงาแท้ ไม้เท้าอันที่หม่อมฉันถือด้ามเป็นของญี่ปุ่นทำด้วยกระดูกสัตว์ปลอมเป็นงา ส่งมาขายให้ทำไม้เท้าในเมืองมลายู ราคาจึงผิดกัน ก็เป็นอันได้ความรู้ตลอดเรื่อง คือว่าญี่ปุ่นทำด้ามไม้เท้าเช่นนั้นส่งมาขายราคาราวเหรียญหนึ่ง พวกมลายูซื้อไปต่อกับหวายเทศทำเป็นไม้เท้า จึงขายได้เพียงราคา ๓ เหรียญครึ่ง ถึงกระนั้นก็ยังดี หม่อมฉันเที่ยวค้นคว้าหาต่อไปในเมืองยี่นังนี้ก็ยังหาไม่ได้ จึงเป็นอันจนใจไม่สามารถจะถวายไม้เท้าสมประสงค์ได้อีกอย่างหนึ่ง จะรอหาอะไรต่อไปก็จะไม่ทันชายแถมกลับ จึงฝากบุหรี่ร๊อดไซล์มาถวายหีบ ๑

พระยาอนุรักษ์ราชมนเทียรออกมาเมื่อรถเมล์คราวที่ล่วงมาแล้ว แวะมาหาหม่อมฉัน บอกว่าผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้ทราบว่าสมเด็จกรมพระสวัสดิ์ ฯ ประชวรมาก จึงให้ออกมาอยู่

ประจำเหมือนอย่างเช่นท่านเคยโปรดให้มาเมื่อประชวรคราวตกรถ ที่จริงประชวรแต่คราวนั้นมาไม่ได้กลับหายเป็นปรกติ อาการค่อยทรุดลงโดยลำดับ แต่ในวันสองวันนี้หมอว่าค่อยฟื้นขึ้นสักหน่อย พอหม่อมฉันออกจากบ้านได้ก็ได้ไปเยี่ยม แต่ขออย่าให้ใครไปทูลรบกวน ได้พบแต่พระองค์หญิงอาภา บอกว่าพระอาการบางวันก็ฟื้นขึ้น บางวันก็กลับทรุดลง ด้วยโรคมีสมุฏฐานหลายแห่ง บางวันมีอาการพระหฤทัยอ่อน บางวันมีพระอาการบังคนเบาน้อยชักเชื่อมซึม ถ้าวันไหนไม่มีอาการเหล่านั้นก็ค่อยแจ่มใส ในสองวันนี้พอลุกขึ้นประทับได้

ซองบุหรี่ไม้อย่างที่ท่านโปรดนั้นมีมาขายอีกแล้ว คราวนี้ขายราคายิ่งถูกลงไปเพียง ๒๐ เซนต์ หม่อมฉันฝากชายแถมมาถวายอีก ๒ ซองพร้อมกับจดหมายฉบับนี้ นึกว่าถึงมีเหลือกลับไปก็จะได้ประทานเป็นของฝาก เช่นพระงั่วเป็นต้นก็คงจะชอบ หม่อมฉันเคยฝากซองบุหรี่ไปถวายเธออย่างหนึ่ง ที่บุหรี่กระโดดได้ เข้าใจว่าจะได้ทอดพระเนตรเห็นแล้ว แต่ซองอย่างนั้นเมื่อใช้นานเข้าพอฝาหลวมมันมักกำเริบ เปิดและกระโดดเอาเอง จุ้นจ้านที่ในกระเป๋าเสื้อ หม่อมฉันเลิกไม่ได้ใช้แล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

สุราษฎร์ธานี

วันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๔๗๘

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

เกล้ากระหม่อมได้รับลายพระหัตถ์ซึ่งลงวันที่ ๒๐ เมื่อวันที่ ๒๒ ซึ่งเป็นวันที่กระหม่อมจะออกจากสงขลา เร็วเข้ากว่าที่กราบทูลมาก่อนวันหนึ่ง โดยความเอื้อเฟื้อของกัปตันโวสเบียน ตามปรกติเรือขาเข้าถึงสงขลาวันเสาร์เวลากลางคืน แกเห็นว่าจะลงเรือกลางคืนนั้นลำบาก แม้ถึงจะลงเอารุ่งเช้าก็ลำบากอยู่นั่นเอง เพราะที่นอนก็จะต้องตาลีตาลานเก็บของ สู้ลงเวลาเย็นไม่ได้ แกจึงมีโทรเลขไปถึงกัปตันเรือมาลีนี ว่าควรรีบไปให้ถึงสงขลาในวันเสาร์ก่อนค่ำ กัปตันเรือมาลีนีก็ตกลงรับจะให้ถึงสงขลาก่อนบ่าย ๔ โมง เพราะเหตุดังนั้นกำหนดกลับจึงได้ร่นเร็วเข้ามาวันหนึ่ง

ที่นี้จะกราบทูลตอบความลางข้อในลายพระหัตถ์นั้นต่อไป ตามที่กราบทูลว่าจะกลับกรุงเทพ ฯ เมื่อเข้าวรรษาแล้วนั้น ใช่ว่าพอพ้นวันเข้าวรรษาแล้วจะกลับก็หามิได้ เป็นกำหนดถวายอย่างกว้าง ด้วยมีใจตั้งอยู่ว่าจะไม่กลับก่อนเข้าวรรษาเท่านั้น

ตามที่ทรงพระเมตตาโปรดปวารณาสำนักดิศกุลให้เป็นที่พักได้ทุกเมื่อกับทั้งตรัสแนะนำที่เที่ยวอันพึงเลือกให้ซอยด้วยฤดูกาลนั้น เป็นหนทางที่มีประโยชน์ยิ่ง เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า แต่เข้าใจว่าที่มีพระดำรัสแนะนำในครั้งนี้ เพราะทรงพระดำริเห็น

การซึ่งเกล้ากระหม่อมขึ้นไปรับร้อนที่บางปะอินเมื่อตรุษสงกรานต์นั้นเป็นเหตุ จึงขอประทานกราบทูลให้เข้าพระทัยไว้บ้าง คือในการที่เกล้ากระหม่อมเที่ยว "เพชรลอยล่อง" นั้น ไม่ใช่ต้องการความสนุกสบายอย่างเดียว ต้องการจะเล่นระเบงด้วย เมื่อถึงบท "โอละพ่อขวางหน้าอยู่ไย โอละพ่อหลีกไปให้พ้น" ก็ทำท่าไปตามบท ที่ไปบางปะอินเมื่อตรุษสงกรานต์นั้นก็ตระนักอยู่เหมือนกันว่าจะถูกร้อน แต่ก็ยอมทน เพราะต้องการหลีกแต่เพียงสี่ห้าวันด้วยจะรีบกลับเข้ากรุงเทพ ฯ เพื่อปฏิบัติบูชาพระปฐมบรมราชานุสรณ์ จะไปทางไหนในเวลาอันน้อยวัน เห็นว่าที่ไหนก็สู้บางปะอินไม่ได้ เพราะทางใกล้เสียเวลาเดินทางเพียง ๒ ชั่วโมง แล้วถ้าหากว่ามีกิจสิ่งใดก็ใช้คนวิ่งขึ้นล่องได้ตั้งวันละ ๕ เที่ยว และเที่ยวหนึ่งก็ ๙๐ สตางค์เท่านั้น

เรื่องพระยาเสนาภิมุข (ยามาดา) ตามที่ตรัสเล่าประทานนั้น เข้ารอยตามที่หนังสือพิมพ์เขากล่าว พระราชพงศาวดารของเราเห็นจะหลงนี้ เอาโจรญี่ปุ่นครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรฐมาเป็นแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม

เรื่องของประทานวันเกิดนั้น ไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นของดีงาม อะไร ๆ ก็สำคัญอยู่ที่ความจำนงพระทัยรำลึกถึงนั่นเป็นยอดแห่งความดีใจ ความเห็นของศาสตราจารย์ฟูแซร์นั้นชอบกลหนักหนา แต่ว่าจะต้องตราไว้ก่อน เพราะเป็นแต่ความเห็น กงจักร

ที่มีรูปพระลักษมีกับช้างนั้น ทำให้เกล้ากระหม่อมยุ่งใจมาแล้วเหมือนกัน ทำให้เชื่อลงไม่ได้ว่าตราจักรนั้นจะเป็นของทางพุทธหรือทางไสย ตำนานก็มีอยู่ว่าพระเจ้าจักรพรรดินั้นทำตราจักรติดไว้ที่ประตูวัง เคยนึกสงสัยว่าธรรมจักรจะคิดทำขึ้นประมูลจักรพรรดิอุณาโลมจะเทียบประมูลตาที่สามของพระอิศวร หรือหนึ่งพวกพระอิศวรและพวกจักรพรรดิจะคิดทำประมูลพวกพระพุทธก็ได้เหมือนกัน การติคลุมเอากันและกันนั้น มีเป็นแน่ทั้งสองฝ่าย เวลาศาสนาพระพุทธรุ่งเรือง ฝ่ายศาสนาพราหมณ์ก็ขอยืมไปจูงศาสนาของตน เช่นพุทธาวตารเป็นต้น เวลาศาสนาพราหมณ์รุ่งเรืองศาสนาพระพุทธก็ยืมเทวดาพราหมณ์ไปจูงเหมือนกัน มีวัชรปาณีและศรัทธาศิวะ ในพุทธศาสนาทางมหายานเป็นต้น เรื่องมันยุ่งอยู่อย่างนี้

เงินตราเมืองเรารุ่นก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ ที่เรียกกันว่าตรา "ราชวัต" นั้นมีสองตรา ตราหนึ่งเป็นจักรรถ จะหมายความว่าเป็นเมืองพุทธศาสนาก็ได้ หรือหมายว่าเป็นจักรพรรดิก็ได้

กรมหมื่นพิทยาลงกรณเธอเอาเรื่องพระพุทธบาทลงในหนังสือพิมพ์ประมวลมารค อ่านแล้วทำให้คิดถึงผ้าพระบาท เธอว่าต้นโพธิ์หมายปางตรัสรู้ ธรรมจักรหมายปางปฐมเทศนา รอยพระบาทหมายปางพระพุทธจริยา คือเที่ยวจาริกไปโปรดสัตว์ สถูปหมายปางปรินิพพาน ปางประสูตินั้นเธอว่านับเข้าไม่ได้ เพราะยัง

ไม่ได้เป็นพระพุทธเจ้า รอยพระพุทธบาทนี้ก็อีกอย่างหนึ่ง รอยวิษณุบาทก็มี เป็นของประมูลกัน ฝ่ายไหนจะทำแข่งฝ่ายไหนก็ไม่ทราบ ปัทมาสนะและกมลาสนะ ก็ต่างมีและซึ่นซอยอยู่ด้วยกัน จะประมูลกันหรือเป็นของซอยทั่วกันมาแต่ไหนแต่ไรก็ไม่ทราบ

เกล้ากระหม่อมลงเรือออกจากสงขลาวันที่ ๒๒ เวลาบ่าย ๔ โมง เข้าไปถึงปากอ่าวบ้านดอนวันที่ ๒๓ เวลา ๒ ยาม รุ่งขึ้นเช้าวันที่ ๒๔ ผู้จัดการห้างอีสตเอเชียติคที่บ้านดอนเขาออกไปรับพาเข้ามาอยู่ที่เรือนพักในโรงเลื่อยของบริษัท สบายดังเทวดา แต่มีปัญหายุ่งใจอยู่ในเรื่องสุราษฎร์ธานี มีแต่ฝ่าพระบาทเท่านั้นที่จะแก้ปัญหาประทานให้แจ้งได้ เพราะได้ทราบความมาแล้วแต่ก่อนว่า ยกตำบลท่าทองขึ้นเป็นเมืองกาญจนดิฐ แล้วตั้งเมืองกาญจนดิฐเป็นที่ว่าการมณฑล เรียกว่ามณฑลสุราษฎร์ธานี เดี๋ยวนี้ลดลงเป็นจังหวัดสุราษฎร์ธานี ตามความรู้เช่นนี้ บ้านท่าทองเมืองกาญจนดิฐ และจังหวัดสุราษฎร์ธานี ควรจะอยู่ในที่อันเดียวกัน แต่เมื่อตรวจดูแผนที่เห็นกระจัดกระจายอยู่ จะว่าแต่ทางทิศตะวันออกมาก่อน เมืองกาญจนดิฐจดลงไว้ในแม่น้ำกะแดะ ตำบลกะแดะ บ้านท่าทองจดลงไว้ในแม่น้ำอะไรอ่านไม่ออกอยู่ในตำบลทุ่งกง จังหวัดสุราษฎร์ธานีจดลงไว้ที่บ้านดอน ในแม่น้ำตาปี ตำบลบางกุ้ง เป็นการขัดกับความรู้ที่รู้มาก่อน คงจะมีความเปลี่ยนแปลงมาเป็นลำดับ ซึ่งฝ่าพระบาทอาจทรงอธิบายได้

อนึ่งตำบลท่าข้ามซึ่งสถานีรถไฟตั้งอยู่บัดนี้ เป็นที่ข้ามไปไหนมาไหนกัน ขอประทานพระดำรัสอธิบายให้เข้าใจ จะเป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า

เรื่องพระราชนิพนธ์ของทูลกระหม่อม ว่าด้วยการน้อมคำนับตามคำในภาษาบาลี ซึ่งทรงพระเมตตาโปรดคัดประทานไปนั้น เกล้ากระหม่อมได้คัดส่งไปให้พระงั่วถวายสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์พิจารณา เธอมีหนังสือตอบมาว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ไม่อยู่ออกไปเมืองชล แต่พระงั่วก็ใส่ใจในเรื่องนั้นไม่น้อยเหมือนกัน เธอว่าเธอจะลองตรวจดู ในขณะเดียวกันเธอคัดระเบียบการเคารพของพระ ซึ่งมีพระมหาสมณาณัติลงไว้ในแถลงการณ์คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๕๘ ส่งมาให้ตามที่เกล้ากระหม่อมได้คัดสำเนาถวายมาอีกต่อหนึ่งนี้แล้ว แต่มีคำที่ต้องกับพระราชนิพนธ์บ้างไม่ต้องบ้าง เห็นจะเป็นด้วยคำกระทำการเคารพนั้นมีอยู่มากมาย แต่อย่างไรก็ดี พระมหาสมณาณัตินั้นทำความให้กระจ่างดีขึ้นมาก ศัพท์ อภิวาท และ วันทนะ ท่านทรงตัดสินว่ายืนไหว้ เกล้ากระหม่อมชอบใจที่ท่านเอากิริยาระวังตรงทอดตาแลของทหารไปให้พระใช้ อ้างหลักว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติตามที่เรียกกันว่าพระถวายเนตร.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

นริศ

(สำเนา คัดจากแถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๓ ภาค ๖ พ.ศ. ๒๔๕๘)

ระเบียบแห่งการแสดงความเคารพของภิกษุ

สมเด็จพระมหาสมณะ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงพระปรารภว่าการแสดงความเคารพเป็นธรรมเนียมอันดี ภิกษุรู้จักทำให้สมควรแก่ตนแก่ท่านแก่กาละเทศะแล้ว จัดว่าเป็นปริสัญญูผู้รู้จักบริษัท อาจยังความเลื่อมใสของบริษัทให้เกิด เป็นเกียรติของพระพุทธศาสนา จึงทรงวางระเบียบไว้เพื่อเป็นทางสำเหนียกของภิกษุทั้งหลายดังต่อไปนี้ ฯ

๑. การแสดงความเคารพมาในบาลี ๔ อย่าง คือ อภิวาท หรือ วันทนะ คือกราบหรือไหว้ ๑ อุฏฐานะ คือลุกยืน ๑ อัญชลิกรรม คือประณมมือ ๑ สามีจิกรรม คือแสดงอัธยาศัย ๑ ฯ

๒. อภิวาท ในบาลีพระสูตร ไม่ได้กล่าวถึงท่าทางไว้ว่าทำอย่างไร มีแต่เพียงว่าแรกมาทำก่อนนั่ง เมื่อกลับ ลุกจากที่นั่งก่อน จึงทำ และกล่าวการหมอบฟุบแทบเท้าเมื่อขอขมาไว้โดยโวหารอื่น น่าจะได้แก่ยืนไหว้ ใช้เป็นการไหว้อย่างสูงได้ เช่น ข้าราชการถวายบังคมสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในกาลก่อน นั่งคุกเข่าท่าพรหม ประณมมือยกขึ้นเหนือศีรษะสามคาบ แสดงเคารพแก่เจ้านาย ใช้หมอบกราบ คือหมอบลง ประณมมือ ก้มศีรษะลงบนมือคาบเดียว ฯ วันทนะนั้น ในบาลีพระวินัยบางแห่งบ่ง

ว่ากราบ เช่นคำว่าไหว้วันทนะเท้าภิกษุทั้งหลาย ๆ สองศัพท์นี้ ในยุคอรรถกถาเข้าใจว่ากราบ ๆ ใช้แปลกันมาว่า กราบก็ได้ ไหว้ก็ได้ ชอบแก่เหตุ ๆ

๓. อภิวาท คือกราบหรือไหว้นี้ ในพระวินัยให้ทำเฉพาะแก่ภิกษุผู้แก่พรรษากว่า แต่พระเถระมหานิกายโดยมาก ยอมทำแต่สมเด็จพระมหาสมณะก่อนแต่ทรงรับพระมหาสมณุตมาภิเษกมาแล้ว เป็นการผิดระเบียบพระวินัย แต่เป็นสามีจิกรรม แสดงความอ่อนน้อมแก่การปกครอง เพื่อเป็นตัวอย่างสำหรับภิกษุอื่นให้นิยมตาม ทั้งไม่ลักลั่นในเมื่อจะเข้าเฝ้าพร้อมด้วยผู้น้อย ๆ

๔. ในเวลาไปหาท่านผู้ใหญ่ ในสถานที่ใช้นั่งบนพื้น ควรใช้กราบสามหนด้วยเบญจางคประดิษฐ์ คือจดหน้าผาก ฝ่ามือ ๒ และเข่า ๒ ลงที่พื้น ๆ พระเถระมหานิกายบางรูป เข้าเฝ้าสมเด็จพระมหาสมณะใช้หมอบกราบดังกล่าวในข้อ ๒ ไม่กราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แสดงอาการอย่างทำแก่เจ้านาย ไม่ใช่ทำในทางพระ มีกลเม็ดเข้าทีอยู่ดูไม่ขัดตา ๆ เข้าหาท่านในสถานที่ใช้นั่งเก้าอี้ ควรใช้ยืนไหว้ประณมมือ ยกขึ้นเหนือศีรษะหรือพอเสมอหน้า โดยฐานานุรูปของท่าน เป็นที่เคารพมาก ยกเหนือศีรษะ เป็นที่เคารพพอประมาณ ยกเสมอหน้า ก้มศีรษะลงน้อยหนึ่ง ทำคายเคียว ๆ

๕. อภิวาทนี้ ไม่ควรทำในบ้านและตามทางนอกอาราม ไม่

ควรทำเมื่อห่มจีวรคลุมสองบ่า ควรแสดงสามีจิกรรมดังจะกล่าวข้างหน้า ฯ

๖. อนึ่งขณะที่นั่งอยู่ในสำนักท่านผู้ใหญ่กว่า ไม่ควรทำอภิวาทแก่ท่านผู้อื่น เว้นไว้แต่มีบทให้ทำเช่นขมาลงมาโดยลำดับฯ

๗. อุฏฐานะ คือ ลุกยืนนั้น เป็นธรรมเนียมที่ใช้อยู่ครั้งพุทธกาล ก่อนแต่นี้ในเมืองเราใช้ธรรมเนียมหมอบคลานเป็นเคารพ ยืนไม่เคารพ ขัดกันอยู่จนไม่เข้าใจ หนังสือแต่งในชั้นหลังแก้ประเพณีเทวดามายืนเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดา ไถลนอกทางไปนอกจากเทวดา ภิกษุยืนรับเสด็จ ภิกษุนั่งยืนเฝ้าก็ยังมี รูปพระสาวกที่ทำยืนหน้าพระพุทธรูปก็ยังมีเป็นตัวอย่าง ในบัดนี้ประเพณีเมืองใช้ยืนเป็นเคารพ เข้ารอยกันแล้ว ฯ

๘. การลุกยืนนี้ ควรใช้เมื่อเห็นพระเถระผู้ใหญ่กว่ามาในที่ไม่ได้ใช้นั่งบนพื้น ยืนตรงตัวหันหน้าไปทางท่าน ท่านยังไม่นั่งลงเพียงใด อย่าเพ่อนั่งลงเพียงนั้น ต่อท่านนั่งลงแล้ว จึงนั่งได้ฯ

๙. ในเวลานั่งเข้าแถวหรือเข้าประชุมอยู่ในหมู่สงฆ์บนอาสนสงฆ์หรือในสถานใช้นั่งบนพื้น เห็นพระเถระผู้ใหญ่กว่ามาไม่ควรลุกยืน ควรแสดงสามีจิกรรมดังจะกล่าวข้างหน้า ฯ

๑๐. ในขณะนั่งอยู่ในสำนักท่านผู้ใหญ่กว่า เห็นท่านผู้อื่นมา ไม่ควรลุกยืน ฯ

๑๑. อัญชลีกรรม คือ ประณมมือนั้น ยกขึ้นเพียงอก

ทำแก่ท่านผู้ใหญ่ใช้ได้ทั้งขณะยืนขณะนั่ง แต่ไม่จำจะต้องทำอยู่ตลอดคราว ควรทำเวลาฟังคำสั่งเป็นต้น ฯ ควรใช้เวลาว่าคำนมัสการพระ สวดมนต์ ทำวินัยกรรม ฟังพระปาติโมกข์ ฟังพระธรรมเทศนา และกิจอื่นอันควรแก่เคารพ ฯ ใช้ทำแก่ผู้น้อยหรือแม้แก่คฤหัสถ์ก็ได้ เช่นรับกราบไหว้ ประสิทธิพรให้เขา ขมาโทษเขา แต่ควรยกขึ้นไม่ถึงอก ฯ

๑๒. ถ้านับการไหว้เข้าในอัญชลิกรรมด้วย เป็นอัญชลิกรรมอย่างสูง ควรทำเฉพาะแก่ผู้ใหญ่กว่า อัญชลิกรรมอันกล่าวแล้วในข้อ ๑๑ เป็นอัญชลิกรรมอย่างต่ำ ใช้ทำได้ทั่วไป ฯ

๑๓. สามีจิกรรม คือ การแสดงอัชฌาสัย เช่นเดินหลัง นั่งหลัง ให้ที่นั่ง หลีกทาง ลดร่ม ถอดรองเท้า เป็นตัวอย่าง พึงรู้จักทำ แก่ผู้แก่กว่าและอ่อนกว่าโดยสมควรแก่ประเภทแห่งการ บางอย่างควรทำแม้แก่คฤหัสถ์ เช่นมีเป็นวัตรของภิกษุ ไม่สวมรองเท้า ไม่กั้นร่ม เข้าไปในบ้าน ในที่นี้จักแสดงเฉพาะบางประการฯ

๑๔. ในขณะนั่งเข้าแถวหรือเข้าประชุมอยู่ในหมู่สงฆ์ บนอาสนสงฆ์หรือในสถานที่ใช้นั่งบนพื้น เห็นท่านผู้ใหญ่กว่ามา พึงนั่งท่าตรง มีอาการสำรวม ทอดตาดูท่าน แสดงมนสิการในท่าน ฯ พบท่านในบ้าน ที่ไม่ควรจะลุกยืน ไม่ควรอภิวาท ก็พึงทำเช่นนั้น ฯ

๑๕. เดินไปตามทาง พบท่านเข้า พึงหยุดยืนหันหน้าไป

ทางท่าน และทำอาการดังกล่าวแล้วในข้อ ๑๔ นั้น อาการเช่นนี้ มีมาในปกรณ์เป็นปางพระถวายเนตร กล่าวว่าสมเด็จพระศาสดา ทรงแสดงเคารพแก่พระมหาโพธิพฤกษ์ด้วยอาการอย่างนั้น ฯ ถ้า กั้นร่มอยู่ พึงหุบลง หรือเบนจากศีรษะ โดยฐานานุรูปของท่าน ถ้าสวมรองเท้า พึงถอดออก ถ้าท่านสวมด้วย ไม่จำเป็น ฯ นั่ง อยู่ในที่ควรจะลุกยืนได้ พึงทำอย่างนั้น และแสดงอาการแห่ง สามีจิกรรม ฯ

๑๖. เดินไปตามทาง พบสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินหรือพระ บรมวงศ์ผู้ใหญ่เสด็จผ่านมา พึงหยุดยืนแสดงอาการถวายเนตร เช่นแสดงแก่พระเถระผู้ใหญ่ ดังกล่าวแล้วในข้อ ๑๕ นั้น ถ้าไป ในยาน พึงนั่งท่านั้น ฯ

๑๗. พบผู้อื่นแสดงความเคารพตามทาง ควรแสดง มนสิการในเขา ด้วยยกมือขวาขึ้น หรือเบนร่ม แต่อย่าใช้พยัก หน้า ฯ

๑๘. ไปพบศพ พึงหยุดยืน หรือนั่ง สุดแต่สถานที่ แสดง อาการดุษณี คือนิ่ง ทอดตาดูศพ นึกให้ส่วนบุญ หรือนึกปลงกรรม ฐานก็ตาม ฯ

๑๙. ภิกษุอันประเพณีห้ามไม่ให้อภิวาทผู้อื่นจากภิกษุผู้แก่ พรรษากว่า ไม่ควรจะทะนงตัวทำเย่อหยิ่ง สมเด็จพระบรมศาสดา หาได้ทรงส่งเสริมในทางนั้นไม่ ซะรอยจะมีเหตุ เช่นเป็นธรรม

เนียมของบรรพชิตมาแต่เดิมแล้ว ควรแสดงความเคารพแก่ท่านผู้อื่น โดยควรแก่ฐานของตนแก่ฐานของท่าน ๆ

๒๐. อันการแสดงความเคารพ ของบางหมู่ ย่อมมีพิธีแปลกจากของหมู่อื่น เช่นของทหาร ของภิกษุก็เป็นเช่นนั้น ควรทำตามระเบียบของตน ไม่เพิกเฉยเสียแล้ว ก็เป็นใช้ได้ ฯ

ระเบียบนี้ทรงวางไว้ ณ วันที่ ๑๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๕๘

(ลงพระนาม) กรม–วชิรญาณวโรรส

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทยเขษม ถนนเฟื่องนคร พระนคร

ขุนพิจารณ์ราชศักดิ์ ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

๒๔๘๓

สารบาญค้นคำและค้นเรื่อง

ถ

ท

บ

ฟ

หนังสืออนุสรณ์งานศพ วัดบวรนิเวศวิหาร

โรงพิมพ์
ไทยเขษม